

Károlyfalvi József

A református tábornok

Nagybaczoni-Nagy Vilmos
katonai-politikai pályája

Lektorálta:
Vitéz Tiszaugi-Szabó Tamás

A fedél Szakállas Tibor munkája

ISBN 963 85031 9 X

Emmaus Kiadó
Kecskemét 1995

TARTALOM

Bevezetés

A pálya kezdete

Az I. világháború és a forradalmak időszakában

Egy honvédtiszti pálya a két világháború között

A hongyarapítások élén

Kárpátalja – a következő eredmény

Erdély visszatérése

Szabadka, Zombor, Újvidék

A honvédség és az alkotmányos rendszer

A tengely nyomvonalán

A keleti front – a döntés színtere

Az új honvédelmi miniszter

Az új katonapolitika kísérlete

Küzdelem a hadsereg irányításáért

A tragikus év: 1944

Fogság és üldöztetés

Bevezetés

Történelmünk kevés időszakáról született bővebb irodalom, mint hazánk harmincas-negyvenes évekbeli történelméről. A kommunista rendszer történetírása eltorzította ezt az időszakot, osztályszemléletű ítéletek, ideologikus megközelítés, szándékos félremagyarázás jellemezték e korszak vizsgálatát.

Évtizedeken keresztül sulykolták az agyakba a büntudatot, szégyellni kellett a magyar múltat.

Tudatosan mostak egybe hazafias erőket, személyeket ténylegesen szélsőséges megnyilvánulásokkal.

Megítélésem szerint a történelmi folyamatok, cselekedetek, személyes felelősség csak az adott lehetőségeken, koordináta rendszeren belül vizsgálható reálisan, méltányosan tisztességesen. Nem lehet, nem is szabad elvonatkoztatni az adott szituációtól, lehetőségektől. Kevés olyan állam van Európában, vagy a világon mely történetét ilyen negatív módon akarják megítélni, értékelni akár belső elemzők is. Bűn lenne tagadni, ebben az ellentmondásos időszakban számos európai élvonalba sorolható politikus, katona, tudós élt, tevékenykedett hazánkban, akik humánuma, tartása, felelősségérzete ma is példa lehet. Nem szabad eltekinteni az átlagember, a honvédség, de az államapparátus egésze működésétől sem.

A korszak elemzése, kutatása óriási, könyvtárnyi historiográfiát, irodalmat hozott létre. Az 1989 előtti művek igen eltérő színvonalúak voltak. Az 50-es, 60-as, 70-es évtizedben megjelent művekre az erőteljes ideológiai megközelítés volt a jellemző. Még az ekkor egyedül tudományos színvonalat képviselő Csima János által összeállított forráskiadvány sem kerülhette el a prekoncepcionális megközelítést. Csak a 70-es évek legvégétől, a 80-as évtizedben jelentek meg az első kiemelkedő tudományos megközelítések. (Dombrády Lóránt, Tóth Sándor, Vargyai Gyula). A nyugati emigráns irodalom nem juthatott el a hazai olvasókörökhöz. A korszak történeti irodalmát kitűnő memoárok színesítették. 1990 után szinte robbanás következett be, nagyszámú tanulmány, memoár jelent meg rendkívül eltérő megközelítéssel, értékítélettel Magyarországon, a környező államokban és Nyugaton. Mintegy másfél évtizeddel később ért el a kutatás a legrészletesebb alapkutatásokat összefogó, szintetizáló monografikus művek megjelenéséhez. (Ungváry Krisztián, Erdeős László, Illésfalvi Péter, Szabó Péter, Számvéber Norbert, Ravasz István, Horváth Csaba, Lengyel Ferenc, legújabban Babucs Zoltán és Maruzs Roland munkássága már a legrészletesebb, mondhatni harcászati mélységben tárja fel a honvédség tevékenységét.) Ezen művek tartalmi mélysége, teljessége, objektivitása szinte már meghaladhatatlan.

E szerzők művei mellett a jelenlegi történeti-publicisztikai irodalomban fennáll még egy teljességgel negatív megközelítésű baloldali-liberális-radikális vonulat, mely folyamatosan tagad minden magyar értéket.

Az ország akkori vezetésében a kormányzó körül számos olyan személyiség volt – közöttük Nagy Vilmos is – akik igyekeztek a lehetőségeknek megfelelően a lehető legtisztességesebb módon munkálkodni a nemzeti érdekekért és a keresztény humánus elveinek érvényesítéséért. Bátran mondhatjuk, ők a korabeli európai politika élvonalát képviselték. Éppen ezért fontos a tevékenységük reflektorfénybe állítása és a szükséges minősítések megtétele.

A történelem életrajz jellegű megközelítés sokszor egyéni mozzanatokat villant fel, szubjektív szempontokkal gazdagítja az objektív képet. E tanulmány nem kizárólag életrajzi tanulmány, vagy hadtörténeti vizsgálódás Szeretné elemezni a kor társadalmi, szellemi, erkölcsi problémáit is a történelmet formáló legegységibb indíttatásokig. A történelmi személyiség életútját

csak az események objektív sokoldalú viszonylatrendszerében lehet vizsgálni és elemezni. Ezért elkerülhetetlen a történelmi személyiség életútja mellett – a talán már részben közismert – a pályáiv felvázolásához nélkülözhetetlen történelmi háttér érintése, felvázolása, elemzése.

E dolgozat ebben az irányban szeretne, szeretett volna előrelépést elérni. Nem titkol szándék az sem, hogy hozzájárulhat a több évtizeden keresztül, sajnos ma is rombolt nemzeti, történelmi tudatunk, önbecsülésünk megerősítéséhez, így elősegítheti a jövő reális magyar önképe kialakítását.

E célkitűzést szeretné szolgálni ezen 1995-ben és 2002-ben könyv formában megjelent tanulmány – kissé átdolgozott – ez évre digitalizált változata.

A pálya kezdete

Nagy Vilmos családjának múltja mélyen Erdélyben gyökerezik. A nemesi, lófői címet Apafi Mihály fejedelemtől kapta a távoli ős Nagy Máté. Ez 1676-ban történt, amikor az erdélyi fejedelemség már elveszítette a két évszázaddal korábbi hatalmi szerepét, de Kállay Miklós miniszterelnök kifejezésével élve „fenntartotta a magyar kultúra fő vonalát” A család eredete eddig vezethető vissza, emellett nemességükről 1770-ben Mária Terézia királynőtől bizonyítványt szereztek.¹

A Nagy család tulajdonképp székely, de bizonyos német vonulat is kimutatható. A XIX. században Erdély több településén: Nagybaczonban, Uzonkaföldön, Aknaszlatinán éltek. Nagy Vilmos édesapja Nagy Zsigmond Aknaszlatinán ellenőrként dolgozott., mélyebbre tekintve postamestert, földbirtokost, katonákat találunk a családban. E címek, bár bizonyos társadalmi rangot biztosítottak, viszonylag kevés jövedelmet jelentettek, figyelembe véve a csekély földbirtokból származó bevételt is.

Igen erős 1848-as hagyomány élt a családban. Ez összefonódott a református hittel, az erdélyi magyar-székely hagyománnyal erős magyarságtudatot, hazaszeretetet alakított ki a távoli rokon Nagy Miklós visszaemlékezése szerint.

Az áhagyományozott 1848-as Kossuth-kultusz mellett élt a családban egy erős elkötelezettség Tisza István miniszterelnök iránt. Ennek okát nem a miniszterelnökre jellemző konzervatív liberalizmusban kereshetjük, melynek gazdasági vonatkozásai szemben álltak a középrétegek mentalitásával, felfogásával. A kormányfő eltűrte a román bankok és földbirtok térnyerését a századelő Erdélyében. Az erdélyi középrétegek a politikai szabadságot a nemzetromboló törekvésekkel leszámítva nem elleneztek. Tisza István népszerűsége a Magyarországgal szembeni, többoldalú irredenta nyomás elleni fellépésben, és a nemzeti érdekek és integritás határozott védelmében rejlett.

A századforduló körül felerősödött az erdélyi középrétegek fenyegetettség érzése Erdély elvesztésének lehetősége miatt. Ezt részben Ferenc Ferdinánd és köre föderatív tervei, másrészt az antanthatalmak és az általuk támogatott államok hódító törekvéseinek Magyarországot nyilvánvalóan feldarabolni, szétrombolni szándékozó tervei erősítették.

Nagy Vilmos 1884 május 30-án született a székelyföldi Parajdon. Középiskolai tanulmányait a szászvárosi református Kun-kollégiumban végezte. Itt alakult ki a személyes baráti kapcsolat a későbbi baloldali román államférfivel, Groza Péterrel.

Eredetileg építész szeretett volna lenni, de talán a családi befolyásra a katonai pályát választotta és a Ludovika Akadémia hallgatója lett. Szorgalmára, képességeire jellemző, hogy akadémiai értesítőjében főleg jeles, ritkábban jó minősítéseket találhatunk.

1904 március 24-én parancsnoka Vajna tábornok dicséretben részesítette mert:

„... a kötelességteljesítés útján jó példával járt elől, a helyes közszellem megteremtéséért buzditással munkálkodott, gyengébb tehetségű társait pedig tanulmányaikban készséges igyekezettel támogatta.”

Valószínűleg nem véletlenül őt érte az igen erős 1905-ös évfolyam kilépésekor az a megtiszteltetés, hogy az avatási ünnepségen végzős, III. évfolyamos bajtársaihoz a következő szavakat intézhette: „Kedves bajtársaim! A mai nappal gyönyörű, de egyszersmind nehéz

¹ HM HL 111. sz. Personália irat, Nagy Miklós közlése.

pályára lépünk ... A királyhűséget, a hazaszeretetet a katonákba nevelni, meggyőzni őket, hogy magyar honvédnek lenni nem kötelesség, hanem a legnemesebb erény.”²

Pályafutását a honvédségnél kezdte. A korabeli felfogás a honvédséget a közös alakulatoknál alacsonyabb értékűnek tekintette, bizonyos vonatkozásban hátrányosabb helyzetűnek minősült. Viszont a szellem itt sokkal magyarabb elkötelezettségű volt, mint a német parancsnoki nyelvű közös egységeknél. A honvédségből később sok kitűnő, valóban magyar beállítottságú katona került ki.

Shvoy Kálmán visszaemlékezése szerint már a K.u.K. vezérkarában megszerveződött a klikk, a Wiener Platte, mely Conrad és Beck alatt fejlődött ki, maguknak biztosítva a fontosabb beosztásokat. E szellem részben átkerült a Magyar Királyi Honvédségbe is, Soós, Kárpáthy, Röder, Werth tábornokok voltak a képviselői. Ez nyilvánult meg a későbbiekben, mikor a riválisuknak tekintett Nagy Vilmost visszaszorították, pedig Shvoy szerint ő lett volna a legalkalmasabb a hadművelet osztályfőnöki, majd a vezérkari főnöki beosztásra.

Nagy Vilmos 1909-1912 között elvégezte a bécsi hadiakadémiát, 1914-től vezérkari százados. 1912-ben házasságot kötött Nagy Zelmával, ezután hosszú évtizedekig tartó, gyermekeiket protestáns és magyar szellemben nevelő házasság következett.

1916-ban, mint a 61. gyalogezred tisztje, bátyjával Nagy Bélával a szabadkai 6. gyalogezred századosával kezdeményezték a Nagybaczoni előnév használatának engedélyezését. A családi otthon és a földbirtok helyéül szolgáló község nevének előnévként történő használatát hosszas procedúra után engedélyezte neki IV. Károly király figyelembe véve a háború alatt szerzett érdemeiket és tanúsított magatartásukat.³

² HM HL 111. sz. Personália irat.

³ HM HL 111. sz. Personália irat.

Az I. világháború és a forradalmak időszakában

A háború kitörésekor Nagy Vilmos alakulatával először a Szerbia elleni hadműveletekben vett rész 1914 decemberéig. 1915 elején a Kárpátokban harcolt a sikeres támadó hadműveletekben, a gorlicei áttörésben, mint a 79. honvéd gyalogdandár vezérkari tisztje.

1915 augusztusa és 1916 júniusa között először a Magyar Királyi Honvédelmi Minisztériumban, majd a Szurmay-hadtest parancsnokságán teljesített szolgálatot, részt vett a Volhíniában lezajlott súlyos harcokban. Tevékenységéért, helytállásáért 3. osztályú hadidíszítményes katonai érdemkeresztet kapott, valamint három alkalommal részesült a legfelsőbb dicsérő elismerésben.

1917-18 folyamán a Keleti-Kárpátokban az orosz csapatok ellen 28 kilométeres szakaszon védekező 16. honvéd gyalogdandárnak volt egy éven keresztül a vezérkari főnöke. Innen vezényelték 1918 elején a Honvédelmi Minisztériumba.

Az 1918 január 26-ai távozásakor kiadott tiszti parancs méltatja a dandárnál végzett tevékenységét: „Ott van a harcok közepette, amikor példás bátorsággal, hősiességgel személyesen harcra, kitartásra buzdítja, felvillanyozza csapatainkat a túlnyomó erőben levő ádáz ellenességgel szemben.” A parancs szerint: „Nagy katonai tudás, forró hazaszeretet, vasidegzet” jellemezték. Magánemberi és bajtársi vonásait így rajzolja meg: „Örök jókedve, átlagot felülmúló kedvessége, őszinte emberbarátsága tették könnyűvé a szolgálatot.”⁴

Az 1918 októberi katonai összeomlás és a forradalom a Honvédelmi Minisztériumban érte.

Ekkorra a Monarchia összeomlásával az antant és a környező államok Magyarországgal szembeni hódító törekvései teljesen nyilvánvalóvá váltak. E célok messze túlhaladták az etnikailag esetleg indokolható határokat. A tisztikar túlnyomó többségének a polgári demokratikus forradalommal politikai ellenvetése nem volt, a Károlyi-féle kormányzattól az ország területi integritásának legalább részleges megvédését várták. Nagy Vilmos a fővárosban szervezett, területvédelmi célú Székely Nemzeti Tanács egyik vezetője lett.⁵

A tisztikar többsége ezért maradt korábbi pozíciójában, és várta a kormány határozott fellépését. A Károlyi-Jászi-Linder-féle vezetés talán dilettantizmusból, talán naiv és jóhiszemű antantbarátságból képtelen volt a szükséges lépések megtételére. Nyugodtan lehet állítani, hogy inkább a határozott ellenállást gyengítették. A hadsereg jelentős részét leszerelték, Aradon a Maniuval folytatott tárgyalásokon, és a november 13-ai belgrádi tárgyalásokon jelentős magyar lakosságú területeket adtak fel. A magyar kormány becsapásában mesterei álnokságról tett tanúbizonyságot a környező államok alaptalan igényeit támogató Grand Orient de France /Francia Nagykelet/ párizsi szabadkőműves páholy.

Nagy Vilmos a védekezés lehetőségét várva tevékenykedett a Honvédelmi Minisztérium 1/a. osztályán.

1918 novemberétől kezdve az antant támogatásával fellépő román, csehszlovák, SHS erők egyre jelentősebb magyar területet szálltak meg.

1918 december 1-jén a gyulafehérvári román gyűlés kimondta, hogy Erdély és Magyarország 26 vármegyéje egyesül Romániával. Hiába történtek például Kolozsváron, az 1918 decembe-

⁴ Az 1918. január 28-ai parancs u. o.

⁵ A Székely Nemzet Tanácsról. Világ 1918. november 5. A További vezetők Benedek Elek, Györffy Gyula és Jancsó Benedek voltak.

rében összehívott gyűlés értelmében ellenlépések, hiába tanúsított a túlerővel szemben ellenállást az önkéntes Székely Hadosztály, az ország megszállása megállíthatatlanul folytatódott. A megszállás egyértelműen annexiós célból történt, ezt igazolja, hogy a megszállt területeken, például Erdélyben, megkezdődött a magyar közigazgatás leváltása. A magyar kormány – hosszas passzivitás után – csak márciusban gondolt a hadsereg és a tényleges ellenállás megszervezésére.

Nagy Vilmos a felderítési adatok alapján tanulmányokat, jelentéseket készített az Erdélyben mozgó, előrenyomuló román erőkről. Az 1919. január 28-án írt jelentésében összefoglalja az Erdélyben működő román haderő létszámának és fegyverzetének adatait, felvázolta területi elhelyezkedésüket. Ezek szerint az Erdélyt megszálló román királyi haderő a következő, nem igazán ütőképese erőket jelentette:

7. hadosztály: Gyulafehérvár, parancsnok Neculcea tábornok, 4800 katona, 32 géppuska, 12 ágyú

6. hadosztály: Kolozsvár, Holban tábornok parancsnoksága alatt, 4200 katona 28 géppuska, tüzérsége nincs

2. vadász hadosztály: kb. 3000 katona, 36 géppuska 2-3 üteg

E mintegy 12000 főnyi katonaságot kiegészítette a szintén 12000 főt számláló rosszabb fegyverzetű és alacsonyabb harcértékű román nemzeti gárdista.

Nagy Vilmos jelentése konklúziójaként a határozott katonai fellépést sürgette: „Egy esetleges magyar előrenyomulás esetén számítani kell azzal, hogy a magyarság tömegesen fog csatlakozni, mert az elkeseredés végtelen a botozó elnyomók ellen.”⁶ Az erőviszonyok figyelembevételével megállapítható, hogy egy magyar támadás mindenképpen Erdély egy részének gyors felszabadítását jelenthette volna a gyenge fegyverzetű, repülőgépekkel nem is rendelkező megszállókkal szemben. 1919. március 6-12. között Stromfeld Aurél számára küld jelentést a Nagyvárad környékén megindult toborzás, és a magyar egységek szervezése ügyében.

A súlyos külső nyomás alatt működő, belpolitikailag is elszigetelt Károlyi-kormányt a Vix-jegyzék lehetetlen helyzetbe hozta, az ellenállás veszélyét nem vállalva a helyzet alakulását a világforradalomra bízta, a hatalmat a szociáldemokratáknak és a kommunistáknak adta át, március 21-én létrejött a Tanácsköztársaság.

A kommunizmus Közép-Európában szervesen, anorganikus jelenség volt, viszont felvállalta a védekezést. E tény kezdetben felsorakoztatta a kommün mellett a nemzeti érzelmű közép- és rétegek jelentős részét is. Nagy Vilmos a Hadügyi Népbiztosságon tevékenykedett, ahol a többi régi tiszthez hasonlóan elvtársnak szólították. Személyesen jó kapcsolata volt Stromfeld Auréllal. A vezérkari főnökhöz hasonlóan a területvédelem miatt maradt a Magyar Vörös Hadseregben. Jelentős szerepe volt a május-júniusi északi hadjárat ellátása megszervezésében. A terror állami szintre emelését, Szamuely Tibor, László Jenő, Korvin Ottó tevékenységét, a Lenin-fiúk akcióit mélyen elítélte.⁷ 1919 augusztusa, a kommün bukása után igazolták, pályafutását a Magyar Királyi Honvédségben folytatta.

⁶ HM HL 111. sz. Personália irat.

⁷ Nagy Miklós közlése.

Egy honvédtiszti pálya a két világháború között

A Szabad Nép egy 1945 júniusában megjelent cikk a Magyar Királyi Honvédség tisztikarát az „ellenforradalmi korszak legreakciósabb társadalmi képleteként” minősítette.

Érdeemes egy pillantásra megvizsgálunk, valóban szélsőségesen reakciós volt-e ezen testület?

Minden társadalmi-politikai rendszert behatárolnak bizonyos belső és külső tényezők. Ez volt a jellemző a hazánkban 1919-20 után kialakult, magát keresztény-nemzetinek nevező szisztémára is, mely a hadsereg és a politika viszonyát az alkotmányos konzervatív normáknak megfelelően próbálta meg szabályozni. Az alapvető cél a hadsereg és a közvetlen pártpolitika szétválasztása volt. Ezen elvek voltak meghatározóak a dualizmus korában is.

Az 1939-ben kiadott Szolgálati Szabályzat részletes szabályozást ad a tisztek társadalmi-politikai tevékenysége lehetőségeit illetően. „A Szolgálati szabályzat rendelkezéseinek megtartásával, annak szellemében való neveléssel érheti el a honvédség azt az erkölcsi színvonalat, mely biztosítja működését Hazánk érdekében” – e gondolat vezette be a részleges szabályozást.

A szabályzat alapvető követelménynek tekintette az istenfélelmet, más vallások tiszteletét, és a nemzethez való tartozás érzésének erősítését, a mindenkinek kijáró tisztelet megadását. A szabályzat szigorúan tiltotta az akár a Belügyminisztérium által engedélyezett, akár a betiltott politikai pártokban és egyesületekben való részvételt, tagságot, illetőleg azok gyűlésein, rendezvényein való megjelenést. Szintén tilos a képviselőházi tagság. A honvédtiszt nem lehet politikai jellegű lap munkatársa, politikai jellegű cikket nem közölhet, katonait is csak az illetékes parancsnok engedélyével.

Igen fontos pontok vonatkoznak a kereskedelmi tevékenység korlátozására. Ezek szerint: „Kereskedelmi társaságoknál igazgatósági tag, vagy hasonló alkalmazott nem lehet, valamint egyéb gazdasági tevékenység, vagy jövedelmező mellékfoglalkozás tilos.” Természetes módon az ellenséggel, a haza- és nemzetellenes irányzatokkal való együttműködés tiltottnak minősült, a honvédeskü az államfő iránti hűségre és a feljebbvaló iránti szolgálati engedmességre hív fel és kötelez. A beosztottakkal szemben következetes, jóakaratú, egyéni bizalmat és ragaszkodást keltő magatartást írt elő, tiltotta a lealacsonyító viselkedést és a bántalmazást.⁸

E pontok nem minden esetben érvényesültek. Betartásuk, be nem tartásuk, értelmezésük politikai jellegű viták ellentétek állandó tárgyává váltak a 30-as évek végére, a külső befolyás erősödésével. Érdekes kérdéseket vetett fel később a katonákkal és munkaszolgálatosokkal való bánásmódot előíró követelményrendszer. Nagy Vilmos a 40-es években a politikai befolyástól akarta óvni a hadsereget, őt viszont a gazdasági rendelkezésekre hivatkozva érték támadások.

Nagy Vilmos pályafutásában az 1920-as, 30-as években folyamatos előrehaladást tapasztalhatunk. 1919-től vezérkari őrnagy, lépcsőzetesen emelkedik a főtiszti rendfokozatokban és a beosztásokban. 1927-31 között az I. budapesti vegyesdandár vezérkari főnöke, 1931-től 1934-ig a Honvédség főparancsnokának szárnysegéde, 1934-ben kapta meg az első tábornoki, vezérőrnagyi rendfokozatot. 1935-36-ban a Honvédelmi Minisztérium katonai közigazgatási csoportfőnöke, 1937-ben kapta meg altábornagyi kinevezését, 1938-39-ben az I. budapesti

⁸ Szolgálati Szabályzat 1939 In: Katonai zseb-lexikon 1939 1749., 1753., 1754., 1166., 1167., 1174., 1179., 1783., 1786., 1787., 1800., 1750., 1825. számú pontok.

hadtest parancsnoka, 1939-40-ben gyalogsági szemlélő. Pályafutása csúcsát fogja jelenteni a későbbiekben tárgyalandó 1940-41-es főparancsnokság az 1. hadseregben, majd a rövid nyugdíjazási periódust követő honvédelmi miniszterség 1942-43-ban.

Nagy Vilmosnak a 20-as évek nyugodt politikai-katonai viszonyai között jelentős tudományos és publicisztikai tevékenységre is jutott ideje és energiája. Munkásságának szakmai igényességét, tudományos alaposágát magas színvonalú művek jelzik. E műveket idegen nyelvű és külföldi szakirodalom felhasználásával, jelentős tudományos szakapparátus alkalmazásával írta meg. Az 1920-as évek elején jelent meg a Szerbiai hadjárat I-II. című hadtörténelmi tanulmánya, mely igen mélyen és szakszerűen tárgyalja és elemzi a szerbiai világháborús eseményeket. 1925-ben adták ki a Támadás című stratégiai kérdésekkel foglalkozó művét.

1922-ben jelent meg a Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium kiadásában a Románia elleni hadjárat (1916-17) című műve. E kérdéskör származása, családi hagyományai, végső soron Erdély sorsa miatti aggodás miatt közelebb állt hozzá. Talán nem érdektelen áttekinteni főbb megállapításait.

Történelmi távlatból vizsgálja Erdély történetét, a magyar-román kapcsolatok alakulását. Alapos érveléssel utasítja el a dákoromán történelmi koncepciót, és Traianus császár (98-117) telepítéséről szóló történetpolitikai elméletet, igazoltnak tekinti azt az elméletet, miszerint a románok elődei a vlachok csak a tatárjárást követő politikai vákuumban jelentek meg először Moldva és Havasalföld, majd Erdély területén.

Áttekinthetően vezette le a román szeparatista törekvések folytonosságát, melyet a Regátból szítottak. Logikus érvekkel vezeti vissza az ellentétek kialakulását a reformkorig, ahol kimutatható a bécsi politika befolyása a román és szász mozgalmakra. A román törekvések fő szószólója az 1838-ban alapított Gazeta de Transilvania volt. 1848-49 véres összetűzései után tovább izzott az ellentétek parazsa, az abszolutizmus 1863-as nagyszebeni tartománygyűlésén már érezhető volt az egyesülési törekvés az 1859-ben létrejött, egységes Romániával.

Erdély elszakításának nyílt meghirdetését, a Romániával való egyesítési program elindításának kezdetét a román Közművelődési Egyesület (Liga culturala) 1882-es értekezletén meghirdetett elvektől datálja. E cél ezután jelen volt minden román politikus titkos terveiben, csak a lehetőségekre vártak. 1894-ben Romániából szították a Memorandum ügyet is.

Ferenc Ferdinánd „Grossösterreich” elképzelésében a Monarchia a Balkán és Románia irányában történő kibővítését célozta meg, mindez a magyar pozíciók jelentős gyengülést eredményezte volna.

A magyar vezetés és az ország számára ez az antant törekvéseihez, terveihez hasonló veszélyt jelentett, hiszen mindkét esetben homályos ígéretek történtek Erdély és a Bánát átengedésére.

Az antant és Ferenc Ferdinánd főherceg köre már a háború előtt keresték Románia megnyerésének lehetőségét.

A magyar állami-területi integritás kiemelkedő képviselőjéről, Tisza Istvánról igen meleg hangnemben, és méltató szavakkal emlékezik meg. Reálisan elemzi és mutatja be azokat a feltételeket, melyek Románia szerződésszegő támadásához vezettek 1916-ban az Osztrák-Magyar Monarchia ellen.

Az 1916 augusztus 27-én megindult román támadás – szinte egész Dél-Erdélyben nem volt ellenálló erő – a kezdeti sikerek után súlyos vereséget szenvedett, decemberre Románia katonailag összeomlott, Bukarest majd Konstanca is elesett. A központi hatalmak katonai sikereiben jelentős szerepet játszott a Falkenhayn tábornok 9. német hadserege mellett az Arz

vezérezredes vezette 1. osztrák-magyar hadsereg. Tevékenységüket Nagy Vilmos részletekbe menően elemzi és méltatja. Tanulmányát áthatja a magyar igazságba és jövőbe vetett hit.⁹

A hadtörténelem mellett Nagy Vilmos figyelmesen foglalkozott a hadtudomány és a hadművészet kérdéseivel. A harmincas évek közepétől lehetőség nyílt a honvédség haditechnikai fejlesztésére. Ennek lehetőségét a gazdasági fejlődés és a katonai költségvetés folyamatos növekedése alapozta meg. A modernizációs törekvéseket jelezte a tüzérség, a gépkocsizó alakulatok, a páncélos erők fejlesztésének megindulása. A korszak háborúiból (olasz-etióp háború, spanyol polgárháború) mindenképpen azt a következtetést vonta le a szakirodalom, hogy a gyorsan mozgó alakulatoknak fontos szerepük lesz a jövő háborúiban. Nagy Vilmos a Magyar Katonai Szemle 1936 februári számában foglalkozott a gyorsan mozgó alakulatok kérdésével, mert véleménye szerint sikert az erők megfelelő összpontosításával, a helyi túlsúly megteremtésével lehet elérni: „A mozgékonyság, a gyorsaság, a meglepetés új értelmet fog kapni a jövő háborújában, sikerre csak ezen lehetőségeket kihasználva számíthatunk a várható túlerő elleni harcban.”

Ezen elgondolások jelentek meg később az 1939-es Harcászati Szabályzat elveiben, más kérdés az, hogy érvényre juttatásuk jóval több anyagi, pénzügyi eszközt igényelt volna.

A hadtörténet és hadtudomány mellett a budapesti hadtestparancsnok Nagy Vilmos figyelme és érdeklődése kiterjedt a honvédelmi sportokra. Személyesen részt vett a military lovaglásokon: „Ilyenkor a lovászok által tartott lovak előtt állva vártuk nagyméltósága megérkezését, aki a sor előtt ellépve minden tiszttel kezet fogott”, emlékezik vissza az egyik résztvevő az 1935-ös military lovaglásra. Major Ákos – a később hírhedtté vált hadbíró – szerint az is minősítette a budapesti hadtestparancsnokot, hogy sorozatosan utasította vissza a katonai ügyészi indítványokat, mert legénységi ügyekben az intézkedéseket túl drasztikusnak, a tiszti ügyek kezelését pedig túl szőrmentinek tekintette.

A 30-as évek alapvetően békés tevékenységébe illett az 1938 május 23-ai szereplés, az Eucharisztikus Világkongresszus alkalmából. E napon érkezett Budapestre Eugenio Pacelli bíboros a kongresszus rendezvényeire.

A legátust a Keleti pályaudvaron az államfő és a kormány fogadta, de jelen volt az ország szinte minden egyházi, politikai, tudományos vezetője.

A pályaudvar peronján felsorakozott a budapesti helyőrség díszszázada. Horthy Miklós kormányzó köszöntötte a vonatból kiszálló Pacelli bíborost, majd elvonultak a Nagy Vilmos parancsnoksága alatt tisztelgő díszalakulat előtt. Az ünnepségre tiszti küldöttség lett kirendelve, a katolikus tiszteknek részt kellett venni a szentáldozáson.¹⁰

⁹ Nagy Vilmos: A romániai hadjárat. M. Kir. HM kiadása 1923 9-24.

¹⁰ Gergely Jenő: Eucharisztikus világkongresszus Budapesten. (1938) Bp. Kossuth 120., HM HL VKT 1. oszt. 44 ált., 38. V. 20, HM HL VKF 1938 1. oszt. 45. Eln. 1938 V. 25.

A hongyarapítások élen

Az 1930-as évtized második felében jelentős változások kezdődtek el az európai, a közép-európai, balkáni politika viszonylatában. A nemzetközi erőviszonyokban is jelentős átrendeződés indult el. Az igazságtalan, 1920 körül született Párizs környéki békeszerződések felbomlása megkezdődött. A változások háttérokai a megváltozott hatalmi egyensúlyban keresendők. A nyugati demokráciák: Nagy-Britannia és Franciaország hatalmi pozíciói meggyengültek, Kelet-Európából a bolsevik Szovjetunió fenyegette a kontinenst, Európa újrendezése igényével léptek fel a gazdaságilag, katonailag, politikailag rendkívül megerősödő nemzeti-szocialista Németország és a fasiszta Olaszország. Közép Európában a Kisantant nem váltotta be létrehozói stabilizáló elvárásait, az első világháborút követő békeszerződések vesztesei a régió újjárendezésére törekedtek: elcsatolt területeik visszaszerzésére és etnikai szempontból megalapozott határok kialakítására. Felrobbantak a békeszerződésekben elhelyezett aknák.

Bár mint már utalás történt rá, a trianoni békeszerződés, akár a többi Párizs környéki béke tartalmazott bizonyos kisebbségvédelmi rendelkezéseket, de ezeket az utódállamok nem tartották be. A diplomáciai-katonai viszonyok fokozatos romlása, éleződése mindenképpen kétélű folyamat volt. Az utódállamok belpolitikai viszonyait az 1920-as évtizedben még viszonylagos konzervatív-liberális elvek jellemezték, azonban ezt a 30-as évtized közepétől felváltották a nyíltan kisebbségellenes, sovíniszta tendenciák, melyek kisebbségek, így a magyarok alkotmányos jogai megvonására, erőszakos asszimilációjára törekedtek. Ez volt a jellemző Közép-Kelet Európa, a Balkán államai és etnikumai viszonyaira szinte kivétel nélkül. Fokozottan volt e szempont érvényes az elszakított magyarságra. A párizsi békékben indokolatlan ajándékokat kapott államok a helyzet konzerválására törekedtek, a revíziót célként kitűző országokra, így hazánkra is nyomást gyakoroltak.¹¹

A feszültségek ilyen kétoldalú növekedése, éleződése közepette az etnikai, nemzeti jogok biztosítása csak a területi revízió révén volt elképzelhető. Mindemellett a volt vesztes államok gazdasági, geopolitikai és közlekedési helyzetük javítására is törekedtek. Természeteszerű tehát, hogy Magyarország katonai-politikai doktrínája meghatározó eleme, célkitűzése a területi revízió lett. Az 1938-41 közötti átrendeződésből még nem vezethető le közvetlenül a második világháború később totálissá, rendkívül brutálissá váló jellege. Ebben az időszakban – mint John Lukács amerikai-magyar történész is megállapította – kemény küzdelem folyt az átrendeződésért, a hatalmi szféra kibővítéséért.

Magyarország mint lefegyverzett, volt vesztes állam haderejét kellett, hogy olyan szintre tudja felfejleszteni, amely hatékony erőt jelenthet a környező államok már elemzett és ismertett haderejével szemben.

Az 1930-as évtized közepén a Magyar Királyi Honvédségvezérkar Főnöksége egy emlékiratot dolgozott ki és juttatott el Magyarország Kormányzójához.

„Az ország teljes területi integritásának visszaállítását csak egy olyan európai háború eredményeként érhetjük el valaha, mely a kisentente államait szétzúzza és az azokat támogató hatalmakat a befejezett tények elfogadását kényszeríti. Békés úton ugyanis, még a legkedvezőbb formában kialakuló európai helyzetet tételezve is fel, Csonkamagyarország a béke-revízió révén maximálisan is csak annyit érhetne el, hogy a mai határaink mentén bizonyos magyarlakta területsávot visszakaphat, de azt is talán bizonyos ellenszolgáltatások mellett. Ez

¹¹ Ádám Magda: Az elszalasztott lehetőség. Bp. Kossuth 1988 90.

a csekély területi gyarapodás nem elegendő ahhoz, hogy a magyar nemzet és állam önálló léte biztosítva legyen.”

Az ebből fakadó következtetés: „Az újabb ezer évre szóló önálló nemzeti lét alapfeltétele a Kárpátok határolta földrajzi egység csorbítatlan birtoklása, tehát csakis ez lehet politikánk végcélja. Ezt azonban békés úton sohasem érhetjük el. Ilyenformán részünkre a hadviselés szükségessége kifejezetten fennáll.”

Az adott elgondolásból látható tehát, hogy a területi revízió nem kizárólagosan etnikai igazságtétel, hanem jelentős mértékben geopolitikai és katonaföldrajzi kérdés. Ugyan meghatározó célként továbbra is megmaradt, de az integrális revízió elképzelés pár év múlva átadta helyét a jóval realisabb etnikai alapú szemléletnek, de a geopolitika természetszerűen alapvető szempont maradt.

Magyarország aktuális katonapolitikai helyzetét a következőképpen értékeli a tanulmány „... jelenleg Csonkamagyarország éppen abban a helyzetben van, hogy nagyon kedvezőtlen katonapolitikai helyzetéből hadereje teljes felkészületlenségéből és válságos gazdasági és pénzügyi helyzetéből kifolyólag háborút viselni egyáltalán képtelen.”

A jövő kül- és katonapolitikai eshetőségeit illetően azonban helyes megállapításra jut a jelentés: „... külpolitikánknak arra kell törekednie, hogy a kisentente egységét megbontsa, ... Mindekenelőtt annak lehetőségét kell megteremtenünk, hogyha az országot mégis megtámadnák, legalább a siker reményében tudjunk védekezni ... külpolitikánknak javítani kell a katonapolitikai helyzetet ... anyagiak befektetése révén haderőnket kell sürgősen minél erősebbre kiépíteni.”

A 30-as évtized vége kedvező külpolitikai feltételrendszere, a magyar gazdaság fellendülése lehetőséget teremtettek a honvédség gyors fejlesztésére.

1938 március 5-én Darányi Kálmán kormányfő Győrben meghirdetett nagyszabású, egymilliárd pengős beruházási programja eredményeképpen megindulhatott az 1938 február 3-ai koronatanácson meghatározott Huba I-II-III hadseregfejlesztési program, amely rövid idő alatt a Kisantant államai fegyveres erejével egy szintre emelte a Magyar Királyi Honvédséget.

Az 1938 nyári bledi egyezményt követően, melyben a Kisantant elismerte Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát, bevezetésre került az általános hadkötelezettségre épülő hadkiegészítési rendszer, 1938 őszén a hét vegyesdandárt hadtestekké alakították, melyek alárendeltségébe egyenként 3 dandár került. A további fejlődés eredményeképpen e dandárok hadosztályokká szerveződtek egyenként három (két gépesített és egy tüzér) ezreddel. Ez lett a hadseregfejlesztési terv harmadik szakasza. A közbeeső Huba-II szakasz pedig az eddig tiltott páncélos és légierők jelentős fejlődését, előrelépését valósította meg.

Létrejött a 2 gépkocsizó és 2 lovasdandárból álló Gyorshadtest, melynek a továbbiakban a fő áttörő, csapásmérő erő szerepét szánták. A leglényegesebb szempont a dandárok tűzereje jelentős növekedése, valamint az 5 repülő ezredből álló repülődandár létrehozása volt. A revíziók eredményeképpen a hadtestek száma később kilencre emelkedett, a rejtett vámőrségből 8 (később 9) hegyivadász dandár lett felállítva.¹²

Az éppen meginduló hadseregfejlesztést, az erősödő honvédséget feladatok elé állították az európai politika folyamatai. Mint már utalás történt rá, 1938 őszétől megindultak az európai átrendeződés folyamatai, melyből hazánk sem vonhatta ki magát. John Lukács történész az Európai világháború című művében felvázolja az 1938-41 közötti átrendeződési folyamatokat, melyek a reális etnikai határokért és bizonyos geopolitikai tényerésért folytak. Bizton

¹² Dombrády Lóránt-Tóth Sándor: A Magyar Királyi Honvédség. Bp. Zrínyi 1987 121-23.

meg lehet állapítani, hogy ebben az időszakban lezajlott folyamatokból még nem következnek törvényszerűen a későbbi tragédiák, melyek a világháború totálissá válásának folyamányai. Ekkor még a legfelelősebb politikusok sem gondolhattak a később totálissá váló világháború borzalmaira és a holocaustra.¹³

Az európai hatalmi konstellációt e vonatkozásban három tényező határozta meg. Keletről a bolsevik Szovjetunió fenyegette a kontinenst, az ekkorra már gyengébb francia és brit politika érdektelenül vagy ellenségesen viszonyult az átrendezési, igazságtételi igényekhez, csak a tengelyhatalmak tűntek egyedüli tényezőnek, mely hajlandó orvosolni bizonyos igazságtalanságukat. Ekkor még elképzelhetetlennek tűnt a náci rendszer későbbi természete.

Hazánk számára az igazságtétel, a revízió alapvető követelmény, politikai imperatívusz volt.

A magyar politika a revíziós helyzeteket el sem kerülhette volna, a nemzetközi politikai helyzeteket jelölt ki számára, mikor nem lehetett kitérni a szembejövő kényszerlépések és a lépéskényszerek elől. Természetesen az objektív adottság, helyzet találkozott a magyar szubjektív igazságtételi szándékokkal. Tehát a revíziós lépések nem mindig csak a magyar vezetés jószántából történtek, a történelem sodra lépéskényszerek és a kényszerlépések helyzetét idézték elő.

Fontos megjegyezni, a revíziók időszakában még politikailag nem jelent meg, és nem fogalmazott meg önálló célokat a szélsőjobboldal sem a hadsereg, sem az államapparátus területén.

A Magyar Királyi Honvédségre nyilvánvalóan revíziós feladatok vártak 1938 őszén. Ezért az előkészületek személyes vezetőváltásokkal is jártak: 1938 nyarán a kormányzó Imrédy Béla miniszterelnök javaslatára Rátz Jenőt nevezte ki honvédelmi miniszterré. A vezérkar főnöke tisztségére két jelölt neve is felmerült: Keresztes-Fischer Lajos és Nagybacsoni Nagy Vilmos altábornagyoké. A választás rövid időre Keresztes-Fischer Lajosra esett. Egyébként egyikük sem volt a német politika, vagy a szélsőjobboldal elkötelezettje. Szeptembertől viszont az inkább német orientációjú, egyébként kitűnő katonai kvalitású Werth Henrik tábornok lett a Magyar Királyi Honvédsereg főnöke.

A magyar vezérkarban is tudtak arról, hogy 1938 májusában Hitler kidolgozta a Fall Grün, vagyis Csehszlovákia lerohanása tervét. Ezt 1938 augusztusában ismertette a Kielbe látogató Horthy Miklós kormányzóval, valamint kifejtette Magyarországnak az akcióban való részvételére vonatkozó igényét.

A magyar államfő ezen igényeket két okból kifolyólag is visszautasította. Egyrészt a magyar revíziós igényeket békés úton szeretne volna érvényre juttatni, másrészt Magyarország katonai erejét, felkészültségét még nem tekintette megfelelőnek egy ilyen akcióba való bekapcsolódáshoz. Hitlert ez az elutasítás éppúgy zavarta, mint az ez időben folyó bledi tárgyalások, ahol a Kisantant elismerte hazánk fegyverkezési egyenjogúságát és ennek feltételeként kölcsönösen lemondtak a vitás kérdésekben egymással szemben az erőszak alkalmazásáról.¹⁴

A csehszlovák válság azonban 1938 őszére egyre jobban kiéleződött. Az állam 1920-as létrejöttkor is az 50% alatt maradó vezető cseh nemzet dominanciájával szemben felerősödtek a szlovák és rutén függetlenségi, valamint a határon túlról is támogatott teshceni lengyel, szudétánémet és a dél-felvidéki magyar elszakadási törekvések. A magyar kormány tartotta magát azon alapelvekhez, miszerint a területi és etnikai konfliktusokat erőszakmentesen kell rendezni. Természetes azonban az is, hogy a katonai erő felmutatása, a csapatmozdulatok a diplomácia számára támogatást jelentettek. Magyarország egyébként sokkal kisebb mértékben

¹³ John Lukács: Az európai világháború. Bp. 1995 437-445.

¹⁴ Horthy Miklós: Emlékirataim Bp. 1990 212.

alkalmazta a presszió ezen formáját Csehszlovákia ellen, mint Németország vagy Lengyelország.

1938 szeptember 17-én mikor a felvidéki magyarság képviselői kijelentették, hogy a terület hovatartozását illetően „erőszak nélkül népszavazást kívánnak a vitatott területeken” a magyar kormány határozottan és gyorsan reagált nyilatkozatában: „Az ő szavuk az egész magyarságé.”

A következő nap a lengyel kormány bejelentette igényét Teschenre és erőteljes katonai fellépéssel is nyomatékosította igényeit.

Az említett lépéskényszer-kényszerlépés láncreakciót kitűnően mutatja be Horváth Jenő az 1939-ben megjelent „Felelősség a világháborúért és békeszerződésért” című műve.

„Ha Lengyelország nem engedhette meg, hogy a csehországi németek felszabadulása után a csehországi lengyelek fel ne szabaduljanak, úgy Magyarországtól sem lehetett megtagadni azt, hogy a cseh állam határain belül akarataik ellenére idegen uralom alá került magyarok változatlanul idegen uralom alatt maradjanak. Felszabadulásukat a magyar kormány addigi magatartásához híven békés eszközökkel igyekezett biztosítani.”¹⁵

A német diplomácia teljes erőbedobással támadást indított Csehszlovákia ellen. Szeptember 15-én Chamberlain brit miniszterelnök és Hitler német birodalmi kancellár találkozásánál a Führer kifejtette, hogy követeli a szudétanémet területeket, csak abba hajlandó belemenni, hogy a tárgyalások időszakában nem indít támadást. Szeptember 19-én Mussolini minden csehszlovákiai kisebbség számára követelte a népszavazás lehetőségét a hovatartozásról történő döntést illetően.

Szeptember 24-én Hitler az NSDAP nürnbergi gyűlésén kijelentette: Németország el van szánva a fegyveres fellépésre, ha Csehszlovákia nem adja át záros határidőn belül a követelt szudétanémet területeket. A 45 hadosztályt, 469 harckocsit, 1582 repülőgépet számláló, a határ menti erődökre támaszkodó cseh hadsereg esélytelen volt a Wehrmacht ellen.

A vitás kérdést a szeptember 29-ei müncheni konferencia döntötte el, ahol Hitler, Mussolini, Daladier és Chamberlain négyhatalmi döntése értelmében a szudétanémet területeket október 10-ig át kellett adni Németországnak.¹⁶ A müncheni egyezmény az angol és a francia kormány által is elfogadott pótegyezménye kötelezte a csehszlovák kormányt arra is, hogy három hónapon belül tárgyalásokat kell kezdeni a magyar és a lengyel kormányokkal az érintett nemzetiségek helyzetéről, jövőjéről. Ha megegyezés tárgyalásos úton nem születne, a döntés a négy nagyhatalomra tartozik.¹⁷ Tehát, a területi változásról szóló döntés meghozatalában nemcsak a tengelyhatalmak vettek részt, hanem mind a négy nagyhatalom, bár az elvi állásfoglalás után a brit és francia kormány átruházta döntési hatáskörét az Axisra.

Lengyelország jóval kevesebb mérsékletet tanúsított Csehszlovákiával szemben, mint a területi és népességi okok miatt jóval indokoltabban érdekelt Magyarország. Szeptember második felében lengyel csapatösszevonások történtek a határon, ez kiváltotta a szovjet-orosz diplomácia éles reagálását. Potemkin helyettes külügyi népbiztos azzal fenyegetőzött, hogy lengyel támadás esetén hatályát veszti az 1932-es szovjet-lengyel megnemtámadási egyezmény. Mosciski lengyel elnök szeptember 27-én a területi vita megoldásaként Teschen átengedését jelölte meg. A szovjet hadvezetés mintegy 80 hadosztállyal, jelentős légi és páncélos erőkkel kész volt a beavatkozásra, az Európa elleni támadásra cseh kérés esetén. Szeptember 30-án lengyel ultimátum érkezett a prágai kormányhoz, október 1-jén, mikor a német csapatok

¹⁵ Horváth Jenő: Felelősség a világháborúért és a békeszerződésekért. Bp. MTA 1939 370.

¹⁶ Nagy Vilmos i. m. 44.

¹⁷ Horváth Jenő i. m. 371.

megkezdtek a bevonulást a szudéta területekre, a még október 5-ig hivatalban levő Benes-kormányzat elfogadta az ultimátumot és a lengyel csapatok megkezdtek a bevonulást a Felvidéknél jóval kisebb területű és népességű Teschenbe.¹⁸

Az események 1938 szeptemberében rohamos gyorsasággal követték egymást. A határon az odarendelt magyar alakulatok állomásoztak. A diszlokáció hivatalosan megfogalmazott célja fegyvergyakorlat volt. Így az I. budapesti hadtest és parancsnoksága a nógrádi határvonalon helyezkedett el, a parancsnoksága Szirákon a Dégenfeld-kastélyban volt elszállásolva.

A hadtest fegyvergyakorlatát Nógrádbercel környékén tartotta. A magyar kormány nem tartotta kizártnak a katonai összetűzések kirobbanását, azonban kezdeményező félként nem akart fellépni. A magyar vezérkar tervei alapján a harci cselekmények kirobbanása esetén az I. budapesti hadtest feladata lett volna a csehszlovák erődrendszer áttörése, vagyis az Ipoly vonalán történő átkelés, a túlsó magaslatok birtokbavétele, az ellenséges erődök leküzdése, majd a felvonulási terület biztosítása a mögöttes lépcsőben érkező erőknek. A Vezérkari Főnökség tervei szerint az esetleges áttörésnek Ipolyságnál és attól nyugatra kellett volna utat nyitni a csehszlovák erődrendszeren és hídfőt létesíteni. A felvonuláshoz 4000 katona négyhetes munkájával egy 16 kilométeres utat építettek.

Nagybaczoni Nagy Vilmos vezérezredes az I. hadtest parancsnoka szerint a támadás tervében a Vezérkari Főnökség ragaszkodott az eredeti elgondoláshoz, annak ellenére, hogy a csehszlovák erődrendszer pontosan ebben az irányban volt a legerősebb (ő Órhalom környékén látta a legkönnyebb áttörési lehetőséget) A VKF elemezte az aggteleki cseppkőbarlang átjárhatósági lehetőségeit, ezenkívül biztonsági intézkedéseket tett a városok légoltalmára. Az I. hadtest zárógyakorlatát szeptember 13-15 között tartották. Itt megjelent Rátz Jenő honvédelmi miniszter, aki nemrég tért haza Németországból és beszámolt a Hitlerrel folytatott tárgyalásokról. Értékelése szerint Németországnak nem volt közvetlenül szüksége a magyar részvételre a Csehszlovákia elleni katonai fellépésben, bár Hitler felajánlotta a kedvező alkalom megragadását.

Bár a hadtest jellegű zárógyakorlat befejezése után a parancsnokság Budapestre utazott vissza, tovább folytatódtak a felkészülések A határ mellett elhelyezkedő magasabb egységek: I. budapesti, II székesfehérvári, VII. miskolci, VI. debreceni hadtest, parancsot kaptak az öt legfiatalabb évfolyam behívására, melyet nehezen lehetett kivitelezni a tisztek és az ellátó alakulatok hiánya miatt.

A behívásokat követően a honvédségben 8001 tiszt és 220012 főnyi legénység szolgált.¹⁹ A szudétanémet és a tescheni kérdés háborúmentes rendezését követően tárgyalások kezdődtek a müncheni konferencia négyhatalmi pótegyezménye rendelkezései alapján október 9-én Komáromban a már létrejött szlovák autonómia miatt illetékes Tiso szlovák miniszterelnök és Kánya Kálmán magyar külügyminiszter között.

A magyar honvédségben a Felvidék legalább részleges visszaszerzésének reménye egyre elszántabb, feszültebb, ugyanakkor lelkes hangulatot idézett elő. Erre példa volt, hogy 1938. október 6-án egy főhadnagy Esztergomban mintegy 80 katonával megpróbált rajtaütésszerűen átkelni a Dunán és elfoglalni a szemben lévő párkányi hídfőt, megkísérelve ezáltal az esetleges felrobbantását megakadályozni. Az előkészítetlen támadást a túlpartról erős géppuskarüz fogadta a parttól mintegy 20 méternyire, a honvédek nagyobb része elesett. Később hősi halottá nyilvánították őket. A túlsó partra átvergődött magyar sebesülteket a csehszlovák katonák és fináncok lelőtték.²⁰

¹⁸ u. o. 368-69.

¹⁹ Vargyai Gyula: Sisak és cylinder. Bp. 1984 133., HL VKF 1938 202.3314.

²⁰ Vargyai Gyula i. m. 134. Bartos Gyula (Kecskemét) közlése.

A komáromi tárgyalásokon rövid idő alatt nyilvánvalóvá vált, hogy a csehszlovák diplomácia csak időt akart nyerni saját csapatok átcsoportosításához. Először autonómiát ajánlottak fel a magyar többségű vidékeken – ez korábban fel sem merült bennük – majd a Csallóközt Komárom nélkül ajánlották fel.

Érdekes összehasonlítani az egymást követő három csehszlovák javaslat adatait:

I. csehszlovák javaslat	1840 km ²	105000 lakos
II. csehszlovák javaslat	5400 km ²	350000 lakos
III. csehszlovák javaslat	11300 km ²	740000 lakos

Az utolsó, október 22-ei javaslat már közeledett a magyar állásponthoz, de a legjelentősebb városok (Pozsony, Nyitra, Kassa, Ungvár, Munkács) visszaadásáról nem akart hallani. A tárgyalásokról tudósító Márai Sándor „Hazamenni” című írásában páratlanul erkölcsstelennek ítélte színmagyar városok hirtelen közlekedési, ipari „gócponttá” nyilvánítását. Mivel nem sikerült megegyezni, a csehszlovák kormány október 29-én közölte, hogy felkérte Rómát és Berlint a döntőbíráskodás kivitelezésére. Ezt a magyar kormány már diplomáciai jegyzékben kérte pár nappal azelőtt a müncheni konferencia említett pótegyezménye értelmében.

A komáromi tárgyalások alatt a csehszlovák kormány időhúzásból, vagy jóindulata biztosítékaul átengedték Magyarországnak Ipolyságot és Sátoraljaújhely állomását. Ipolyságra a Paduschnitzky Alfréd alezredes vezette 1. gyalogezred vonult be az I. budapesti hadtestből. A Budapestről autón ideérkező Nagy Vilmos tábornok, a budapesti hadtest parancsnoka személyesen irányította a bevonulást, majd az ipolysági vármegyeháza erkélyéről elhangzott, a bevonuló honvédséget méltató beszédek után a hadtestparancsnok is szólásra emelkedett, miután fogadta Salkovszky Jenő tartománygyűlési képviselő és a lakosság a felszabadult város nevében kifejtett köszöntését. A hadtestparancsnok felhívta a lakosságot, hogy a polgári közigazgatás megszerveződéséig a legnagyobb bizalommal forduljanak panaszaikkal a katonai hatóságokhoz. Biztosította a lakosságot, a magyar honvédek a béke és a kiengesztelődés híveiként érkeztek. Nagy Vilmos beszéde után a magyar himnusz hangzott el.²¹

A sikertelen tárgyalások, majd mindkét félnek a tengelyhatalmak irányába tett felkérése eredményeképpen a megoldást az 1938 november 2-ai I. bécsi döntés jelentette, amelynek értelmében a honvédség november 5-10 között bevonult a hazánknak ítélt 12000 km² területű, 1,1 millió, túlnyomórészt magyar lakosságú felvidéki területre. A felvidéki területek megszállása 1938. november 12-éig fejeződött be. A Csallóközt a II. székesfehérvári hadtest Temessy Milán tábornok, Ipolyság környékét az I. budapesti hadtest Nagybacsoni Nagy Vilmos tábornok, Kassát a VII. miskolci hadtest Bajnóczy József tábornok, Kárpátalja déli területeit Munkács és Ungvár városokkal a VI. debreceni hadtest Schweitzer István tábornok parancsnoksága alatt vette birtokba. Az országon eufórikus hangulat lett úrrá, a két évtizedes revíziós politika sikerét ünnepelték.²² A kormányzó november 5-ei komáromi és november 11-ei kassai bevonulását ez a hangulat jellemezte. Talán Bárczy János emlékiratai adják vissza legjobban az események hangulatát: „Valótlan és hamis lenne, ha mást írnék, másképpen emlékeznék a kassai bevonulásra, a fáklyaként lobogó lánggal égő utcai gázlámpákra, a zászló- és virágerdőre, az erkélyeket, ablakokat, háztetőket ellepő, zokogva, sírva ujjongó, lelkesedő tömegre, az első díszőrség felvonulására a Dómba – nem hallgatom el és nem szégyellem – mindnyájan úgy éreztük, hogy ez a perc, amelynek bővületében 20 esztendeje élünk, ebben nevelkedtünk, erre vártunk.”²³ A honvédek fogadtatása más településeken is hasonlóan történt.

²¹ Népszava 1938 október 12.

²² Honvédségünk Felvidékünk. Bp. 1938

²³ Bárczy János: Zuhanóugrás. Bp. Magvető 1981 115.

Az ország jó hangulatát jellemezte a Magyar a magyarért segélyakció gyors sikere, vagy középiskolás lányok tömeges jelentkezése a Film, Színház, Muzsika lap szépségversenyére. A felszabadulás pillanatait követően a Felvidéken katonai közigazgatás jött létre, mely december 20-én megszűnt, helyét, feladatát a polgári közigazgatásnak adta át. E pillanatban a bevonulást végrehajtó hadtestparancsnokságok elhagyták a Felvidéket, melynek területét a magyarországi polgári közigazgatáshoz igazították, Kassán pedig új, a VIII. honvédhadtest szerveződött 1939. január 23-án. A Felvidék tehát teljesen békés úton, nemzetközi egyezmény által alátámasztott döntőbírósi határozat révén került vissza Magyarországhoz. E határozat etnikai értelemben teljesen reális határvonalat alakított ki.

A rendkívüli intellektus, Márai Sándor 1938 őszén érdeklődő figyelemmel, éleslátással írta le a felszabadító honvédalakulatok mellé beosztott újságíróként a megszálló cseh rendszer utolsó napjait, a hazáját rosszul szerető, magyargyűlölő, szabadkőműves Benes utolsó szentimentális, ugyanakkor fenyegető kísérleteit a Felvidék megtartására. Páratlan írói eszközökkel jeleníti meg a felszabadulás, a honvédség bevonulása önfeledt, lelkesült pillanatait, a számára „örök Felvidék” visszatérését, a húsz év után Kassát, „mint egyetlen piros-fehér-zöld áradást” viszontlátni. Cikkgyűjteménye: „Ajándék a végzettől”, leírja a történelmi eseményeket, amelyek hét évre valóban ajándékot jelentettek Istentől, a sorstól a magyarság, de a szerző számára is. Ajándék volt e pillanat a szerzőnek, hiszen 1945 után hosszú évtizedeket élt a hazától kényszerű elszakítottság szomorú állapotában, de ajándék a magyarságnak is egy nagyszerű esemény máig ható, ígéző erejével.

Kárpátalja – a következő eredmény

Ismeretes módon Kárpátalja déli sávja, az 1938. november 2-ai első bécsi döntés révén visszatért Magyarországhoz. Vagyis Szatmár, Bereg és Ung vármegyék a Felső-Tisza vidékén elhelyezkedő, síksági területe, szinte kizárólagosan magyar lakossággal. Visszatért hazánkhoz a két nagy történelmi múltú város, Munkács és Ungvár, melyek szinte határvárosok lettek.

A még fennálló Csehszlovákia része maradt Kárpátalja északabbi, a régi, a történelmi határig terjedő része. E területen élhetett még majdnem félszázezernyi magyar lakos, itt már nem etnikai tömbben, hanem szétszórta, többségük a nagyobb városokban.

A terület etnikailag igen vegyes összetételű volt. A magyarokon kívül éltek a városokban jelentős számban zsidók, voltak német földműves falvak, azonban Kárpátalja népessége mintegy félmillió többiségét a ruszinok alkották. A dualizmus kori Magyarország legszegényebb, legelesettebb népességeként említhetők ők. Alapvetően földműveléssel, az erdőségekhez kapcsolódó tevékenységekkel (például favágás és szállítás) foglalkoztak. Nemzeti fejlődésük a dualizmus kori Magyarország nemzetiségei között is a leginkább lemaradott volt. Talán a két világháború közötti időszakra nőtt fel az a rutén-ruszin értelmiségi réteg, amely megfogalmazta az önálló nemzeti kultúra, majd az államiság igényét. E réteg a görög katolikus papi szemináriumokból, tanítóképzőkből indult el. Viszonylag korán felismerték, hogy Prágától sem várhatnak sokat, a szlovák nacionalista törekvések pedig gátolják formálódó nemzeti aspirációikat. Politikai értelmiségük két irányt vett: az Andrei Brody vezette irányzat hazánk felé orientálódott, a másik, Volosin vezette csoport pedig a teljesen önálló államiság útját kereste. Ennek külső támogatója nem lehetett más, mint a nemzetiszocialista Németország. A német birodalom terveiben az önálló Kárpátalja, mint az ukrán függetlenség Piemontja jelent meg.

A csehszlovák állam utolsó hónapjaiban, 1938. november 23. után Kárpátalja is Szlovákiához hasonlóan területi autonómiát kapott. Ezt az autonómiát a térségben gyakorolt befolyása, és a cseh vezetéssel való taktikázás, kompromisszumok eredményeképpen a Volosin-féle függetlenségi irányzat uralma, dominanciája határozta meg. Elkezdtek a jövőbeni független ukrán-ruszin állam szerveinek, intézményeinek kiépítését.

A fővárosuknak tekintett Huszton épültek ki a hatalmi szerveik, egyenlőre párhuzamosan a még létező csehszlovák szervekkel és fegyveres erővel, akik arra kaptak parancsot, hogy kerüljék el az összetűzéseket és a konfliktusokat.²⁴

Az új állam fegyveres ereje, a Szics-gárda egyre magabiztosabb lett. Politikai vezetőik minidiktatúra és elnyomó tevékenység kiépítésébe kezdtek, elkezdtek a magyarok, zsidók, bizonyos esetekben a csehek üldözését. Börtöneik megteltek, internálótáborokat működtettek.

A számukra kellemetlen – politikai, vagy etnikai szempontból – ellenzéki személyeket kitoloncoltak a területről. E szerveződő ruszin-ukrán államalakulattal még Sztálin is foglalkozott az SZKP 1939 március 13-17. között tartott XVIII. kongresszusán. Akkor azonban a szerveződés története már csak órákig tartott.²⁵ Nyilvánvaló volt az, hogy Magyarország számára a terület nem elsősorban etnikai, még kevésbé gazdasági szempontból volt fontos. Sokkal nagyobb súllyal esett latba a terület geopolitikai jelentősége. Ez abban volt meghatározható, hogy a Kisantant, Csehszlovákia és Románia szorításában bizonyos útvonalat, összeköttetést jelentett a barátnak tekinthető Lengyelország irányába.

²⁴ Ádám T. István: Az erő útján. Bp. Magyar Ház 2000 60.

²⁵ Zseliczky Béla: Kárpátalja a cseh és szovjet politika érdekerében (1920-45). Napvilág Bp. 42-44.

Kárpátalja abban a vonatkozásban is eltért a Felvidék többi területétől – valószínűsíthetően az említett geopolitikai okokból kifolyólag – hogy 1938 októberétől már fegyveres összetűzések színtere lett. Bár a magyar kormány reguláris alakulatokat nem vethetett be, de előmozdította az irreguláris alakulatok, a Rongyos Gárda akcióit. A Rongyos Gárda elődszervezete 1921 nyarán, őszén szerveződött meg a nyugat-magyarországi konfliktus kapcsán. Az Ausztriának ítélt Burgenland-Várvidék és Sopron átadását akadályozta meg a két „hadseregbe” szerveződött nemzeti és területvédő szervezetek által mozgósított mintegy 3-4000 felkelő, október 4-én Felsőőrött kikiáltották a terület önálló államiságát Lajtabánság néven, majd kieroszakolták a soproni népszavazást, ahol 1921 decemberében a Civitas Fidelissima Magyarország mellett döntött.

A Rongyos Gárda vezetői Prónay Pál, Héjjas Iván és társaik fenntartották kapcsolataikat, majd 1938-ra Homlok Sándor ezredes a vezérkar 5. osztályának vezetője segítségével 24 zászlóaljat szerveztek, 1 csoport fogott össze 3 zászlóaljat. Feladatuk a csehszlovák hadsereg hátában diverzáns akciók végrehatása volt. A zászlóaljak főleg kézi lőfegyverekkel, de golyószórókkal és géppuskákkal is rendelkeztek. A későbbi kecskeméti ezredparancsnok Tormássy-Szávits Sándor az egyik zászlóalj parancsnoka, a felette álló csoportparancsnok Haynal ezredes lett. A civil ruhás egységek Kisvárdán katonai esküt tettek, de belőlük csak 900 főnyi létszámot vetettek be a Kárpátalján állomásozó csehszlovák katonaság és a szerveződő Szics-gárdisták ellen. Akcióikat a lengyelekkel akarták összhangba hozni, kisebb alakulatokon, de laktanyákon is rajtaütöttek, közlekedési objektumokat támadtak meg. Később a Rongyos Gárda fényes tettet hajtott végre, mikor 1939 január 9-én a határváros Munkács Latorca menti részénél levő Oroszvég községnél egy fatelep és egy kolostor fedezékéből egy csehszlovák ezred és a Szics-gárdisták rohamszerű támadást indítottak a határállomás ellen, azzal az átlátható céllal, hogy azt elfoglalva, leküzdve, az egész várost elfoglalják. A kis határvédelmi őrs hősiiesen ellenállt, majd megérkeztek a mozgósított rongyos gárdisták és visszaverték a túlerő támadását. Az összecsapásban hősi halált haltak az önfeláldozóan harcoló Rozs József, Koncz József zászlósok, és még néhány rongyos gárdista.²⁶

Kárpátalja teljes területét a magyar vezetés már egy 1938. november 21-re tervezett akcióval meg akarta szerezni, de a német diplomácia tiltakozása leállította a támadást. Mivel a prágai kormány március 9-én katonai diktatúrát vezetett be Szlovákiában, Hitler a katonai fellépés mellett döntött, március 12-én fogadta Sztójay magyar követet és közölte a német birodalom álláspontját. Ezek szerint Csehszlovákia szétesése a küszöbön áll, Németország megszállja Cseh-Morvaországot, Szlovákia kinyilvánított függetlenségét azonnal elismeri, a kárpátaljai rutén függetlenség esetében ezt a lépést 24 órával el fogják tolni. Március 14-én Pozsonyban Tiso kinyilvánította Szlovákia függetlenségét, ugyanezt tette Volosin szintén e napon a kárpátaljai rutén állam vonatkozásában és kérte Németország védnökségét. Ugyanakkor fokozódtak a csehszlovák hadsereg és a Szics-gárdák határprovokációi. Március 11-én még csak a magyar határvadász alakulatok mozgósítása történt meg. A vezérkart váratlanul érte a gyors fellépés lehetősége. Március 15-én a határ menti VI. és a II. hadtestek egyes mozgósított alakulatai, a gyorsdandárok lovas és kerékpáros egységei lépték át a határt. Másnap megérkeztek a Dunántúlról odaszállított ezredek. A rossz időjárási viszonyok ellenére a honvédalakulatok gyorsan nyomultak előre, március 17-én elérték a régi határt, mely ekkor fél évig, mint a hosszú ideig követelt magyar lengyel határ működött. A lengyel rádió már aznap kora délután örömmel tudósított a magyar és lengyel katonák kézfogásáról a határon.

Kiss A. Sándor professzor Pongácz István főhadnagy tájékoztására alapozva írja le művében: hőskölteményt írtak a kerékpáros zászlóaljak hathetes újoncai, pár nap alatt Nyíregyházától

²⁶ A Rongyos Gárda és harcai 1919-39. Magyar Ház 1999 20-23. Tormássy-Szávits Sándor visszaemlékezései BKMÖL XIV. 8.

Vereckéig kétszáznegyven kilométert ziháltak havas utakon, két összecsapásban győztek a Szics-gárda ellen. Az akciókat összességében a 7., 9., 11., önálló dandárok, az 1. és 2. lovas dandárok, a 2. gépkocsizó és a 7. határvasdandárok hajtották végre.

A magyar csapatokkal szemben álló, Kárpátalján állomásozó két csehszlovák hadosztály nem tanúsított ellenállást a magyar csapatok ellen. Ellenben a rutén Szics-gárda alakulatai megpróbálták feltartóztatni az előretörő honvédc csapatokat a Huszt előtti Vörösmezőnél, de ellenállási kísérletük kudarcot vallott, a Volosin-kormány Romániába menekült. Kárpátalja politikai életében ezt követően a magyarbarát Andrej Brody képviselte irányzat nyert teret. A magyar-rutén kapcsolat ez követően kiegyensúlyozottá vált, a kisebbségi jogokat a magyar állam a rutének vonatkozásában megfelelőképpen biztosította.

Kárpátalja elfoglalását követően az Ung völgyétől nyugatra lévő területeket a Zelő-Cirókafalu-Takcsány-Remetevasgyár-Szobránc-Sárosremete vonalig a március 23-án 5.30-kor meginduló támadás révén vették birtokba a Szombathelyi Ferenc altábornagy vezette magyar csapatok. Másnapra a 9. önálló dandár Berezna térségében, Ungvárnál a 2. gépkocsizó dandár, délen Nagykapos környékén a 2. lovasdandár érte el a kitűzött határvonalat. A szerveződő szlovák hadsereg ellencsapásokkal próbálkozott, főként az iglói repülőtérről felszálló gépei géppuskázták az előrenyomuló magyar gyalogságot. Ez magyar légi ellencsapást váltott ki, a magyar repülők érzékeny csapást mértek a szlovák légierőre Szobráncnál és Iglónál. Mivel a magyar csapatok 24-én elérték az ungvári vasútvonal biztosításához szükséges sávot, még aznap életbe lépett a német közvetítéssel létrejött fegyverszünet. A szórványosan 28-ig elhúzódó összetűzéseknek 25 magyar halottja, 53 sebesültje volt, a szlovákok bevethető gépeinek több mint negyede (23 gép) megsemmisült.

Kárpátalja 12171 km² területtel, 460000 főnyi lakossággal (csak 13% a magyar) így fél évtizedig ismét a magyar állam része lett. Ezt a korabeli francia diplomácia is elfogadhatónak tekintette. A magyar katonai akció megghiúsította a Kárpátaljára, vagy egyes részeire vonatkozó román igényeket. Kétségtelenül jogos lett volna egy rutén állam létrejötte, mivel minden nemzetnek joga van az önrendelkezésre, viszont az adott formában létrejövő államalakulat Németország teljesen szervilis kiszolgálója lett volna minden vonatkozásban. Csak a terület Magyarországhoz tartozása biztosíthatta fél év múlva mintegy 150000 lengyel menekült – akiknek tizede zsidó volt – hazánkba érkezését és befogadását.

Erdély visszatérése

A történelmi Magyarország feldarabolásakor – ha lehet összevetést, összehasonlítást tenni – mindenképp Erdély és a vele együtt értendő Bánát és a Partium elvesztése jelentette a legnagyobb traumát, a legfájdalmasabb tragédiát.

Az elvesztett terület nagysága 103093 négyzetkilométert tett ki, tehát meghaladta a megmaradt Magyarország 93000 négyzetkilométerét, lakossága pedig 5257000 főt jelentett.

Kétségtelen, hogy a terület lakossága nagyobb részét a románok jelentették, viszont a magyarság létszáma az 1910-es utolsó magyar népszámlálás adatai szerint 1700000 fő körül lehetett. A középkori Erdélyi fejedelemség, a reformkor és az 1848-49-es forradalom és szabadságharc történelmi hagyományai, majd a dualizmus időszakának rendkívüli gazdasági felvirágzása, a rendkívül gazdag magyar kultúra dominanciája mintegy természetesnek láttatta a terület Magyarországhoz tartozását, a magyarság vezető szerepét. Erdély, a Partium, a Bánát szinte elválaszthatatlan szálakkal kötődött az ország többi részéhez kulturális, gazdasági és érzelmi szempontból egyaránt. Ezért tűnt 1920-ban a terület elcsatolása a magyarság számára teljes mértékben felfoghatatlan és feldolgozhatatlan traumának.

A magyarság a nemzetiségi térképek piros színjelzésével ábrázolva többséget jelentett a mai határ mentén, a Partium és a Bánát nagyvárosaiban, Kolozs megyében és a Székelyföldön. Dél-Erdély területein, leszámítva egyes ipari és bányászati központokat, valamint Alsó-Fehér megye néhány városát, kisebbségbe szorult. Ez betudható volt az 1848-49-es etnikai konfliktusok előidézte veszteségeknek is.

A románság nemzeti fejlődése a XIX. század közepére érte el az önálló fellépés szintjét, mely azonban a Habsburg politika árnyékában magyarellenés élt, irányt kapott. A századfordulóra a román bankok földvásárlásai következtében gazdaságilag és etnikailag jelentősen megerősödtek, főleg Dél-Erdélyben.

Jelentős kisebbséget jelentett a német népcsoport. A dél-erdélyi szászok fejlett városai a II. András által 1224-ben adományozott autonómiában éltek, bár ez megszűnt 1886-ban, de gazdasági, kulturális fejlettségük megmaradt. Bár kikerültek közülük kiemelkedő magyar katonák, kollektívan 1848-49-ben a magyar forradalom ellen fordultak. 1919 januárjában, az adott helyzetre tekintettel kinyilvánították csatlakozásukat a Román Királysághoz.

A Bánátban élő svábság, az itteni románokhoz hasonlóan 1848-49-ben és a következő évtizedekben a magyarság mellé állt. Ennek elsődleges oka a szerb fenyegetés volt.

Erdély más etnikai, vallási közösségei: örmények, zsidók a dualizmus időszakában, de korábban is a magyarsággal keresték az együttműködést, jó kapcsolatot építettek ki. Nagy Vilmost a család múltja miatt foglalkoztatta Erdély története, kutatásai magas szintet értek el.

1916 augusztus 27-én, a korábbi titkos londoni és bukaresti egyezmények értelmében, melyek Magyarország területét majdnem a Tisza vonaláig a Román Királyságnak adományozták, az Ipoteza Z terv alapján a román hadsereg kísérletet tett az irredenta politika már korábban is hangoztatott célkitűzései érvényre juttatására. A mintegy hatszázezres, négy hadseregbe szervezett haderő betört Erdélybe, ahol csak csendőrök, pénzügyőrök és a sebtében bányászokból szervezett alakulatok vették fel velük a küzdelmet, fékezve előrenyomulásukat. A rövid sikerek után azonban megindult az ellentámadás az Artz tábornok vezette 1. osztrák-magyar hadsereg, valamint a Mackensen és Falkenhayn tábornokok vezette 9. német hadsereg a brassói és a szebeni csatákban szeptember végén és október elején gyors csapásokat mért a román

hadsereg. Kiszorították őket Erdély területéről, sőt decemberben elfoglalták Bukarestet és Konstancát is, kijutva a Fekete-tengerhez.²⁷

Annak ellenére, hogy Románia és az antant 1916-os szerződése rögzítette, hogy a területi igények és a szövetségi viszony megszűnnek, ha Románia különbékét köt a központi hatalmakkal (pedig ez 1918 májusában megtörtént) az antant 1918 novemberében szövetségesének minősítette Romániát, elismerve annak Magyarország rovására megfogalmazott területi igényeit. A román hadsereg folyamatosan harcolt és nyomult előre Magyarországon a Károlyi-kormány, majd a Tanácsköztársaság erői ellen.²⁸

Előrenyomulásuk folyamán, különösen az 1918. december 1-jei gyulafehérvári határozat után, mely kimondta Erdély és Románia egyesülését, leváltották a magyar közigazgatást, vagy bot-ütésekkel kényszerítették a magyar közalkalmazottakat, vasutasokat a királyra történő hűség-eskü letételére. A magyar kommün ellen folytatott háború következtében a román csapatok Budapestet is megszállták. E vonalak mentén látta Nagy Vilmos az 1916-19 közötti folyamatokat.

A Nemzeti Hadsereg Fővezérsege 1919 októberében tervet készített a román hadsereg kiűzésére, de az antant jegyzéke e törekvést leállította.

Az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés által előidézett legsúlyosabb veszteség előtt döbbenet és elkeseredettség állt szinte az egész magyar közvélemény. Mindehhez az is hozzájárult, hogy Románia e területet nem a háborús győzelem révén, hanem szinte az antant ajándékaként szerezte meg.

Az elszakított területekről, így Erdélyből is hírek érkeztek 1918-20 között terrorról, majd nemzetiségi elnyomásról, a magyarok gazdasági javai elvételéről.

Az elnyomás hírei ébren tartották az igazságtétel tűzét. Amellett, hogy százezres nagyságrendben érkeztek menekültek Magyarországra, a magyar értelmiség, a vezető politikai elit, a katonai vezető réteg jelentős része is erdélyi származású volt. Az utóbbiak közé sorolhatjuk Nagybaczoni Nagy Vilmos mellett Kis János és Nagy Pál tábornokokat is.²⁹

A korábbiakban utalás történt arra, hogy Románia fegyveres erői jóval nagyobb létszámmal, technikai potenciállal rendelkeztek, mint a trianoni békeszerződésben lefegyverzett Magyarország, mely csak a harmincas évtized legvégén érte utol a Kisantant államai mutatóit. Ekkorra Románia és Magyarország között rendkívül felgyorsult a diplomáciai-katonai versenyfutás. Románia, pedig határait angol-francia garanciák is biztosították, Magyarországnál sokkal jobban közeledett Németországhoz és Olaszországhoz, mint hazánk.

Nagyrománia kül-, geopolitikai, belpolitikai helyzete viszont jóval kedvezőtlenebb volt a harmincas évtized végén, mint Magyarorszáé vagy bármely másik szomszédjáé, hiszen több környező állammal is konfliktus vetítette elő árnyékát. A látszólag stabil szövetség, a katonai erő ellenére az állam vezetői érezték sebezhetőségüket.

Az antant ajándékai és gigantomániás politikusai sikerének tűnhetett 1920-ban Nagyrománia létrejötte, azonban ezek az ajándékok politikai értelemben is időzített aknáknak bizonyultak.

Még ha bizonyos gazdasági fellendülést is előidézett a főleg dél-erdélyi iparterületek megszerzése, nem tudtak akkora növekedést elérni, hogy ez a társadalmi közérzetre, a nemzetiségi viszonyokra integráló hatást gyakorolt volna.

²⁷ Nagy Vilmos: A romániai hadjárat. M. Kir. HM kiadása 1923 13.

²⁸ Raffay Ernő: Erdély 1918-19-ben. Bp. Magvető 1987 84.

²⁹ Kiss Sándor: Emlékeim Kiss János altábornagyról. Bp. Zrínyi 1979 123-24.

Nagyrománia kisebbségei nem akartak az állam határain belül maradni az elnyomó politika miatt, azok az országok pedig, melyektől e területeket elszakították revansra, vagy legalábbis jogos rendezésre törekedtek. Ebbe Románia vezetése semmiképp nem akart belemenni. Ugyanakkor Románia vezetése további területi igényekkel, elképzelésekkel kápráztatta el a még Közép-Kelet Európa és a Balkán összehasonlítási viszonylatában is alacsony szinten élő lakosságukat, elterelni szándékozva a figyelmet a súlyos belső gondokról.

Terveikben Románia mint a térség legnagyobb állama jelent meg, magába foglalva a Dnyeszteren túli orosz és ukrán lakosságú területet, melyet Transznisztríának neveztek, Kárpátalját és a magyar Tiszántúlt. Mivel e tervek megkapták az állami szintű propaganda támogatását, a viszony a környező országokkal egyre kiegyezettebb lett.

Az államalkotó, vezető román nemzet a lakosság éppen hogy kétharmadát jelentette. Besszarábia, Bukovina orosz-ukrán lakossága a Szovjetunió, Dél-Dobruzsza bolgár népessége Bulgária, Erdély magyarsága pedig hazánk felé orientálódott.

A Román Királyság 1923-ban elfogadott liberális jellegű alkotmánya, bár nem ismerte el a nemzetiségeknek a párizsi békekonferencián és az 1918. december 1-jei határozatban elfogadott jogait, tartalmazott azonban a kisebbségek érdekeit védő bizonyos polgári szabadságjogokat, mint a lelkiismereti, a sajtó-, a gyülekezési szabadságot, a tanszabadságot, az egyetülési jogot.

Az 1920-as évtized mérsékelt liberális gyakorlatát a romániai politikában a harmincas évek közepétől a szélsőséges tendenciák erősödése jellemezte: egyrészt a Szovjetunió közelsége miatt veszélyt jelentett a kommunista mozgalom erősödése, másrészt pedig a rendkívül brutális jelleget öltő náci típusú mozgalom a Vasgárda, mely versenyt futott a kormányhatalom szélsőjobboldali irányzataival. Mindezek a kisebbségek létét, helyzetét fokozatosan rontó, nehezítő törekvések folyamatosan erősödtek és nyertek tért.

Pontosan fejezi ki a román sovinizták céljait, mentalitását egy 1936-ban megjelent cikk: „Végre színt vallott Mussolini. Magyarország javára a békeszerződések revízióját akarja, s igazságot Magyarországnak ... s ha Mussolini ki akarja szabadítani a magyarokat a román iga alól, akkor mi is segédkezet nyújtunk neki: olyan Szent Bertalan éjszakát rendezünk neki, hogy azután jöhetnek az olaszok a magyar hullákat Erdély földjéről összeszedni. Meg fognak szabadulni a mi magyarjaink az igától, mi pedig egy nekünk sok zavart okozó problémától ... Erdélyt akarja tőlünk elvenni? Jöjjön hát Mussolini, hadd mutassuk meg neki, mi a különbség az ő és a mi hősiességünk között! Nem vagyunk Abesszínia Mussolini úr, nem megyünk a Népszövetségbe jajveszékeln, de úgy elverjük Önt, ahogy a csintalan, rossz lurkókat rakja meg.”

Octavian M. Dobrotea igazságtalanul mély megvetéssel említi az olasz katonai erőnyeket és nagyvonalúan a románoknak tulajdonítja az első világháború hadszínterein: Flitchsnél, Montegrappán, a Piavénél a „makarónis hősök” ellen elért osztrák-magyar eredményeket. (Mint a mindenben meglévő részigazságtól ez esetben sem lehet eltekinteni: a monarchia román legénységű alakulatai, a sok esetben átálló csehektől eltérően bátran és keményen harcoltak. Természetszerű viszont, hogy már csak etnikai-statisztikai arányaik miatt sem lehetett meghatározó szerepük.)

Octavian M. Dobrotea végkövetkeztetésképp nyíltá teszi a szélsőséges román sovinizták céljait: „Meghosszabbítjuk az országra veszedelmes idegenek itt-tartózkodását! Selejtezzétek ki miniszter urak, prefektus úr, ti hatóság fejei, mind selejtezzétek ki ezeket a kígyókat és szakasszátok végét a Mussolini eszméiben hívó sok semmirekellő ember acsarkodásának ... Tisztítsátok meg az országot a magyar konkolytól, tapodjátok szét e viperákat! Ne kíméljétek

azokat, akiknek semmi hasznát nem vesszük! Máglyára velük olaszországi testvéreik féltő gondjának áldozatául!”³⁰

Ezek a magyar és a többi kisebbség létét megkérdőjelező hangok erősödtek fel a harmincas évek legvégén. 1938-ban bevezették a királyi diktatúrát, az ugyanebben az évben meghozott Anghelescu törvény betiltotta a magyar nyelvű feliratokat, földrajzi elnevezéseket, és cégtáblák alkalmazását. A rendelkezés megsértőivel szemben a kolozsvári hadbíróság szabott ki elmarasztaló ítéleteket. E mélységesen kisebbségellenes és antidemokratikus törvény hadbíróság által történő érvényre juttatása mutatja, hogy a királyi diktatúra állama a nemzetiségi problémákat végső soron a katonai és büntetőjogi eszközökkel megoldandó problémák közé sorolta. A román állam egyre inkább antiliberális, diktatórikus irányba fejlődött. Ezt jelzi a pártok, köztük a Magyar Párt feloszlata, a nemzetiségi jogokat drasztikusan korlátozó „Kisebbségi Statutum” kibocsátása, a közigazgatás átszervezése.

Egyértelműnek tekinthető tehát, hogy a kisebbségi jogok érvényesítése magyar részről a korrumpálódott közéletű, egyre szélsőségesebb irányba forduló Román Királyságban elképzelhetetlen volt. Az erdélyi magyarság felszabadulása csak területi revízió révén volt elérhető.

Az 1938-tól a Balkánon és Közép-Kelet Európában megindult átrendeződési folyamat már a csehszlovák válság kapcsán is elemzett lépéskényszer és kényszerlépés elé állította az 1918-as veszteseket, de a győzteseket is. A már tárgyalt 1938-39-es csehszlovák és lengyel események kapcsán egyértelműen érzékelhető volt a román lépések e logikából következő irányultsága, vagyis kitapintható a megszerzett pozíciók megtartása igénye, valamint a céljaikban megfogalmazott térnyerés.

1939 elején a mintegy félmillió román hadsereg fele tartózkodott Erdélyben. 1939 márciusában a magyar VI. (debreceni) és V. (szegedi) hadtest biztosították a Kárpátalját elfoglaló magyar gyorscsapatokat. Románia is készült Kárpátalja elfoglalására akárcsak 1918-19-ben, de ezúttal Magyarország megelőzte. Csáky István külügyminiszter a román diplomácia tudomására hozta, hogy bármiféle esetleges támadással szemben a magyar kormány fel fog lépni. A román mozgósítás ekkor meglehetősen előkészítetlen volt és vontatottan haladt, a bevonulókat egyenruhával sem tudták teljesen ellátni és Mikó Imre visszaemlékezései szerint a vegyes lakosságú területen több részeg bevonuló a magyar civil lakosságot zaklatta.

Románia és Lengyelország között szerződés volt, mely egymás kölcsönös diplomáciai, katonai támogatását irányozta elő. A román mozgósítás formálisan a lengyel-román egyezmény előírásainak megfelelően történt, ugyanakkor e katonai lépés háttere, rejtett céljai jelenthették a Kárpátalja megszerzésére irányuló törekvést, vagy egy esetleges Magyarország elleni akciót.

A már említett magyar lépés, vagyis két hadtest határ mentén történő felvonultatása ennek megelőzését célozta. A magyar felderítés augusztus végén Szlovákia területéről is jelentős északi irányú német-szlovák csapatmozgásokról jelentett. Augusztus 20. után a román hadsereg mozgósított létszáma meghaladta az 500000 főt. Az említett, nem pontosan tisztázható törekvéseik szempontjából relevánsnak tűnik, hogy míg Dobrudzsában csak mintegy 80000 katonát helyeztek el, addig Erdély területén 250000 katonájuk állomásozhatott.

1939 tragikus szeptemberében bekövetkezett Lengyelország tragédiája, a náci Németország és a bolsevik Szovjetunió által történt lerohanása és felosztása. A román mozgósítás – még ha a lengyel háborúba való beavatkozást célozta volna is meg – lehetőségében összekapcsolódhatott egy hazánk elleni támadással.

³⁰ Mikó Imre: Huszonkét év. Bp. Studium 1941 206-7.

A magyar kormány azon döntése, miszerint sem a Német Birodalom, sem Szlovákia kérését nem teljesítették a kassai vasútvonal a Lengyelország elleni felvonulás, majd támadás céljaira történő igénybevételére, ragyogó, történelmi jelentőségű tett volt, melynek Bajcsy-Zsilinszky Endre is kiemelkedő jelentőséget tulajdonított.

Természetesen fenyegetést jelentett Magyarország számára a román mozgósítás mellett az említett szlovák mozgósítás és átvonulási kérelem. A lengyel háború befejeződése, a román erők átcsoportosítása látszólag oldották a feszültségeket, ugyanakkor azonban nyilvánvaló volt, hogy a következő hónapok napirendre fogják tűzni Erdély kérdésében a konfliktust és a döntést Magyarország és Románia között.

Románia belpolitikai helyzete egyre feszültebb és robbanékonyabb lett. A Szovjetunió közelsége, Besszarábia jelentős orosz-ukrán lakossága, valamint a román kommunisták erősödő aktivitása a szovjet támadás, a kommunista hatalomátvétel rémképével fenyegetett.

Szintén erőteljes fenyegetést jelentett a román állam stabilitására a rendkívül kegyetlen megnyilvánulásairól hírhedtté vált román náci mozgalom, a Vasgárda megerősödése, erőszakos küzdelme a hatalom megszerzéséért. Félő volt, hogy terrorakciói kiterjedhetnek a magyar lakosság területekre.

A Legfelső Honvédelmi Tanács értekezletein folyamatosan napirenden tartották az erdélyi kérdést. Bár Werth Henrik vezérkari főnök katonai fellépésre vonatkozó terveit 1939 decemberében még elutasították, de meghatározták azon feltételeket, melyek esetén kell fellépni a honvédségnek Románia ellen: 1. Ha közvetlen veszély fenyegeti az erdélyi magyar kisebbséget, 2. Ha bolsevista forradalom tör ki Romániában, 3. Ha Románia harc nélkül átenged területeket Bulgáriának vagy Oroszországnak.³¹

Az 1940-es év elejétől elkezdődött az intenzív katonai-politikai versenyfutás Románia és Magyarország között Erdély, vagy jelentős területei birtoklásáért. Az események menete elválaszthatatlan volt az európai folyamatoktól.

1940 március 1-jén a korábbi hadseregfejlesztési terveknek megfelelően átszervezések történtek a honvédség felépítésében.

A Vezérkari Főnökség I. osztálya által megfogalmazásra, rögzítésre került, hogy az államfő katonai jogait a Magyar Királyi Honvéd vezérkar főnöke által gyakorolja, a Magyar Királyi Honvéd Főparancsnokság megszűnt, teljes hatásköre a Magyar Királyi Honvédség vezérkari főnökére szállt.

Szintén 1940. március 1-jén három új hadsereg felállítását rendelték el. A három hadsereg parancsnoksága a következő állomáshelyeken volt:

1. hadsereg Szolnok, 2. hadsereg Budapest, 3. hadsereg Pécs.³²

A vezérkari főnökség I. és II. vagyis a hadműveleti és a felderítéssel-hírszerzéssel foglalkozó osztályai pontos jelentéseket kaptak a román belpolitikai helyzet alakulásáról, a csapatok mozgásáról, felkészüléséről.

Az 1939. december 31-ei jelentés jól foglalja össze Románia diplomáciailag-katonailag szorult helyzetét. A jelentés szerint az ország helyzete igen súlyos, tekintettel arra, hogy egyszerre három szomszédja is támaszt vele szemben területi igényeket. Az uralkodó és Tartaescu kormányfő politikáját a lavírozás jellemzi a nyugati hatalmak és Németország között. E szorult helyzetből egy semleges Balkán-blokk létrehozásával szeretne kijutni a román diplo-

³¹ Macartney: October Fifteenth. A history of modern Hungary I. Edinburgh 1956 389.

³² HL VKF-1 3111, HL VKf 1938 I. o.

mácia, ezáltal biztosítva az állam területi integritását. E semleges blokk létrejötte azonban a balkáni népek és államok ellentétei miatt elképzelhetetlen volt.

A román hadsereg alakulatai 1939 decemberére nyugalmi helyzetbe kerültek, az egységek a békehelyőrségekbe vonultak vissza.

A magyar hírszerzés 1939 végére, 1940 elejére vonatkozó adatai szerint Erdélyt a román hadsereg hat hadosztálya, három hegyivadász dandára egy erőd- és két lovas dandára biztosította. Az egész román haderő létszámát 1 milliós létszámmra becsülték. Ugyanakkor Erdély területéről lázas út- és vasútépítésről számolt be a magyar felderítés.

A román hadsereg vezetése 1940 februárjáig engedélyezte a szabadságolásokat, ezt követően az egységeket a teljes hadiállomány szintjére emelték. Érdekes és elgondolkodtató, hogy ugyanebben az időszakban valósul meg a magyar honvédség szervezeti átalakítása, mindez jelzi mindkét fél felkészülését, elszántságát a várható erőpróba előtt.³³

Az 1940 március 1-jén datált magyar helyzetjelentés szerint Románia nem köti sorsát Németországhoz, egyenlőre a nyugati demokráciák győzelmében bízik. Önálló politikai erőként azonban jelentősen megerősödött a németbarát vonulat, az „ötödik hadoszlop”, mely a Reich diplomáciája segítségével Románia fejlődését nemzetiszocialista irányba akarja vinni. A németbarát irányzatok fellépését az is motiválhatta, hogy így talán elkerülhető a már vázolt háromoldalú veszély és fenyegetés. Az idézett jelentés felvázolja a román erők elhelyezkedését, csoportosítását, ez egyben tükrözi a román katonapolitika prioritásait, de az ellenfelek erőviszonyait is.

A Szovjetunióval szemben húsz hadosztály, egy hegyivadász dandár, két lovashadosztály (egyenlő négy lovasdandárral), valamint nyolc tartalék hadosztály sorakozott fel. A magyar határon hat hadosztály, egy erőd dandár, négy hegyivadász dandár, valamint még két lovashadosztály sorakozott fel. Bulgária határán hat hadosztály állt készenlétben. A fő tartalékban két hadosztályt csoportosítottak.

A hadsereg főerőit nem közvetlenül a határon, hanem bizonyos stratégiai pontokra, irányokra visszavonva helyezték el. A várható támadások fő irányában erődvonalakat építettek ki. Ilyen volt a magyar határtól keletre a Szilágyságban a 320 erődítményből álló, a királyról elnevezett, szögesdrót akadályokkal, harckocsi-árkokkal megerősített Carol-vonal.³⁴

Nyilvánvalóan legjelentősebb erőik a leghatalmasabb ellenfél a Szovjetunió ellen vonultak fel, ugyanakkor igen nagy jelentőséget tulajdonítottak a magyar határ mellett elhelyezett alakulatok harckészültségének és morális, hangulati állapota javításának. Ez volt az oka Hohenzollern Károly király 1940 februárjában a Nagybánya és Máramarossziget körzetében elhelyezett vadász dandároknál tett látogatásának.³⁵

Mivel a Magyar Királyi Honvédség hadsereg-jellegű szervezetrendszerre állt át, az 1. hadsereg parancsnokává Nagybacsoni Nagy Vilmos tábornokot nevezték ki 1940 március 1-jei hatállyal. A hadsereg-parancsnokság állomáshelye Szolnok lett. Ugyancsak Szolnok lett a Gyorshadtest parancsnoksága állomáshelye is. A Gyorshadtest parancsnoka Dálnoki Miklós Béla vezérezredes lett. Nagy Vilmos és Dálnoki Miklós Béla megbízatása a Kormányzó azon szándékát mutatja, hogy a honvédség kulcspozícióiba nem a náci vagy a szélsőjobboldali radikális eszmékkel rokonszenvező, hanem inkább az alkotmányos és konzervatív vezetőket látta szívesen. E szempont miatt lett a vezérkar főnökének helyettese Littay András tábornok.

³³ HL VKF-1 3038. eln. o. 1940

³⁴ HL VKF-1 3414. eln. o. 1940.

³⁵ HL VKF-1 3082. eln. o. 1940

Románia mellett katonai tervek, előkészületek történtek Magyarország ellen az északi szomszéd Szlovákia részéről is. Szlovákia az 1938. november 2-ai I. bécsi döntésben számára elvesztett Dél-Felvidéket szeretne volna visszaszerezni, bár arról az 1939 márciusában a magyar kormánnyal megkötött határszerződésben látszólag lemondott.³⁶

1940 tavasza Nyugat-Európában a nagy német győzelmek időszaka volt. A német hadigépezet április folyamán Dániát, majd Norvégiát foglalta el, ez követően májusban a német villámháborús tervek ismét sikerrel jártak: Hollandia, Belgium, majd Luxemburg ellenállását törte meg rövid idő alatt a Wehrmacht. A délre forduló német erők pár hét alatt kapitulációra kényszerítették Franciaországot, mely számára újabb fiaskót jelentett az olaszok támadása és a Riviérán történő előrenyomulása. Ezáltal a tengelyhatalmak a kontinentális Európa meghatározó tényezői lettek.

1940 tavaszán Románia – mint a nyugati nagyhatalmak szövetségese – egyre szorultabb helyzetbe került. Ekkorra már nyilvánvalóvá váltak a Szovjetunió Besszarábiára vonatkozó területi igényei, a román vezetés tudatában volt a magyar és bolgár készülődésnek is.

Románia stratégiai jelentőségét elsősorban gazdag olajtartalékai jelentették. Németországnak az I. világháborúhoz hasonlóan nagy szüksége volt erre az energiaforrásra. E miatt merült fel a német vezetésben Románia megszállásának igénye.

A magyar katonai vezetés németbarát szárnya, élén Werth Henrik vezérkari főnökkel, nagy örömmel vette a német akció tervét, melyhez szívesen csatlakozott volna. A vezérkar egy része lehetőséget látott Erdély gyors visszaszerzésére. Teleki Pál miniszterelnök azonban nem látta szerencsésnek, ha Magyarország egyoldalú elkötelezettség és akció révén szerezne vissza Erdélyt. Teleki óvta a Kormányzót az egyoldalúan németbarát elkötelezettségtől és a hadsereg aktív politikai ambícióitól: „Hass oda, hogy a katonák ne politizáljanak ... Az a nézetem, hogy nem biztos, hogy Németország győz, és éppen ezért nem alkalmas, hogy teljesen mellé álljunk. Ha eddig jól megúsztuk, ne rontsuk el esetleg az utolsó pillanatban. Politikai akciónk azt hiszem jó volt, erről letérni veszélyes.”

1940 tavaszán Németország az elszigetelt Romániát is magához akarta kötni. Ezt jelezte az is, hogy a két ország között jelentősen megnövekedett a kereskedelmi forgalom, a román olaj nagy mennyiségben áramlott Németországba.

Teleki és Werth között Erdély visszaszerzése kérdésében jelentős koncepcionális és véleménybeli különbségek voltak. Míg Werth Erdély visszaszerzését egy, a németek oldalán végrehajtott katonai akció révén képzelte, Teleki az áhított felszabadítást csak önálló magyar diplomáciai, katonai fellépés eredményeképpen volt hajlandó elfogadni.

Teleki április 15-én írt levelében közös: olasz, magyar, német tárgyalásokat javasolt a Románia elleni fellépés kérdésében, de a Führer ezt elutasította és május 14-ei válaszában Magyarországot nyugalomra intette.

A magyar katonai vezetés 1940 májusától már a közvetlen katonai fellépésre tett előkészületeket. Május-június folyamán Várpalotán rohamtanfolyamokat szerveztek azzal a megindoklással, hogy a határon kiépített román erődrendszer a Carol-vonal áttörése nem lehet kizárólag tűzérségi feladat, abban a gyalogsági alakulatokból szervezett rohamcsapatoknak is tevékenyen részt kell venniük.³⁷

A nyugat-európai német és kis részben olasz sikerekkel párhuzamosan nagyarányú mozgósítások történtek Romániában és Jugoszláviában.

³⁶ Dombrády Lóránd: Hadsereg és politika Magyarországon 1938-44. Bp. Zrínyi 1986 76.

³⁷ HL VKF-1 3266. eln. o. 1940.

A mozgósítások következtében a jugoszláv hadsereg 600000, a román pedig másfél millió körüli létszámmal emelkedett.

A Magyar Királyi Honvédség Főnöksége jelentései részletekbe menően elemzik a folyamatok alakulását, a feszültségek erősödését. 1940 május 10-én lemondott a Tartarescu-kormány. A román hadsereg megerősítette a határvédelmi őrsöket. Május 10-én megkezdődtek a tömeges behívások, majd május 20-án megszállták a Máramarossziget és a Nagyvárad közti erődítéseket. Május 18-án állományfelemelés történt és a grancsár (határőr) alakulatoknál elrendelték a hadiállapotot és a készenléti állapotot. Összefoglalva a jelentés azt regisztrálta, hogy mintegy 250000 tartalékos behívásával a román hadsereg létszáma elérte a 1.5 millió főt.³⁸

Romániában a mozgósítás során a reményvesztett hangulat és az elszántság párhuzamos megnyilvánulásait lehetett tapasztalni. A magyar vezérkari főnökség jelentése szerint a román csapatok hangulata rossz volt. Ennek oka az ország súlyos politikai helyzete, a legénységgel való durva bánásmód, és gyenge ellátás voltak. A bevonultatást sok helyen csak karhatalmi eszközökkel tudták végrehajtani. A hadseregben sok volt az öngyilkosság. Az államalkotó lakosság reményvesztett volt, a magyar lakosság a felszabadulást már a tavasz folyamán várta. A jelentés szerint a román kormány fő célja Erdély megtartása, Besszarábiában hajlamosabbnak tűntek engedményekre.³⁹

A jelentés kitér Jugoszlávia helyzetére is, ahol a nemzetiségi ellentétek miatt egyre feszültebbé vált a belpolitikai helyzet.

A jugoszláv katonai vezetés előkészületeket tett Románia esetleges támogatására. A jugoszláv-magyar határ mentén kiserődök láncolatát építették ki.

A magyar honvédség támadási elgondolásaiban meghatározó szerepet szántak a 1. hadseregnek. Nagybacsoni Nagy Vilmos vezérezredes visszaemlékezéseiben utalt arra, hogy reá és hadseregére meghatározó, döntő szerep vár az elkövetkező eseményekben: „1940. július 1-jétől az 1. hadsereg csapatai felemelt létszámmal a keleti határra vonultak. A hadsereg-főparancsnokságot csaknem teljes hadiállománnyal a Nyíregyháza melletti Sóstóra helyezték. Ez már azt jelentette, hogy ha a tárgyalások nem vezetnek eredményre, fegyverrel oldjuk meg az erdélyi kérdést, melyben a döntő szerep az én hadseregemnek jut, melynek állománya 208000 ember volt.”⁴⁰

Közvetlenül ezt megelőzően Romániát saját szempontjából tekintve súlyos veszteség érte, helyzete még kedvezőtlenebbre fordult. Az 1939 augusztusában megkötött Molotov-Ribbentrop-paktum Közép-Európában és a Baltikumban szabad kezett adott a Szovjetunió és hódító, expanzív törekvéseinek. Közismert módon ennek eredményeképp került sor 1939 szeptemberében Lengyelország keleti részének megszállására, 1940 tavaszán a téli háborút követően Finnországtól Karéliát szakították el, majd 1940 nyarán bekebelezték Észtországot, Lettországot és Litvániát.

A szovjet kormány 1940 június 26-án jegyzéket juttatott el Románia kormányához, melyben kérték, hogy a majdnem felerészben ukrán és orosz lakosságú Besszarábiát és Dél-Bukovinát 48 órán belül engedjék át. A fenyegető, ultimátumszerű követelést a román kormány június 27-ei ülésén elfogadta.

Június 27-én Budapesten, a román állásfoglalásra figyelve ülést tartott a Legfelső Honvédelmi Tanács. Itt határozat született arról, ha Románia teljesíti a szovjet kérést az egyoldalú

³⁸ HL VKF-1 3849. eln. o. 1940

³⁹ HL VKF-1 3030. eln. o. 1940

⁴⁰ Nagy Vilmos i. m. 49.

diszkrimináció Magyarország ellen. Ebben az esetben Romániát kényszeríteni kell a magyar területi igények kielégítésére is.

Egyidejűleg döntés született a hadsereg mozgósításáról, és a román határra történő felvonul-tatásáról. Első lépcsőben az V., VI. hadtesteket vonták a határra, majd előkészületeket tettek a II., III., IV. és a VIII. hadtestek határra szállítására.⁴¹

A szovjet alakulatok bevonultak Besszarábiába és 1940 június 28-ig befejezték a terület megszállását. Károly román király június 28-án általános mozgósítást rendelt el, majd erőiket átcsoportosították Erdély területére. Egyértelművé vált, hogy a számukra legfontosabbnak ítélt terület megtartására összpontosították erőiket.

Csáky István magyar külügyminiszter június 28-án a német diplomácia tudomására hozta, hogy a magyar kormány megítélése szerint a román csapatmozdulatok hazánk ellen irányul-nak.⁴²

E tényből következően, a Legfelső Honvédelmi Tanács döntése értelmében a mozgósított magyar csapatok elfoglalták a Tiszántúlon állomáshelyeiket 1940 július 1-jétől. A honvédség alakulatai a tervezett hadműveleti területre folyamatosan, több lépcsőben érkeztek meg és a hadsereg parancsnokságok is elfoglalták állomáshelyeiket.

A hadsereg főparancsnokságok a következő állomáshelyekre kerültek:

1. hadsereg parancsnoksága: Nyíregyháza-Sóstó
parancsnok: Nagybacsoni-Nagy Vilmos gyalogsági tábornok.
2. hadsereg parancsnoksága: Törökszentmiklós
parancsnok: Jány Gusztáv gyalogsági tábornok
3. hadsereg parancsnoksága: Beregszász
parancsnok: Gorondy-Novák Elemér tábornok

A gyalogsági erők a hadműveleti területre történő telepítése mellett a Légierő Parancsnokság 1940 július 2-án elrendelte az 1. Repülődandár kihelyezését, főként a Tiszántúl és Észak-Ma-gyarország repülőtereire. A repülődandár parancsnokságát 1940 július 4-től Miskolc-Tapolca-fürdőre helyezték.⁴³ A magyar katonai propaganda is fokozta a hadsereg egyébként is erős revíziós érzelmeit: a Magyar Katona Újság 1940. július 6-ai számában megjelent cikk szerint Nagy-Románia sorsa beteljesedni látszik.

Magyarország számára 1940 nyara rendkívül kedvező történelmi pillanatnak tűnt erdélyi reví-ziók céljai megvalósítására. A kedvező katonai-politikai feltételeket látszanak igazolni azok a jelentések, melyeket a VKF-2 1940 május 11-től, szeptember 16-ig küldött a VKF-1 részére.

Rendkívül felkavart, lázas hangulatról tudósítottak a jelentések. Az 1940 június 24-ei jelentés szerint a román kormány tagjai népgyűléseket tartottak, melyeken a lakosságot Erdély meg-védésére szólították fel. A hadsereg és a grancsár-határőr alakulatok számára gyakorivá tették az éjszakai riasztásokat, és a magyar határra történő kivonulásokat. Ez még a pár nappal később küldött szovjet ultimátum, valamint a Legfelső Honvédelmi Tanács a magyar köve-teléseket, igényeket felvető értekezlete előtt történt.⁴⁴

⁴¹ OL. Minisztertanács jkv. 1940 június 27.

⁴² Dombrády i. m. 98.

⁴³ Szabó Miklós: A Magyar Királyi Légierő a revíziós célok szolgálatában. Hadtörténeti közlemények 1983 601.

⁴⁴ HL VKF-1 3849 június 24., 25. eln. o. 1940

A június végén, július elején datált jelentések beszámolnak arról, hogy a szovjet ultimátum román részről történő elfogadása után a szovjet csapatok átlépték a határt és a román csapatok ellenállás nélkül vonultak vissza. Az Erdély megtartására tett román erőfeszítéseket jelzi, hogy román nemzeti gárdákat szerveztek a hadsereg mellett a védekezés céljaira. A július 2-ai jelentés párhuzamosan azzal, hogy a szovjet erők befejezték Besszarábia megszállását, arról számolt be, hogy a Temesvár körzetében elhelyezett román csapatok a magyar határ felé irányuló mozgást végeztek. Miközben a magyar férfilakosság nagy részét rendőri felügyelet alá helyezték, még a vadászfegyvereket is lefoglalták, a felfegyverzett parasztokból álló román nemzeti gárdák magyarellenés, megfélemlítő akciókat hajtottak végre. A július 4-ei jelentés arról tudósít, hogy Románia belpolitikai viszonyai egyre feszültebbé váltak: felerősödtek a kommunisták és a szélsőjobboldali Vasgárda rendszerellenes agitációi, hatalomátvételi törekvései.⁴⁵

A szovjet ultimátum miatt lemondó Tartaescu-kormányt felváltó Gigurtu-kabinet 1940 július 2-ai hatállyal felmondta a Románia határait biztosító angol és francia garanciákat, és e gesztus Németország számára azt a tényt jelezte, hogy a román kormány ezentúl a tengelyhatalmak politikai erőtere irányában tájékozódik. Németország energiaigénye miatt nem akarta kockáztatni javuló kapcsolatát Romániával, ezért Ribbentropp német külügyminiszter több erőyes, szinte fenyegető hangú diplomáciai jegyzékben követelte magyar kollégájától Csáky István külügyminisztertől, hogy Magyarország álljon el a Románia elleni katonai előkészületektől, ugyanis el akarta kerülni a közép-európai és balkáni ellentétek háborúvá fajulását. Az ellentétek megoldását keresendő Teleki Pál miniszterelnököt július 10-re meghívták Münchenbe.⁴⁶

A magyar vezetés a németek nyomására és sugalmazására elállt a közvetlen fellépés, a támadás koncepciójától. A július 10-én Münchenbe érkező Telekit és Csákyt Hitler Ribbentropp és Ciano közreműködésével akarta lebeszélni a Románia elleni fellépésről, ezenkívül ígéretet tett arra, hogy levélben fogják felszólítani a román királyt, hogy kezdjen tárgyalásokat Magyarországgal a területi kérdésekről.

Eközben a VKF-2 jelentései egyre intenzívebb katonai mozgást jelentettek Erdély területén. Július 6-ra újabb két hadosztály jelent meg a magyar határon. Megerősítették a Kolozsvár-Szamosfalva repülőtéren elhelyezett repülő- és műszaki egységeiket, valamint magyar hírszerzés feltételezése szerint a hazánk elleni akció céljából támadó csoportosulást hoztak létre a Maros völgyében. Folyamatosak voltak a magasabb egységek átcsoportosításai és a csapatszállítások: július 7-ig négy újabb hadosztály érkezett meg állomáshelyére, 8-án pedig három gyalogezred.⁴⁷

A románok Teleki müncheni tárgyalásai napjaiban is minden időt megragadtak a csapataik átcsoportosítására és szállítására. Ennek intenzitását a napi 15-20 száztengelyes szerelvény-számmal lehetett összegezni.⁴⁸

Ezt megelőzően július 6-án fogadta Salzburgban Hitler a román kormányfőt és a külügyminisztert, akik csekély együttműködési készséget, és hajlandóságot mutattak a területi engedményekre. Hitler célja az volt, hogy Magyarország területi igényeit részben támogassa, ugyanakkor ne riassza el Romániát sem. Július folyamán Románia belpolitikai helyzete még feszültebbé vált, a helyzet sok vonatkozásban már az állami felbomlás jeleit mutatta.

⁴⁵ HL VKF-1 3849. június 28., 29., 30., július 2., 4. eln. o. 1940

⁴⁶ Juhász Gyula i. m. 235.

⁴⁷ HL VKF-1 3849. július 6. eln. o. 1940

⁴⁸ HL VKF-1 3849. július 10. eln. o. 1940

Az ország nehezen bírta a mozgósítások anyagi terheit, ezért az ellátás fedezetét, biztosítását rekvirálásokból próbálták előteremteni. A rekvirálások sok helyen rablássá fajultak, ez a Szászföldön például véres összetűzéseket váltott ki a románok és a szászok között.⁴⁹

A román hadsereg és a felfegyverzett parasztokból álló nemzet gárdák magyarelles akciókat, razziákat rendeztek, a magyaroktól még a vadászfegyvereket is elvették, a felnőtt magyar férfitlakosságot rendőri felügyelet alá helyezték. A magyar lakosság nyilvánvaló megfélemlítése, és a védekezés céljából, a Besszarábia átadását követő napokban, hat hadosztály és egy lovas hadosztály érkezett Erdélybe.⁵⁰

A magyar kisebbségi sors krónikása, gróf Mikó Imre kitűnően és érzékletesen mutatja be az erdélyi magyarság kétségbeejtő helyzetét 1940 nyarán: „A magyar tömegek helyzete rendkívül súlyos, sőt kétségbeejtő volt. A férfiak javarészt katonának hívták be, és a Kárpátokon túli Romániában szórták szét. A hadbavonultak családtagjai otthon nyomorogtak, a föld paragon hevert, a jószágot elvitte a katonaság. A román polgári lakosság között fegyvereket osztottak szét. A fegyverek a csendőrségen állottak, és a katonai korhatáron innen és túl levőknek időnként lögyakorlatokat tartottak, azzal az ürüggyel, hogy magyar ejtőernyősök elhárítására képzik ki őket. A magyar nép lelkiileg felkészült a háborúra. Nemcsak arra a háborúra, mely a határokon indul meg, s melynek során magyarországi testvérei ellen kell harcolnia, hanem arra a mészárlásra is, ami a front mögött a polgári lakosság körében bekövetkezhet, ha a magyar csapatok átlépik a trianoni határt.”⁵¹

A magyar hírszerzés július 18-ai jelentése szerint Románia vezető köreiben az az elterjedt vélemény, miszerint a Salzburgban folytatott tárgyalásokon időt tudtak nyerni azért, hogy a bolgár követeléseket a magyaroké elé tudták helyezni. A belpolitika labilis voltára is utal a jelentés: bizonyos információk szerint a Vaszárda forradalmat készít elő a hatalom átvétele céljából.⁵²

A következő napokban érkezett jelentések feszültségekről, a robbanás előtti helyzetről tudósítottak. A román nagyvezérkar feltételezése szerint egy esetleges szovjet-orosz előretörés Moldvában a Kárpátokig, a Dunáig hatolhat. Lassan már ott tartottak, hogy azt sem tudták biztosan megállapítani, hogy melyik országrész marad meg a román állam keretein belül. Az egyik jelentés záró gondolata egy történelmi pillanatot ragad meg: „A román hintapolitika felett úgy látszik, beteljesedett a végzet.” Az augusztus 1-jén datált jelentés kitér arra, hogy a szovjet diplomácia újabb területi igényekkel lépett fel: egy északi tartomány átengedését követelték. Nyilvánvaló tehát, hogy Románia Besszarábia átengedése után sem lehetett biztos keleti szomszédjában. A válságos helyzetben Juliu Maniu a nemzeti ellenállás kormánya megalkítását fontolgatta.⁵³

Az augusztus 10-14 között küldött jelentések ismételtén a belső feszültségek fokozódásáról tájékoztattak. A hadseregben a durva bánásmód és a rossz élelmezés elkeseredett hangulatot teremtettek. Az egész országra jellemzőek voltak a szociális feszültségek és az elkeseredés: augusztus 10-én éhségzavargások robbantak ki Galatiban, megfékezésére a hatóságok katonaságot vetettek be, a következmény számos halott és sebesült volt. E helyzetből következően az ország számos pontján a kommunista szervezkedés erősödése mutatkozott. Bulgária az Al-

⁴⁹ HL VKF-1 3849. július 11. eln. o. 1940

⁵⁰ HL VKF-1 3849. július 19. eln. o. 1940

⁵¹ Mikó Imre i. m. 235.

⁵² HL VKF- 3849. július 28., 31. eln. o. 1940

⁵³ HL VKF-1 3849. augusztus 19. eln. o. 1940

Dunánál és Dobrudzsában fokozta csapatösszevonásait, célja az elszakított Dél-Dobrudzsa visszaszerzése, felszabadítása volt.⁵⁴

Egyre inkább elkerülhetetlennek tűnt, hogy a fegyveres összetűzés fogja eldönteni a vitás kérdéseket, vagyis Erdély sorsát, hovatartozását. A magyar hadseregen belül a döntő szerepre, az áttörésre szánt 1. hadsereg parancsnoka, Nagybaczoni Nagy Vilmos vezérezredes előkészületeket tett a támadás megalapozására. A mélységi felderítés mellett vezérkari tisztjeivel megvizsgálta a határ azon pontjait, melyek jó áttekintést nyújtottak, és elemezték a támadás lehetőségeit.⁵⁵

A határon már a polgári lakosság körében is szinte háborús helyzet, hangulat alakult ki. Augusztus 15-én Déri Imre szőregi lakos átlépte a határt és bement a román oldalon lévő szemközti határállomás épületébe, itt egy granicsárt talált, akire rálőtt saját fegyverével – az a kezén megsérült meg, majd elmenekült -, ő két puskát magához vett, majd Magyarországra visszatérve a csendőrségen leadta a fegyvereket. Román részről ezt az incidenst támadásnak minősítették. Augusztus 12-én a Szamos és Nyírbátor között robbant ki összetűzés a határon, majd Técső mellett történt határincidens. Olyan eset is történt, hogy a román járőr behatolt a magyar területre, és a marhákat elhajtotta. A kárpátaljai határ mentén Bustyaháza térségében is összetűzések robbantak ki.⁵⁶

A tengelyhatalmak diplomáciai nyomása eredményeképpen ilyen légkörben kezdődtek meg Turnu Severinben augusztus 16-án a román és a magyar kormány delegációi között az Erdély jövőjét eldönteni hivatott tárgyalások. A magyar delegációt a volt varsói követ, Hory András vezette. Rövid időn belül egyértelművé válhatott a magyar kormányzat és katonai vezetés előtt az a tény, hogy a román fél kizárólagos célja a tárgyalásokon az időhúzás, tényleges területi engedményt egyáltalán nem áll szándékukban tenni.

A magyar fél minimális igénye mintegy 50000 km² terület volt. A Hory által felolvasott, a magyar kormány által összeállított emlékirat arra utalt, hivatkozott, hogy Magyarország nem fogadhat el diszkriminációt, mikor Románia engedményeket tett Bulgáriának és a Szovjetuniónak. Magyarán koncepciója Erdély etnikai megosztását javasolta területi alapon. Hory kifejtette, miszerint Erdély területének gazdasági (ipari, bányászati) szempontból értékesebb része Romániában marad. Ígéretet tett a magyar kormány nevében, hogy biztosítani fogják a Magyarországhoz kerülő románok kisebbségi jogait. (Ez be is következett.) Végezetül a magyar kormányjegyzék kifejtette, hogy Magyarország Románia barátságát keresi.⁵⁷ A tárgyalások augusztus 24-én délután 14 óra 5 perckor mindenféle eredmény nélkül fejeződtek be. A Zsófia gőzössel pár napja nagy optimizmussal érkezett delegáció visszaindult az állomásra. Hory visszaemlékezése szerint útközben öklüket rázó román tisztekkel találkoztak, akik a magyarokat szidalmazták, és azt kiabálták, hogy pár nap múlva Budapesten lesznek.⁵⁸ A Turnu-Severinben folytatott tárgyalások alatt – legalábbis a VKF-1 és a VKF-2 jelentései szerint – a feszültségek csökkenése volt érzékelhető. A tárgyalások kudarcát követően azonban a feszültségek nagyarányú növekedése következett be, úgy tűnt, hogy a kérdést a fegyverek fogják eldönteni.

⁵⁴ HL VKF-1 3849. augusztus 10-14 eln. o. 1940

⁵⁵ Nagy Vilmos i. m. 56.

⁵⁶ HL VKF-1 3849 4444. 4446. eln. o. 1940.

⁵⁷ Hory András: Bukaresttől Varsóig Bp. 1987 318.

⁵⁸ uo. 340.

A szinte már biztosra vehető katonai konfliktus kirobbanása előtt érdemes összevetni, elemezni a két hadsereg erőviszonyait. A tárgyalások megszakadását követő napon a VKF-2 által összeállított jelentés szerint a román hadsereg elhelyezkedése és ereje a következő volt: a román haderőt négy hadseregbe osztották, melyből a Tzerescu és Ilcusu tábornokok vezette 1. hadsereg tartózkodott Erdélyben, főleg Nagy Vilmos vezérezredes 1. hadseregével szemben csoportosítva. Ez 16 hadosztályt, 3 hegyivadász dandárt, 1 erődandárt, 1 gépkocsizó dandárt, 2,5 lovashadosztályt, majd félmillió katonát jelentett. Mintegy 270 tank és 350 repülőgép állt rendelkezésükre. Erőiket kiegészítették a román nemzeti gárdák is. A szovjet határon 12 hadosztály, 1 hegyivadász dandár, 1 lovashadosztály állomásozott. Bulgáriával szemben pedig 2 hadosztály, ½ lovashadosztály, 1 partvédő dandár és a Kazán-szoros különítmény foglalt védelmi állást. A román hadsereg parancsnokság fő tartalékából a főváros Bukarest környékére 3 hadosztályt, és 1 gépkocsizó dandárt vontak össze.⁵⁹ Ezekből az adatokból egyértelműen látszik, hogy 1940 augusztusának végére Románia fő katonai erőit már Magyarország ellen sorakoztatta fel.

A magyar honvédség fő támadó erejét a Nagy Vilmos vezérezredes vezette 1. hadsereg képezte, amely a II., I., IV., VI. hadtestekből, valamint a Gyorshadtestből állt. Feladata a magyar elgondolások (Irányelvek) szerint a román védelmi rendszer a Carol-vonal áttörése volt Nagykároly és a Szamos vonala között, majd előrenyomulás a szamosi horpadáson, ezután az északról előrenyomuló 3. hadsereggel (VII., VIII. hadtest és az 1. lovasdandár) felszabadítani Dés és Kolozsvár térségét. A Tiszántúl déli részén elhelyezett 2. hadseregnek, a (III. és az V. hadtest) elsősorban védelmi feladatokat adtak, szántak. A magyar vezérkar augusztus 28-ra tűzte ki a támadás időpontját. Erre az időpontra elrendelték a légierő, a repülődandár harckészültségét.⁶⁰ A két vadász-, három könnyű-, és két nehézbombázó osztály feladata a román hadsereg erődjei rombolása, vasúti-közlekedési vonalai szétzilálása lett volna. Szabó Miklós kutatásai szerint a mintegy 52 Ju-86 és Ca-135 bombázó és 24 védő vadászgép és 100 közelfelderítő gép egy részének műszaki állapota problematikus volt a magyar pilóták rendkívüli bravúrja és hősiessége ellenére.

Ha megpróbáljuk összevetni a két hadsereg erőviszonyait, adatait kiegyenlített arányokkal találkozhatunk. Magyar részről csekély létszámbeli fölényről beszélhetünk (mintegy 550000 katona). A magyar gyalogdandárok két gyalogezerdből, és egy hétüteges tüzérezzerdből álltak. A Gyorshadtest rendelkezésére majdnem 200 kis- és könnyű harckocsi állt. Az erődvonal áttörését volt hivatott még támogatni a Fővezérség-közvetlen három nehéztüzér osztály. A csapatlégvédelmet 56 üteg biztosította. Ezzel szemben a románok minimális tüzérségi- és légi fölényrel rendelkeztek.

A helyzet azonban sokkal összetettebb volt annál, hogy a számszerűsíthető adatokból lehetne levonni következtetéseket a katonai helyzet feltételezhető kimenetelére vonatkozóan. A rendszerváltásig sok történész szinte szándékosan leértékelte a magyar hadsereg teljesítményét. Nem arról van szó, hogy erőszakoltan egy ellenkező véleményt kell túlhangsúlyozni, viszont reálisan szükséges feltárni a kérdéskör belső arányait, szempontjait, összetevőit. Már elemzésre került Románia 1940 nyarára bekövetkezett kilátástalannak ítélt bel- és külpolitikai válsága. Románia számára nem kizárólag Magyarország és Bulgária jelentett fenyegetést, hanem továbbra a Szovjetunió is, annak ellenére, hogy június végén megkapta Besszarábiát és Észak-Bukovinát. A feszült szociális, belpolitikai viszonyok közepette könnyen elképzelhető volt a társadalmi ellenétek a náci típusú Vaskárd, vagy a kommunista párt által történő bellobbantása. Memoárjaikban Nagy Vilmos és Kádár Gyula felvetették egy székel-

⁵⁹ HL VKF-1 3849 augusztus 25 eln. o. 1940

⁶⁰ HL Föv. 40/600, Kádár Gyula: A Ludovikától Sopronköhidáig. Bp. 1979 349.

földi felkelés lehetőségét, melyet az említett terrorisztikus román kormányintézkedések ellenére sem lehet kizárni. Ha 1944 augusztusában a Honi Hadsereg az Armia Krajowa mintegy 25000 főt kitevő hősiesen, önfeláldozóan küzdő, gyengén felszerelt harcosa két hónapig tudta védeni Varsót, lekötve több Wehrmacht és SS hadosztályt, semmiképpen nem zárhatjuk ki, hogy egy, a Székelyföldön kirobbanó felkelés súlyos problémákat okozhatott volna a németeknél jóval gyengébb harcértékű és erkölcsi tartású román csapatoknak a Carol-vonal esetleges megrendülésével párhuzamosan. Mindezen, Románia számára súlyos veszélyfaktorok összegző, elemző figyelembevétele, hatásvizsgálata az eddigi történetírásból mondhatni kimaradt, pedig fennállt annak lehetősége, hogy Románia az említett tényezők együttes megjelenése, hatása esetén és következtében az 1916-os összeomláshoz hasonló helyzetbe kerülhetett volna. Mindez eddig elkerülte a kutatók figyelmét. A mai kutatás élvonala (Illésfalvi, Szabó, Számvéber) már más megközelítésben elemzi a honvédség teljesítményét, lehetőségeit.

1940 augusztusa utolsó napjaiban már alig lehetett visszatartani a mindkét oldalon feltüzelt hadseregeket. Folyamatossá váltak, állandósultak a szárazföldi, de a légi határsértések is. Augusztus 27-én egy román vadászgép végzett felderítő repülést Hajdúböszörmény körzetében, majd Debrecen légterében egy gyakorlatot végző magyar gépet megtámadott, végül azonban a magyar gépek felszálltak és visszaűzték. Ugyanezen a napon Kölcshévíznél és Fehérgyarmatnál ismételt légi határsértés történt román részről. Ez ismétlődött meg augusztus 28-án Matolcs és Fehérgyarmat térségében. Beregszász körzetében is fel kellett lépni határsértő román gépekkel szemben, és a határon túlra kényszeríteni őket. Egy román gép – valószínűsíthetően felderítési szándékkal – augusztus 28-án a Szentcsanak-Csongrád közötti Tisza hídig repült.⁶¹

A gyalogsági alakulatoknál is folyamatosan történtek határsértések. Augusztus 27-én Ártándnál egy román egység magyar területre lépett, sőt ugyanezen a napon Kötegyánnál tüzharc robbant ki a magyar és a román egységek között. Azonban a magyar alakulatok is átlépték a határt: Albrect főherceg zászlóalja élén önhatalmúan átkelt a határon, több falut birtokba vett, de a Fővezérség visszarendelte.⁶²

A hadsereg az előkészületeket követően megkapta a támadási parancsot: „az 1. hadsereg legyen készen, hogy a támadást augusztus 29-én megkezdhesse, ha a románok a magyar hadsereg feltételeit nem fogadják el, és nem hajlandók visszaadni és kiüríteni az általunk követelt területet.”⁶³

A támadás fő erejeként tekintett 1. hadsereg parancsnoka Nagy Vilmos vezérezredes az utolsó pillanatokban még politikai indíttatású ügyekkel is kellett, hogy foglalkozzon. Az történt, hogy a jobboldali radikális nézeteiről ismert volt miniszterelnököt méltatlanul, mintegy büntetésképpen vonatparancsnoknak nevezték ki. Nagy Vilmos – bár Imrédy Béla kül- és belpolitikai nézetrendszerét nem osztotta – az általa is méltatlannak ítélt beosztást megváltoztatta és elrendelte Imrédy beosztását a hadsereg parancsnokságra.⁶⁴

A hadseregparancsnok legfontosabb feladata azonban a vezérkar által már kidolgozott támadási terv realizálása volt. Az augusztus 28-ra tervezett támadás előtt megadta az irányelveket a hadtestek parancsnokainak. Emlékirataiban ezt a következőképpen írja le: „Összehívtam Sóstóra a hadtestparancsnokaimat: Schweitzer István tábornokot a II., Decleva Zoltán tábornokot az I., Horváth László altábornagyot a IV., Bajnóczy József altábornagyot a VI.

⁶¹ HL VKF-2 4549. eln. o. 1940 4528., 4522

⁶² Kádár Gyula i. m. 103.

⁶³ Nagy Vilmos i. m. 50.

⁶⁴ uo. 51.

hadtest parancsnokát. Megadtam nekik azokat az irányelveket, melyek szerint a hadműveletek irányítása és a támadás végrehajtása során el kell járni. Kitűztem és meghatároztam az egyes hadtestek által elérendő célokat, és végrehajtandó feladatokat.”⁶⁵

A diplomáciai gépezet működése azonban meghiúsította a tervezett katonai lépéseket. Augusztus 27-én a román nagykövet a német külügyminisztériumban átadta kormánya jegyzékét, mely szerint kormánya hajlandó elfogadni a tengelyhatalmak döntőbíráskodását.

Ribbentropp német külügyminiszter augusztus 29-re meghívta Bécsbe a román és a magyar kormányfőt és külügyminisztert. Nagy Vilmos vezérezredes a következőképpen látta a közvetlen előzményeket: „Augusztus 26-án végre megoldódott a nehéz helyzet. A románok belátták, hogy mi nem hátrálunk meg, ha tovább húzzák-halasztják a dolgot, fegyverrel intézzük el a kérdést. Lehetséges, hogy a tengelyhatalmak is nyomást gyakoroltak rájuk. Katonai akcióra nem került sor, mert a románok felkérték a német és olasz kormányt, hogy a fennálló vitás kérdéseket döntőbíráskodási ítélet útján rendezzék. Ez volt a második döntőbíráskodási tanácskozás Bécsben 1940. augusztus 29-30-án. Ennek határozatát a román kormány elfogadta. E határozat alapján kapta vissza Magyarország az észak-erdélyi területeket és a Székelyföldet. Így háborús megoldás helyett békés bevonulás következett.” Összegezve visszatért Magyarországhoz Észak-Erdély és Székelyföld mintegy 43000 km² területe, 2,5 millió lakossal, melyből 900000 román volt, ugyanakkor Dél-Erdélyben maradt mintegy fél-millió magyar. A döntés diplomáciai feszültségét jól példázza, hogy a kihirdetés pillanatában Manoilescu román külügyminiszter eszméletét veszítette.⁶⁶

A második bécsi döntés nem teljesítette a magyar igényeket, hiszen az eredeti elgondolások szerint a határ a Maros vonala lett volna, és Brassó is visszatért volna Magyarországhoz, Kolozsvártól és Marosvásárhelytől csak néhány kilométerrel délre húzódott az új államhatár. Az, hogy a Kolozsvár-Nagyenyed-Tövis és az Apahida-Marosludas vasútvonal román kézen maradt, nagy csalódást, ugyanakkor közlekedési problémákat okozott. A sok tragédiát átélt Alsó-Fehér vármegye magyarsága is várta a visszatérést – hiába. Nagy Ferenc nagyenyedi református esperes 1940 nyarának végén így fogalmazta meg csalódását: „Az érzésünk volt, hogy a börtönajtó tárva, ... s egyszer hirtelen könyörtelenül becsukódik a feltárult vaskapu s a bebörtönözöttek ²/₅-öd része ott marad tovább is bezárva.”⁶⁷

A VKF-2 1940 augusztus 30-án regisztrálta a II. bécsi döntés hivatalos szövegét: „Az augusztus 29-30-ai bécsi tárgyalások folyamán a magyar királyi kormány és a román királyi kormány képviselői teljhatalmú megbízásuk alapján azzal a kéréssel fordultak a német birodalmi és az olasz királyi kormányhoz, hogy Erdély vonatkozásában a függő kérdést döntőbíráskodás útján rendezzék ... A magyar-román határt a csatolt jegyzék ábrázolja. A Magyarországhoz csatolt területeket 15 napon belül ki kell üríteni.”⁶⁸ A már idézett napi jelentések is utalnak rá, hogy Románia a döntés elfogadásához azzal a feltétellel járult hozzá, hogy Németország és Itália garantálják határait. Romániának közben teljesíteni kellett Bulgária igényeit is: a szeptember 7-én létrejött Krajovai egyezmény eredményeképpen a mintegy 8000 km² területű, 350000 lakosú Dél-Dobrudzsát vissza kellett adni. E területi változás egyike azon kevés, a tengelyhatalmak közreműködésével létrejött területi változásnak, mely 1945 után is érvényben maradt.⁶⁹

⁶⁵ uo. 50.

⁶⁶ uo. 54.

⁶⁷ L. Balogh Béni: A magyar-román kapcsolatok 1939-40-ben és a második bécsi döntés. Csíkszereda 2002 305.

⁶⁸ HL VKF-2 4566. eln. o. 1940

⁶⁹ Ránki György: A II. világháború története. Bp. Gondolat 1976 56-57.

A bevonulás előtt a VKF-2 tájékoztatójában felkérte a bevonuló hadsereg tisztjeit a magyar lakossággal való kölcsönös bizalomra és tájékoztatót adott ki a kisebbségekkel történő helyes bánásmódról.⁷⁰ A VKF-2 a VKF-1 számára küldött jelentései szeptember 16-án zárultak. Az utolsó napok jelentései jól mutatják a román állam mélyülő válságát: a lemondott II. Károly király trónját fia a fiatal I. Mihály foglalta el, egy totális rendszer a Nemzeti Légionárius Állam jött létre, az új uralkodó miniszterelnöknek (conducator) Antonescu marsallt nevezte ki, Dél-Erdélyben a munkásokat nagy számban bocsátották el. Az utolsó jelentés a következő mondattal fejeződik be: „A visszacsatolt erdélyi területek megszállása befejezést nyert.”⁷¹

A II. bécsi döntés két évtizedes magyar követeléseket teljesített be. Nyugodtan mondhatjuk, hogy jogos ítélet született, érvényre jutott, diadalmaskodott a nemzeti önrendelkezés elve. Diplomáciai adatok, memoárok bizonyítják, hogy irányába az első lépést Románia tette meg. A magyar vezetés ismételten a kényszerlépés-lépéskényszer dilemma elé került, hiszen Besszarábia a Szovjetunióhoz történő csatolása, a Dobrudzsa ügyében folytatott román-bolgár tárgyalások összefüggésében másképp nem is tehetett. E nehéz feltételek közepette kieroportolt döntést, magyar eredményt nem sok állam helyeselt.

Természetesen nem találkozott Szlovákia és Jugoszlávia diplomáciája támogatásával, bár az utóbbi államnak voltak bizonyos ellentétei Romániával, ugyanakkor kereste az együttműködést hazánkkal is.

Ellentmondásosan lehet megítélni a szovjet diplomácia viszonyulását. A szovjet diplomácia korabeli tevékenységét megörökítő P. Szevosztjanov történész felvázolta Besszarábia Zsukov csapatai által történt birtokbavételét és hogy a lakosság sóval és kenyérrel fogadta a „felszabadítókat” Ugyanakkor utal arra, hogy a szovjet diplomácia ellenvetésekkel élt a bécsi döntés kapcsán: a külügyi népbiztos tiltakozott von Schulenburg követnél, mivel a szovjet német megneptámadási egyezmény 3. pontja előzetes konzultációkat írt volna elő.⁷²

Más megközelítésben azonban olyan szempont is felmerül, hogy a Szovjetunió nem ellenezte Észak-Erdély Magyarországhoz történő visszatérését. A szovjet hatalmi, expanzív célok útjában volt Románia, irányába annexiós célok is megfogalmazódtak, másrészt viszont a szovjet diplomácia és katonai vezetés számításba vette Románia egy adott helyzetben történő támadó, területszerző célú fellépését, ami 1941 júniusában be is következett. Diplomácia-történeti tény, hogy 1941 júniusában Molotov magához kérte Kristóffy magyar követet, és közölte: államának nincs észrevétele a magyar-román területi változásokat illetően. Figyelembe kell azonban venni, hogy ez az állásfoglalás néhány nappal a Szovjetunió megtámadása előtt hangzott el, a szovjet diplomácia nem akarta növelni a potenciális támadók számát, még ha egy vele nem összevethető arányú, méretű országról volt is szó. Nyilvánvaló tehát, hogy a szovjet diplomácia állásfoglalását a kérdésben az aktuális, adott helyzet befolyásolta.

A brit politikai állásfoglalás sem pozitívan viszonyult a magyar területi revízió újabb eredményéhez. Churchill brit miniszterelnök 1940. szeptember 5-én az angol parlamentben kijelentette, hogy ugyan igazságtalannak érezte a trianoni békeszerződést, de a bécsi döntést nem tartja elfogadhatónak annak arányai miatt. Itt talán magyarázatként, a brit diplomácia és királyi család a román uralkodói családhoz fűződő kapcsolatait találhatjuk meg.⁷³

⁷⁰ HL VKF-2 4554. eln. o. 1940

⁷¹ HL VKF-1 3849. eln. o. 1940. szeptember 7-14

⁷² P. Szevosztjanov: Nagy megpróbáltatások előtt. Kossuth-Kárpáti Kiadó 1984 330.

⁷³ Juhász Gyula i. m. 240.

A bécsi döntés feszült, majd eufórikus, felemelő pillanatait részletesen adják vissza gróf Mikó Imre, a kisebbségben élő erdélyi magyarság történetírója visszaemlékezései: „A döntést augusztus 30-án 2 óra 50 perckor olvasták fel a Belvedere palotában, és pár perc múlva a budapesti rádió útján Erdély egész lakossága értesült róla ... Leírhatatlan örömujjongás fogadta a bécsi döntést az egyik oldalon. Huszonkét éves idegen uralom után megtörtént a nagy csoda, és vér nélkül visszakerülhetett az országhoz Erdély egy része, ahol már minden gáncs és félelem nélkül lehettünk ismét magyarok. Végtelen elkeseredés fogadta a döntést a Romániának maradt dél-erdélyi részekben, főként ott, ahol biztosan számított a magyarság a visszacsatolásra ... Kolozsvár is visszatért Magyarországhoz, az a Kolozsvár, ahonnan annyiszor kiáltották világgá, hogy egy barázdát sem adnak vissza.”⁷⁴

Erdély két része között ösztönös lakosságcsere indult el ezekben a napokban: mindkét részből több tízezer ember hagyta el lakóhelyét, és költözött át a nemzeti identitását, hovatartozását biztosítani vélt országrészbe.

Nagyszámú visszaemlékezés, könyv, memoár foglalkozott a honvédség erdélyi bevonulása eufórikus, történelmi pillanataival. Katonai filmhíradók adják vissza a felemelő pillanatok képeit, de a visszaemlékezések is szinte képszerűen és pontosan egybevágóan a levéltári forrásokkal és a vizuális élményeket nyújtó filmhíradókkal. Talán az egyik legilletékesebb szereplő, Nagy Vilmos vezérezredes, az 1. hadsereg parancsnoka, akinek pályafutása csúcspontját jelentette Észak-Erdély visszatérése, adja vissza emlékirataiban a legpontosabb, legérzékletesebb módon az erdélyi bevonulás pillanatait: „Az 1. hadsereg szeptember 5-én kezdte meg a bevonulást a románok által kiürített területekre. Az első jelentős város, ahová bevonult a honvédség, Szatmárnémeti volt, ahol az ünnepélyes bevonuláson megjelent Horthy Miklós kormányzó, Teleki Pál miniszterelnök, Bartha Károly honvédelmi miniszter, és Werth Henrik, a vezérkar főnöke. A hadseregparancsnokság pár napig Szatmárnémetin maradt, majd Désre költözött.”⁷⁵

A visszatért Észak-Erdély lakossága mindenütt lelkesedéssel fogadta a bevonuló honvédeket. Nagy Vilmos hadseregparancsnok memoárjaiban leírja a székelyföldi bevonulás eufórikus pillanatait: „Az erdélyi bevonulás fénypontja volt az a nap, amikor szeptember 10-én Marosvásárhelyre érhattünk. A bevonulás délután 4 órára volt kitűzve ... A város szélén a város vezetősége diadalkapu előtt várt reánk, a bevonuló csapatokra. Lóhátról kellett válaszolni a megható üdvözlő beszédekre, igyekeztem rövid beszédben megköszönni a lelkes fogadtatást. A diadalkaputól virágosőben folyt utam a csapatok élén a főtérre, ahol egy olyan óriási tömeg gyűlt össze, hogy az egész teret betöltötte. Ember, ember hátán szorongott.”

A hadseregparancsnok végighallgatta Jaros Béla római katolikus plébános üdvözlő beszédét, melyben hitet tett, hogy Erdély földjén a megértés és a megbékélés politikáját kell folytatni. Nagy Vilmos nagyvonalú politikai gondolkodását kitűnően minősítette az a tény, hogy a lakosság tiltakozása ellenére megengedte, hogy elhangozzék egy helyi görögkeleti román pap beszéde, pedig az fájdalmának adott hangot Erdély az ő értelmezése szerinti elvesztése miatt.

Ezt követően Nagy Vilmos mondott beszédet és kihangsúlyozta, hogy „az ezer éve magyar Erdélyben újra fel kell építeni a nép erdélyi magyar országát.”⁷⁶

A hadseregparancsnok feladata volt a kormányzó ünnepélyes szászvárosi, marosvásárhelyi és kolozsvári bevonulásának előkészítése. Az ünnepségek ragyogóan sikerültek.⁷⁷

⁷⁴ Mikó i. m. 262.

⁷⁵ Nagy Vilmos i. m. 55-56.

⁷⁶ Nagy Vilmos i. m. 58-59., 63-65.

A kolozsvári ünnepségeken Horthy Miklós kormányzó és Teleki Pál miniszterelnök mondtak ünnepi beszédet. Mindketten hangsúlyozták, hogy Észak-Erdély visszatérését a magyar igazság győzelmének tekintették, kifejtették ragaszkodásukat a magyar állam alkotmányos politikai elveihez és megnyugtatták a hazánk határai közé került nemzeti kisebbségeket, hogy a magyar állam biztosítani fogja jogaikat.⁷⁸

Észak-Erdély lakossága nem kizárólag nemzeti értelemben vett felszabadulásként élhette meg a honvédség bevonulását, hanem egy nyomasztó diktatórikus rendszertől való megszabadulásként is. Az eredetileg baloldali beállítottságú, később jelentős irodalmi, publicisztikai, szerkesztői pályafutást végigjárt kolozsvári értelmiségi, Gáll Ernő 1996 márciusában is azt nyilatkozta a Népszabadságnak, hogy a II. bécsi döntést és a honvédség bevonulását, mint felszabadulást élte meg.⁷⁹

Király Béla az 1956-os Nemzetőrség parancsnoka visszaemlékezéseiben elveti a bécsi döntéseknek a tengely ajándékaként történő értelmezését. Mint a bevonuló magyar hadsereg tisztje az önrendelkezési jog diadalaként látta-látja az eseményeket.⁸⁰

Mai napig érdeklődés, elismerés övezi a visszatérés pillanatát, hatásait, a történelmi szakirodalom és publicisztika visszatérő témája, annak ellenére, hogy 1944 után a békeszerződéseken döntő hatalmak figyelmen kívül hagyták a magyar igények történelmi, etnikai jogszerűségét.

Érdekes Takács Ferencnek a Polisz 2005 júliusi számában megfogalmazott álláspontja, miszerint a visszatérés mintegy az 1950-es évek végéig lelki tartalékot adott az erdélyi magyarságnak.⁸¹

Zárójelben talán érdekes igazolása lehet ennek és a nemzeti kötődésnek, mikor úgymond a szocialista internacionalista sportkapcsolatok jegyében 1957 nyarán kecskeméti sportolók utaztak Kolozsvárra, a Petőfi Népe, a megyei pártlap tudósítása szerint is szinte spontán módon, magyar tízezrek várták és köszöntötték őket Kolozsváron. Az ünneplés valószínűleg nem az akkor igen erős magyar labdarúgó bajnokság másodosztályában szereplő Kecskeméti Dózsa focistáinak szólt. Akkor még Kolozsvár lakossága nagyobb része magyar volt, szinte a 60-as évtized elejéig szinte kompakt, érintetlen magyar városrészei maradtak.

Az idézett szerzőtől eltérően tehát értelmezésünk szerint e négy év talán a mai napig is erőt adó történelmi emléket jelent.

A magyar szépirodalom egyik legnagyobb alakja, a méltatlanul viaszosított Wass Albert politikai publicisztikájában, szépirodalmi műveiben méltóan emlékezik meg és állít emléket a visszatérés történelmi pillanatainak: „Huszonöt esztendővel ezelőtt, amikor életemnek azt a néhány esztendejét éltem, amikor otthonomban szabad embernek érezhettem magam. Ne feledjétek, én Erdélyben nőttem föl, az erdélyi felszabadulás tett engem egyenrangú európai emberré néhány nagyon rövid esztendeig, s abban az időben, pontosan huszonöt esztendővel ezelőtt én lettem a honvéd esküt, felesküdttem erre a zászlóra, felesküdttem, hogy megvédem ezt a zászlót életemmel, és megvédem a magyar nemzetet. S kedves honfitársaim, engem azóta nem mentett fel senki ez alól az eskü alól.”⁸²

⁷⁷ A honvédség hangulatáról: Szabó Sándor: Bevonulás Erdélybe. 1940 Bp. 1990

⁷⁸ Kelet felé. Filmhíradó MFI 1940

⁷⁹ Népszabadság 1996 március 30.

⁸⁰ Király Béla: Honvédségből. Néphadsereg. Bp. 1989 9.

⁸¹ Takács Ferenc: Néhány esemény, melyek a román források szerint befolyásolták a II. bécsi döntést. Polisz 2005 július 4-7.

⁸² Wass Albert: Magyar pólus. Kráter 2004 Budakeszi 273.

E gondolatok Gáll Ernő megítélésével egybecsengően erősítik meg a visszatérés felszabadító, európai értékrendet visszaállító dimenzióját. Sokkal inkább az érzelmeket fejezi ki Wass Albert Jönnek! című regényében: „Aztán készen volt minden, s már dél is volt akkor. Álltunk a díszkapu előtt ... Aztán az első porfelhő a távoli kanyarnál ... Jönnek a mieink! Itt vannak! Jönnek! Gépkocsi, gépkocsi után tűnt fel a rétek mellett ... Nem, ezt nem lehet leírni. Álltunk a díszkapu mellett. Az egész testünk egyetlen szív volt, és ez a szív úgy vert, dobogott, hogy nem lehetett már bírni vele ...

Ideges szavakat váltottunk gyorsan: ez oda álljon, az oda ... beszéd, szavalat, ének ... jaj csak rendben menjen minden ... Aztán már ott is voltak. Ma is látom, elsőnek egy kerékpáros legény érkezett. Arca, ruhája csupa por, de szeme világított felénk, testvérszem volt, a mi szemünk volt! Leányok szórtak virágot eléje és reá, ujjongtunk és ordítoztunk, sírtunk és nevtünk, énekeltünk és imádkoztunk, örültek voltunk abban a percben, igazán örültek ... A kerékpáros legény jött, ránknevetett, intett a kezével, és áthaladt a díszkapu alatt. S már ott voltak a többiek, kerékpáron, és roppant gépkocsikon, nevettek és integettek nekünk ... s mi csak dobáltuk rájuk a virágot, úgy éreztük, hogy részek vagyunk valamitől és szédülten kavargott körülöttünk a világ. És nem volt beszéd és nem volt fogadtatás. Álltunk a díszkapu két oldalán, és mozdulni sem tudtunk, csak néztük a honvédeket, a mieinket, a magyarokat, ahogy jöttek és jöttek ágyúkkal és roppant gépkocsikkal, és áthaladtak előttünk a kapun ... És nem csináltunk semmit, csak álltunk ostobán és gyámoltalanul, tátogott a szánk, szemünkből könnyek folytak, s a szívünk izzott pirosan, mint tűzből született pünkösdi rózsa.”⁸³

Ilyen, a korabeli filmhíradókon is megtekinthető megható, eufórikus pillanatok jellemezték alapvetően a bevonulás pillanatait. Mintegy két hét alatt két félmillió körüli hadsereg váltotta fel egymást a 43000 km² területen, az egyik közigazgatás távozott, vagy menekült, a másik közigazgatás érkezett, vagy újjászerveződött, és mint utalás történt már rá: néhány tízezer ember mindkét oldalról Erdély másik részében kereste nemzeti identitását, boldogulását. A bevonulás az említett hangulat mellett fegyelmezett, szervezett formában zajlott le az előzetesen kijelölt szakaszok szerint.

Ilyen hatalmas mozgások mellett egy huszonkét évig tartó rendszer szűnt meg Észak-Erdély területén. A két évtizedes sovinszta politika nem maradt hatás nélkül, voltak olyan román nacionalista csoportok, melyek nem voltak képesek reálisan felmérni a nemzetközi, katonai-diplomáciai helyzetet, a létrejött erőviszonyokat. Ipp és Ördökgút községekben hátramaradt vasgárdista csoportok, vagy a volt Siguranca ügynökei, utólag már nehezen rekonstruálható indítékok által motiválva – vagy helyzetüket rosszul felmérve, vagy esetleg megbízásból – bombatámadást, diverzánsakciót kezdtek a békésen érkező honvédek ellen.

Hasonló akciót a világ egyetlen hadserege sem tűrhet el, a világháború története azt igazolja, hogy a nyugati demokráciák reguláris hadseregei is igen kemény megtorlásokat alkalmaztak az ilyen partizánakciók ellen. Ipp és Ördökgút esetében a honvédséget ért támadás miatt átfésülő akció kezdődött, melyeknek következtében pár tucatnyi áldozattal számolhatunk. Semmiképpen nem beszélhetünk magyar részről leszámolásról, kollektív büntetésről, az áldozatok az átfésülő akció közben veszthették életüket. Természetesen lehettek köztük a támadásokba bekapcsolódóan érintett, de az átfésülő akció során véletlenül életüket veszített személyek egyaránt.

Az 1. hadsereg parancsnoksága Kolozsváron rendezkedett be. A hadsereg parancsnoka Nagybaczoni Nagy Vilmos vezérezredes előtt számos feladat állt. Ő több mint két évtized után bejárhatta Erdély több települését, családjá ösi lakóhelyeit, Parajdot, ahol megállhatott édesapja sírjánál, majd meglátogatta dr. Hirsch Hugó orvost, régi iskolatársát. Nagybaconban

⁸³ Wass Albert: Jönnek. Kráter Budakeszi 2002 57-58.

viszontlátta sógorát, Nagy Elek református esperest. Emellett ellátogatott Sepsiszentgyörgyre, Kézdivásárhelyre és Gyergyószentmiklóstra. E látogatások érzelmi erőt adhattak olyan feladatokhoz, mint a katonai közigazgatás megszervezése, a szeptemberi nagyváradi magyar-román területátadást ütemező katonai egyezmény alapján a területsávok, katonai objektumok átvétele, magyar igénybevétele.⁸⁴

Az új határ mentén például előbb Százlónánál,⁸⁵ majd Maroskerekénél robbantak kisebb határc incidensek.⁸⁶ Az ősz vége felé lassan stabilizálódott a helyzet, az utolsó incidens november 7-én Gyergyóditrónál és Zsákodnál történt.⁸⁷

A magyar katonai hatóságoknak segíteniük kellett az elhanyagolt utak rendbehozatalában,⁸⁸ valamint az élelmiszerellátás javításában is.⁸⁹ Nyugodtan állíthatjuk: a felszabadulás az élet-színvonal, az életminőség területén is változásokat eredményezett.

A magyar alakulatokat fokozatosan visszavonták, hazaszállították Erdély területéről. Csak a VI. és VII. hadtestek alakulatai, valamint a Gyorshadtest 1. és 2. gépkocsizó dandára maradt Erdélyben a helyi alakulatok megszervezéséig, melyeket a IX. hadtestparancsnokság fogott össze 1940 november 15 után. Nagy Vilmos mint kolozsvári hadseregearcparancsnok megkezdte a határvédelem kiépítését. Illésfalvi-Szabó-Számvéber műve szerint e határvédelem inkább passzív jellegű volt, azaz nem támadó hadművelet kiindulópontját képezte.⁹⁰ Protokolláris, érzelmi erőt adó esemény volt a hadsereg- és a hadtestparancsnokság koszorúzási ünnepe Mátyás király szobránál és szülőházánál. A túlnyomórészt magyar lakosságú város közvéleménye előtt az ilyen események is rendkívül népszerűvé tették a hadseregearcparancsnokot.

1941. január 9-én Werth Henrik vezérkari főnök ismertette Nagy Vilmossal, a koronatanács határozatát, miszerint az 1905-ben végzett évfolyam nyugdíjazását vele fogják kezdeni. Miután szolgálata január 31-én Kolozsvárott befejeződött, február 10-én a fővárosba utazott, a helyőrség katonái 10-km-es sorban felsorakoztak tiszteletére a vasútvonal mellett.⁹¹

Gyorsan történt meg az erdélyi és a székelyföldi csapattestek megszervezése. A IX. kolozsvári hadtest alárendeltségébe a többi hadtestnek megfelelő szervezeti rendszer épült ki, vagyis újabb három gyalogosdandár szerveződött. A tizenegy határvadász zászlóalj hatékonyan biztosította négy évig az új határt. A HM Elnöki Osztály által 1943. április 19-én regisztrált miniszteri rendelet szerint az erdélyi magasabb egységek a Székely Hadtest és hadosztályok elnevezést kapták. Ez mást jelent, mint a később érintendő Székely Határvédelmi erők.

Kolozsvár, e nagy történelmi múltú, és magas kultúrájú város mindig megbecsüléssel és tisztelettel övezte katonai vezetőit, így Nagy Vilmos méltó utódait is, példaként említendően Dálnoki Veress Lajost. Más megközelítésben azt is nyugodtan állíthatjuk, hogy egészen 1944 októberéig kitűnő kapcsolat állt fenn, működött a kitűnő, magas szellemi színvonalat képviselő, nemzeti-demokratikus beállítottságú, kiterjedt társadalmi életet élő kolozsvári értelmiség és a hadsereg- és hadtestparancsnokság között.

⁸⁴ HL HM 55893. Eln. o. 1940.

⁸⁵ HL VKF-1 4705. eln. o. 1940

⁸⁶ HL VKF-1 4891. eln. o. 1940

⁸⁷ HL VKF-1 5432. eln. o. 1940

⁸⁸ HL VKF-1 4696. eln. o. 1940.

⁸⁹ HL VKF-1 4815. eln. o. 1940

⁹⁰ Illésfalvi-Szabó-Számvéber: Erdély a hadak útján 1940-44. Püldo Kiadó Bp. 2005 34.

⁹¹ Nagy Vilmos i. m. 70.

Az erdélyi alakulatok megszerveződésével 1940 végén a Magyar Királyi Honvédség szervezetrendszere a következő volt: 3 hadsereg, 9 hadtest, 27 dandár (későbbiekben könnyűhadosztály és közvetlen szervezetek. A Gyorshadtest kötelékébe 2 gépkocsizó, 2 lovas dandár, és 1 hegyi dandár tartozott.

Ez összesen 27 gyalogdandárt (könnyű hadosztályt), 16 határvadász zászlóaljat, 6 gépkocsizó zászlóaljat, 4 hegyi zászlóaljat, 9 kerékpáros zászlóaljat, 97 tábori tüzér üteget, 6 lovas tüzér üteget, 28 gépvontatású tüzérüteget, 43 légvédelmi tüzérüteget, 2 harckocsi zászlóaljat, 2 felderítő zászlóaljat, 33 lovasszázadot, 9 utászzászlóaljat, 3 műszaki századot, 1 vasútépítő ezredet, 1 vegyiharc zászlóaljat, 1 hidászzászlóaljat, 9 híradóezredet jelentett. A következő években ígéretesen haladt előre a tüzérség és páncélos magasabb egységek szervezése. A gyalogos dandárok (könnyűhadosztályok) ezredeit ikrezés révén megkettőzték. A Légierő Főparancsnokság, az 1. Repülődandár alárendeltségébe pedig 1 közel-, egy távolfelderítő ezred, 1 könnyű-, 1 nehézbombázó ezred, 2 vadászrepülő ezred tartozott.

Szabadka, Zombor, Újvidék

1940 tavasza Európában a nagy német, és kis részben olasz győzelmek időszaka, melyek révén a tengelyhatalmak a kontinentális Európa meghatározó tényezőivé váltak. Nagy-Britannia dacolt velük, ezt elsősorban a földrajzi helyzetének és tengeri haderejének, flottájának köszönhetette. A bolsevik Szovjetuniót elvileg meg nem támadási és együttműködési szerződések kötötték Németországhoz. Lengyelország 1939 szeptemberében bekövetkezett tragikus vereségével megszűnt a nyugati hatalmak által 1920-ban kigondolt cordon sanitaire – egészségügyi, szovjetellenes védelmi övezet legfontosabb bástyája.

Nagy-Britanniát nem tudta a Luftwaffe 1940 júliusa és októbere között az angliai csatában térdre kényszeríteni, azonban a földközi-tengeri dominanciáját is támadás érte, fenyegette a következő hónapokban.

A nyugat- és dél-európai semleges országokat leszámítva, a balkáni régió tűnt ekkor még semleges, a tengely befolyásától mentes területnek Európában. A XIX. században még „puskaporos hordó” hasonlattal említett régió államait belső ellentétek állították szembe egymással. A Balkán déli részén az Európából már csaknem kiszorult Törökország a kemáli politikának betudhatóan egy erősödő, felemelkedő történelmi időszakban volt, korábbi ellensége, Görögország helyzete is stabilizálódott. Albánia már a 20-as évek elejétől olasz hatalmi szférában, függőségben volt, az 1939 április eleji olasz támadással, Zogu király kényszerű menekülésével III. Viktor Emánuel állama, az Olasz Királyság részévé vált.⁹²

Bulgária, mint az I. világháború vesztes hatalma a Neuilly békeszerződés előidézte veszteségei visszaszerzésére törekedett, célja a trák tengerpart Görögországtól, Dél-Dobrudzsa Romániától történő visszaszerzése volt. Területi igényei irányultak az SHS- királyság határa melletti bizonyos területsávokra, ezenkívül Macedónia területére. A macedónok ugyan nem bulgárok, de nyelvi-kulturális tekintetben közelebb állnak hozzájuk, mint a szerbekhez. A macedónok XX. századi története tipikus példa arra, hogyan váltja fel a nagyhatalmi elnyomást a látszólag felszabadító célú, azonban hódító kisnemzeti nacionalizmus: 1903-ban szabadságharcot kezdték a törökök ellen, ez a küzdelem vereséget szenved, majd Szerbiához kerülnek, a világháború után az SHS királyság ellen folytatnak szabadsághárcot, 1941 tavaszán pedig a bolgár állam részévé váltak.

A Balkán legjelentősebb állama mégis mindenképp az 1918-ban létrejött Szerb-Horvát-Szlovén Királyság volt, mely 1929-től vette fel a Jugoszláv-Délszláv Királyság elnevezést. Jugoszlávia magában foglalta a volt Szerbiát, Macedóniát, megkapta Ausztriától Szlovéniát-Krajnát, Bosznia-Hercegovinát, Dalmáciát, egyesült vele Horvátország, Magyarországtól pedig a Bánát nyugati részét, a Bácskát szerezte meg. A királyi Jugoszláviát, bár a Balkán legjelentősebb állama volt, talán középhatalomnak is lehet minősíteni, ugyanakkor rövid időn belül nyilvánvalóvá vált, hogy a három államalkotó nemzet, különösen a szerbek és a horvátok nem tudják összehangolni érdekeiket, a kisebbségek pedig a szomszédos nemzetállamok felé orientálódtak. Pontosan ezért szinte minden szomszédos állammal feszült volt a viszonya, bár a Balkán-paktum a két világháború között időlegesen fékezte az ellentéteket. Ennek oka bizonyos időszakban az olasz expanziótól való félelem előidézte érdekközösség volt. Ez az érdekközösség a harmincas évek legvégére megszűnt.

Jugoszlávia nemcsak magyar, román, bolgár, albán területi igényekkel állt szemben, hanem Itáliával is. Már 1918-19 folyamán is olasz-délszláv konfliktus bontakozott ki az Adria feletti

⁹² Federico Chabod: A modern Olaszország története. Bp. Gondolat 1967 236.

uralomért és Dalmáciaért. Az olasz balkáni törekvések fő célja Dalmácia megszerzése, Jugoszlávia meggyengítése, esetlegesen több részre bontása volt.

Az 1940 szeptemberének végén megkötött Háromhatalmi Egyezmény folyamatosan érdekkörébe vonta a Németország és a Szovjetunió közötti kis és közepes államokat, melyek tartottak a német nyomás erősödésétől, ugyanakkor a szovjet expanzív törekvésektől is. Eltérő indítékok vezették ezen államokat Németország, Itália és Japán szövetségéhez való csatlakozáshoz 1940 novemberében. Finnország esetében az egyértelmű szovjet fenyegetés és a 100 napos háború területi veszteségek játszottak szerepet, Szlovákia létrejötté és léte erősen kötődött a patrónus hatalomhoz, Románia a magyar és bolgár területi igények, de elsősorban a Szovjetunió mint veszélyforrás miatti félelme, de leginkább Besszarábia és Transznisztria felé irányuló igényei miatt csatlakozott.⁹³

Magyarország esetében az indíték a román és szlovák politika közeledése, az új náci kisantant szerveződése, a revíziós eredmények megtartása és a Szovjetuniótól való félelem voltak. A magyar diplomácia ugyanakkor kapukat keresett a nyugati nagyhatalmak irányába is. Erre lehetőséget a Jugoszláviával való kapcsolat jelentette. Jugoszlávia az olasz, bolgár fenyegetés miatt megoldást akart keresni a hazánkkal fennálló ellentéteire, így legalább az egyik konfliktusforrást semlegesíteni akarta. Ekkor még Németország sem szándékozott felszámolni Jugoszláviát, sőt Olaszországgal szemben egyensúlyozó szerepet szánt neki.⁹⁴

E szempontok együtthatása következtében találkoztak a magyar és jugoszláv törekvések, ez vezetett 1940. december 12-én a magyar-jugoszláv örökbarátsági szerződés megkötéséhez. A szerződés nem zárta ki a békés, tárgyalásos magyar területi revízió lehetőségét.

Bajcsy-Zsilinszky Endre korábban is az egyedül helyes útnak látta e törekvést, szerinte: „... a Varsó-Budapest-Belgrád vertikális tengely ... mely ... adódik számunkra a német-orosz elnyomó túlsúly kiegyensúlyozására ... A magyar nemzet Teleki Pál halhatatlan szellemében megvetette az ágyát az új magyar-lengyel együttműködésnek.”⁹⁵ Sajnálatos módon azonban e közép-európai egyensúlyteremtő vertikális tengely ekkorra már nem tartozhatott a realitások közé, és nem is jelenthetett már tényleges katonai-politikai erőt Németországgal szemben. Ezenkívül sem Jugoszláviában, sem Magyarországon nem találkozott a politikai közvélemény, törekvések egyöntetű támogatásával. Mindkét országban jelentős erők más irányt akartak adni a fejlődésnek.

1940 decembere tehát bizonyos önálló külpolitika és kapcsolatteremtés lehetőségét csillantotta fel hazánk számára, bár mindez a legkörültekintőbb értékelések, elemzések szerint nem kerülhetett ki a német politika ellenőrzése alól.

Bulgária csatlakozását követően, 1941. márcis 25-én a jugoszláv királyi-, Cvetkovic-kormány is csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez. Két nap múlva, március 27-én azonban a Cvetkovic-kormányt népfeladásnak álcázott katonai puccsal megdöntötte Dusan Simovic tábornok és a mögötte álló angol- és oroszbarát katonai csoport. Hitler ekkor döntött Jugoszlávia lerochanása, felszámolása és részelemeire bontása mellett. Hitler Sztójay berlini magyar követ útján levelet intézett Horthy Miklós kormányzóhoz, amelyben kérte a Jugoszlávia elleni támadáshoz való csatlakozásra és kilátásba helyezte a magyar revíziós törekvések támogatását.⁹⁶ A március 28-ai minisztertanács és az április 1-jén tartott Legfelső Honvédelmi Tanács ülése

⁹³ Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája. Bp. Kossuth 1988 240.

⁹⁴ Juhász Gyula i. m. 243-45.

⁹⁵ Tilkovszky Lóránt: Bajcsy-Zsilinszky Endre. Bp. Kossuth 1986 158-59

⁹⁶ A Wilhelmstrasse és Magyarország. Kossuth Bp. 1968 566-67. 372. sz. irat.

elfogadta a német javaslatot, Horthy már március 28-ai levelében biztosította a Führert együttműködési szándékáról. A helyzet nem volt már hasonlítható 1939 szeptemberével, bármiféle más megoldás súlyos veszélyt jelentett volna az ország számára. Erdemes azonban megvizsgálni és összevetni az LHT ülésén elhangzott vitát és állásfoglalásokat a konzervatív és a nyíltan németbarát erők véleménykülönbsége tükrében. Az utóbbiak a németek melletti totális részvétel elvét vallották, míg az előbbieket csak korlátozott akcióra gondoltak a magyar nemzeti öncélúság szellemében.

A konzervatív álláspont képviselői elképzelése a beavatkozást csak bizonyos feltételek mellett fogadta el (jugoszláv állam széthullása, horvát függetlenség kinyilvánítása). A magyar katonai akciónak e felfogás szerint csak meghatározott magyarlakta területekre lehet korlátozódnia, kiterjednie. A konzervatív álláspontot Horthy, Teleki, Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter képviselték szemben Werth Henrik vezérkari főnök, Bartha Károly honvédelmi miniszter és Reményi-Schneller Lajos pénzügyminiszter totális beavatkozást igénylő elképzelésével szemben.⁹⁷ Végül is a felelősebb, konzervatív álláspont került ki győztesen a vitából. A magyar nemzetet, Európa felelős államférfiit mélyen megrendítette Teleki Pál miniszterelnök április 3. éjszakáján végrehajtott öngyilkossága. Itt nem térhetünk a vitatott kérdésekre, viszont könnyű elképzelni, hogy a német kéréssel való szembefordulás milyen tragikus helyzetbe taszította volna az országot, a siker és a nemzetközi támogatás minimális esélye nélkül. Nagy Vilmos az LHT többségi, konzervatív elvét helyeselte.

Kétségtelen tény, hogy érték Magyarországot április első napjaiban a jugoszláv légierő részéről támadások: Szegeden, Pécsen, Kőrmenden, a határ mellett Kelebián támadták a vasútállomásokat, emberéletben és anyagiakban veszteségeket okozva. Shvoy Kálmán emlékiratai szerint Szegeden a Boldogasszony sugárutat, az állomást érték bombák, a szerb gépeket a német vadászok és a magyar léghárítás elűzték vagy lelőtték.

Április 6-án a Wehrmacht megkezdte támadását Jugoszlávia ellen. A 2. német hadsereg Karintiából, a 12. pedig Bulgáriából nyomult be Jugoszlávia területére. (A bolgár csapatok csak április 19 után szállták meg Macedóniát.) A Dél-Dunántúlról a XLVI. gépesített hadtest, Temesvár körzetéből pedig a XLI. páncélos hadtest nyomult be az országba. A 2. olasz hadsereg pedig Dalmáciában nyomult előre gyors ütemben. Április 10-én az Ohridi-tónál találkoztak a keletről és nyugatról érkező német és olasz csapatok, ezáltal Jugoszláviát kettévágták, a védekezés értelmetlenné és lehetetlenné vált.⁹⁸

A magyar katonai-politikai vezetés számára 1941 áprilisában is lépéskényszer-kényszerlépés relációjában jelent meg a területi revízió lehetősége, talán a korábbiaknál sokkal hatványozottabb formában. A kormány és az LHT többségi határozata reálisan következtetett a várható fejleményekre: április 10-én Zágrábban Ante Pavelic és Kvaternik tábornok usztasa vezérek proklamálták a független Horvát Állam létrejöttét, ezáltal a volt SHS királyság de facto megszűnt létezni. A XLI. és XLVI. német páncélos hadtestek Belgrád felé közeledtek.

1941 április 11-én délután 14 órakor a Szegedtől Baranyáig a határvonalra felvonult, Gorondy-Novák Elemér tábornok vezette 3. magyar hadsereg megkezdte támadását a Délvidék (Bácska, baranyai háromszög) felszabadítására.

A magyar királyi 3. hadsereg a következő magasabb egységekből állt: Gyorshadtest: parancsnok Dálnoki Miklós Béla vezérőrnagy (1. 2. gépkocsizó dandárok, 1. és 2. lovas dandár), I. hadtest: parancsnok Decleva Zoltán altábornagy (1., 2., 3. gyalogos dandárok), IV. hadtest: parancsnok Horváth László vezérőrnagy (10., 11., 12. gyalogos dandárok, a kiskunhalasi 16.

⁹⁷ Kritika 1986 VIII.

⁹⁸ Ránki György i. m. 88.

határvadász zászlóalj és az orosházi 66. határvadász ezred.), V. hadtest Silley Antal altábornagy (13., 14., 15. gyalogos dandárok.). Hadsereg-közvetlen egységek voltak a 9., 11. gyalogdandár, 101. tüzérdandár, 101. légvédelmi tüzérdandár, 1 repülődandár és a folyami dandár.⁹⁹ Az alakulatok a támadás kezdetén még nem vonultak fel teljesen.

A jugoszláv királyi hadsereg Közép-Európa és a Balkán legerősebb, magas harcértékű hadereje volt, de ekkorra már a német és olasz csapások, a Luftwaffe nyomasztó fölénye következtében széttzilálódott. A Délvidéken a 3. magyar hadsereggel szemben álló 1. jugoszláv hadsereg 3 gyalogos hadosztályból, egy lovashadosztályból, egy hadosztálynyi erődcsoportból állt. A szerb erődvonal betonerdőkből, dróttakadályokból, harckocsiárkokból állt, kiváló oldalazási lehetőséggel. A VKF hadműveleti utasítása szerint az I. és IV. hadtest alakulatainak Őrszállásnál át kell törni az erődvonalat, nyugati irányból bekeríteni a jugoszláv erőket. A Gyorshadtest alakulatainak el kell érni a terület déli részét, befejezni az üldözést és a bekerítést. A Repülődandár és a tüzérség feladatuk kapta a gyalogos erők áttörésének támogatását. Tervezték az ejtőernyős dandár bevetését is a Ferenc-csatorna hídjainál.

A Bácskában a 3. magyar hadsereggel szemben álló 1. jugoszláv hadsereg első vonalát a határ mentén kisebb őrházak-karaulák láncolata jelentette, melyekre a magyar tüzérség gyors csapást mért, azonban gyorsan kiderült, hogy a magyar tüzérség nagyrészt üres karaulákat lőtt szét, a jugoszláv csapatok a hátrébbi erődvonalban helyezkedtek el. Az éjszaka folyamán a IV. és az I. hadtest dandárai felzárkóztak az erődövre, majd reggel légi és tüzérségi előkészítés után támadásba lendültek.¹⁰⁰ A fő súlyt képező 12. dandár (18. és 48. gyalogezred) Őrszállásnál áttört az erődvonalon, áthaladt Nemesmiliticsen, délre már Zomborban voltak, majd elfoglalták Kerényt. Az őket követő lépcsőben a 10. dandár nyomult előre. Ugyanekkorra érte el az Őrszálláson áthatoló Gyorshadtest 1. gépkocsizó dandára Zombort és a Ferenc-csatornát, majd Apatin, Gombos Kula irányába nyomult¹⁰¹, Pertőcz és Dunagálos között egy szerb ezredet bekerített, majd 13-án késő délután már elfoglalta Újvidéket. Az I. hadtest dandárai Bácskossuthfalva-Pacsér irányba nyomultak előre. A Gyorshadtest 2. gépkocsizó és 2. lovas dandárai az arcvonal balszárnyán a szegedi V. hadtest alakulatainak támogatására lettek átirányítva, melyek Horgos-Szabadka-Csantavér-Nagyfénny-Szenttamás-Újvidék irányba nyomultak előre. A hadtest alakulatait már Horgoson támadás érte. A 14. dandár 12-én bevonult Szabadkára. Az elsőként bevonuló 39. szegedi ezredet először a pályaudvarnál, majd a városháza környékén is megtámadták a csetnikek Stomm Marcell parancsnok szerint, sőt a rendfenntartásra 14-én beérkező rendőralakulatra is tüzet nyitottak a Halasi úton. Az V. hadtest erői előtt törtek előre a 2. lovas dandár és a 2. gépkocsizó dandár egységei. Szenttamásnál a csetnikek részéről rajtaütés érte őket. Az ellenállást több órás tűzharcban, légierő és nehéztüzérség bevetésével tudták megtörni. Ezt követően folytathatták az előrenyomulást Újvidék és Titel irányába. Közben a 11. gyalogdandár Dél-Baranyát,¹⁰² a 9. önálló dandár a Muraközt szabadította fel. Utóbbi területre igényt tartottak az usztrasák is. A Duna mentén előretörő Dálnoki Miklós Béla vezérőrnagy parancsnoksága alatt álló Gyorshadtest Vattay Antal ezredes, Major Jenő vezérőrnagy, Vörös János ezredes vezette dandárai április 13-án nyomultak be Újvidékre. A város előtt az 1. felderítő zászlóalj visszavonuló szerb gyalogságot kerített be. A magyar folyamőr dandár áttörte a jugoszláv műszaki zárat és megtisztította a folyót, Bezdánál elfoglalta a Ferenc-csatorna hídjait, majd biztosította a hadsereg

⁹⁹ Dombrády-Tóth: A Magyar Királyi Honvédség. Bp. 1987 177-78.

¹⁰⁰ Csima János: Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához. Bp. 1961. 52-53.

¹⁰¹ uo. 54-55.

¹⁰² A Dunántúl évkönyve 1942. Baranya nem csonka többé 36-37.

jobbszárnyát.¹⁰³ Ezen a napon a délvidéki háború gyakorlatilag befejeződött, a hadsereg-parancsnok 14-re pihenőt rendelt el a csapatok számára. E napon a Gyorshadtest alakulatait kivonták a 3. hadsereg hadrendjéből, a Kleist páncéloscsoport kötelékében Valjevóig nyomult előre, majd az Eszék-Vinkovci vasútvonal biztosítását látta el májusig. A 3. hadsereg és az V. hadtest parancsnoksága a csapatok jelentős részét kivonta, ugyanakkor az öt körzetre osztott Bácskában öt dandár erőt helyezett el. Werth Henrik adatai szerint a magyar csapatok 15000 jugoszláv foglyot ejtettek, 100 löveget zsákmányoltak. Új harcászati megoldás volt, de tragikusan végződött a három SM 75-ös csapatszállító repülőgép bevetése. Az ejtőernyős-deszant alakulatokat Szenttamás környékén, a Ferenc csatorna hídjai biztosítása céljából vetették be. Sajnos az egyik Savoia-Marchetti a Veszprémből történő felszállás után közvetlenül néhány perccel lezuhant és a katasztrófában a 30 főnyi legénység, élén a legendás Bertalan Árpád őrnaggyal, életét vesztette.¹⁰⁴

A gyors magyar előretörés összefüggött a jugoszláv erők más frontokon történt összeomlásával, ezért vonult vissza gyorsan, csekély ellenállást kifejtve az 1. hadsereg, célja valószínűleg a bekerítés elkerülése lehetett. 1943-ban Nagy Vilmos minisztersége idején tábornoki bizottság elemezte a 3. magyar hadsereg tevékenységét a délvidéki harcokban. Sikeresnek tekintette a Török és Peterdy tábornokok vezette 10. és 12. dandárok lendületes áttörését, támadását Zombor elfoglalására, azonban hiányosságokat talált a gyalogos egységek mozgatása, és a tüzérség és légierő alkalmazásának összehangolásában.¹⁰⁵

Összegezve, a kisebb hiányosságok ellenére, meghatározott történelmi helyzetben jól felépített, majd kivitelezett haditerv, megfelelő erőkkel, súlyképzéssel elérte célját. A helyzet azonban a korábbiaktól eltérő problémákat hozott felszínre. Ez 1941 április 12-én jelentkezett először Zomborban, a csetnik fiatalok az éjjel támadást kezdték a magyar csapatok ellen. Horváth László altábornagy, a IV. hadtest parancsnoka utasítására a karhatalmi egységek átfésülték a várost, ezres számú diverzánst tereltek össze, de csak 17 támadót lőttek agyon.¹⁰⁶ A magyar alakulatok több helyszínen összezsaptak önkéntes, a törökellenes harcokban gyökeröző csetnik szabadcsapatokkal. E szervezkedés különösen az 1918 után a Bácskába betelepített szerbek körében volt igen erős, ők egzisztenciálisan kötődtek a jugoszláv államhoz, a szerb sovinizmushoz. Harci taktikájukra a kis egységekben történő fellépés, a rajtaütésszerű akciók voltak a jellemzőek, utána pedig elvegyültek a civil lakosság körében. Szabadkán például Stomm Marcell tábornok 10-11 éves gyerekeket is talált köztük, akiket hazaküldött. A Pacsért elfoglaló, Platthy vezérőrnagy vezette 13. dandárt, a 7. gyalogezeredet is támadás érte. Tormássy-Szávits Sándor alezredes, zászlóaljparancsnok elengedte a túszoikat, majd Nádas-kán, és később feloszlatta az 1360 fős becsei hadifogolytábort. A betelepített dobrovoljac településeken már az április 11-13 közötti magyar bevonuláskor rajtaütésszerű támadásokat kezdeményeztek a magyar csapatok ellen.

Példaként ellenállási kísérletük intenzitását jellemzi egy, a légvédelmi tüzéralakulatok történetére visszatekintő kiadványban olvasható visszaemlékezés. Dr. Földi János 1940 december 2-án vonult be a Budapest IX. kerületi Gubacsi úti 2. lovasdandár géppágyús üteg laktanyájába. A három félészakasz két-két 40 mm kaliberű tükrös nézőkékekkel, távmérőkkel és célelem mérőkkel felszerelt, illetve kiegészített géppágyúkkal volt felszerelve. Tartozékok voltak a lövegvontató járművek és tehergépkocsik.

¹⁰³ Dombrády-Tóth i. m. 178., Horváth Csaba: A magyar katonai felderítés története. Püldo é. n. 147.

¹⁰⁴ Bárczy János: Zuhanóugrás. Bp. Magvető 1981 236-7.

¹⁰⁵ HL VKF 4686. eln. o. 1943

¹⁰⁶ HL VKF 4686. eln. o. 1943

Március végén riasztották az üteget: „A határt április elején Bácsalmás környékén léptük át, és Bezdán, Zombor, Szenttamás, Újverbász városokon haladtunk át a következő napokban. Amikor Szenttamásra eljutottunk, annak északi részén már egy felrobbantott híd akadályozta a továbbhaladást. A város belsejében kora reggel óta nagy harcok folytak a csetnikekkel. A magyarok a harcok folyamán nehézfegyvereket, sőt repülőgépeket is bevetettek. Ekkor egy gyorsan épített hídon bejutottunk a város belsejébe, ahol a kitóduló magyarság szeretettel fogadta a honvédeket. A harc csak dél felé csitult el. Ebben az időben már érvényes volt az a parancs, amelyben megtiltották a lakosság köréből történő élelem elfogadását. Egy Deli nevű bajtársunk, aki a parancsot megszegte, nagy kínok közt fetrengett a földön ... Délután a csetnikek a város több pontjáról ismét löni kezdték a magyar katonákat. Lövéseket adtak le a templom tornyából, sőt még a temető dombjáról is, ahol nehéz fegyvereket is bevetettek. Feltehetőleg több százan voltak. Honvédségünk tüzérségi tűzzel és légi tevékenységgel vetett véget a támadásoknak, majd estére megtisztítottak minden helyiséget. Ezekben a harcokban szerencsére sem halottunk, sem sebesültünk nem volt.”¹⁰⁷ (Csak a saját alakulatból.)

A többségében magyarul Zentán más volt a helyzet: „A határt szombaton lépték át csapataink, de harcra nem került sor ... A házakon vidáman lengtek a piros-fehér-zöld lobogók, az emberek mosolyogva álltak az útszélen, amikor leszálltam a lóról egyszerre tízen is invitáltak” – emlékezett vissza egy huszár. „Nem lehet leírni azt az érzést, ami előtört bennünket, mikor nagyszombat délután az első honvéd bejövetele meghozta nekünk az Igazi Feltámadást! ... Amikor az első honvéd megérkezett a városháza elé, Mohácsi Pál főgimnáziumi tanár, a zentai magyarság vezetője könnyes szemmel, remegő kezekkel ölelte magához a szabadság és feltámadás jelképeként megérkező magyar honvédet...” – írta a Zentai Újság 1941. április 20-án.¹⁰⁸ Pontosítva a 20. határvadász és a 9/1 zászlóalj csak tüzérség támogatásával tudták megtörni a csetnikeknek a város előtt kifejtett ellenállását.

Összegezve: Cseres Tibor átvette a két áldozatos életű bácskai plébános Kovács József és Szűcs Márton „Halottak hallgatása – Requiem” című kutatási adatait, melyek szerint a bevonuláskor tanúsított ellenállás felszámolása 879 csetnik halálát idézte elő.

Tehát több bácskai városban áldozatokat követelt a magyar bevonulás, eltérően a többi hongyarapítástól. A magyar államhoz, a fegyveres erőkhöz való ellenséges viszony a továbbiakban is megmaradt, annak ellenére, hogy a magyar rendszer már a kezdeti hónapokban is jelentős gazdasági és infrastrukturális fejlődést hozott a Bácskában. Sőt miután a Jugoszláv Kommunista Párt 1941 júliusában közzétette az ún. Lenin-levelet,¹⁰⁹ mely fegyveres harcra hívott fel a magyarok ellen, a kommunista mozgalom aktivistái és partizánjai véres terrorakciókkal provokálták a magyar államhatalmat, fegyveres erőket, de a civil lakosságot is. Ezt természetesen egy állam sem tűrhette el, ezért a Bácska – ha nem is állandóan és minden helysége kiterjedően – de súlyos tűzfészek és összetűzések színtere lett.

¹⁰⁷ Szép hazám teértem él a légvédelem. Nyíregyháza 2000 15-16., Molnár Tibor: A felbomlott Jugoszlávia utódállamai viszonya Magyarországhoz. in: Háború, hadsereg, összeomlás Zrínyi Bp. 2005 109.

¹⁰⁸ Balassy Ildikó: Két sorsfordító nap Zentán. in: Bácsország 2004 VII-IX. 68-71

¹⁰⁹ A. Sajti Enikő: A Délvidék 1941-44. Bp. Kossuth 1987 132.

A honvédség és az alkotmányos rendszer

Magyarországon az 1920-as években kialakult rendszer az alkotmányos-konzervatív elvek szellemében szabályozta az államhatalom, a törvényhozás, és a fegyveres erők viszonyát. A Horthy-rendszer politikai berendezkedését – bár a parlamentarizmus nem volt teljes – mégis a hatalmi ágak alkotmányos szétválasztása, a törvényhozás előtti felelősség elvei, a törvényesség határozták meg.

A fegyveres erők, a honvédség viszonylatában a meghatározó cél az volt, hogy a közvetlen pártpolitika ne érintkezzen a hadsereggel és a többi fegyveres erővel, maradjon tőlük távol. Ugyanezen elvek jellemezték a dualizmus korának jogi szabályozását is az alkotmányos politikai élet és a hadsereg vonatkozásában.

A Horthy-korszakban az 1939-ben kiadott Szolgálati Szabályzat részletes szabályozást ad a honvédség tiszti és tiszthelyettesi állományának a társadalmi, közéleti tevékenységét, szerepét illetően.

A Magyar Királyi Honvédség felső vezetése hatáskörei megállapítása már az 1930-as évtizedben is jogi értelmezési viták tárgya volt. A hadsereg alkotmányos, pártpolitikától mentes irányításának elvét már a 30-as években meghatározták. Somkúthy tábornok a következő értelmezést küldte vitéz Jákfay Gömbös Gyula szolgálaton kívüli tábornok részére: „... Minthogy az állam politikai életének alakulását és hullámzását előre látni nem lehet, ezért Öfőméltósága hadúri kötelezettségéből fakadó jogait úgy óhajtja gyakorolni, hogy a Magyar Királyi Honvédség karhatalmi és háborús alkalmazásának kérdése a mindenkori politikai irányzattól el legyen választva ... Az egységes vezetés a honvédelmi miniszter kezében fusson össze.”¹¹⁰ Ezzel összhangban a VKF 1930-ban elfogadott Szervi Határozománya szerint a vezérkari főnök személye az államfő parancsa alá rendelődik, tárgyi tekintetben pedig a honvédelmi miniszter ellenőrzése alatt áll.¹¹¹

1941-ben vitéz Bartha Károly vezérezredes, honvédelmi miniszter számára a hatáskörök kérdésében értelmezést adott a kormányzó katonai irodájának vezetője, vitéz Keresztes-Fischer Lajos főhadsegéd, hivatkozva a tárgyban 1930. május 30-án hozott kormányzói magas döntésre. E későbbiekben is irányadó döntés fő elvei a következők:

- Ott, ahol csapat van jelen, a honvédelmi minisztert, mint „legmagasabb parancsnok” a honvédség főparancsnoka képviseli, ő veszi be a jelentéseket. Az esetleg jelen lévő honvédelmi miniszter, mint a kormány egyik tagja szerepel.
- A honvédelmi miniszter nem lehet a honvédségnek (részeinek) a Szolgálati Szabályzat és az F-alap szerinti parancsnoka. Karddal és vezényszavakkal nem vezethet, tehát nem lehet „jelen lévő, parancsnokló előljáró”, valamint nem lehet a vonatkozó szabályok értelmében vett „szemletartó előljáró” sem.
- A vezérkar főnökének hatáskörébe vágó nagyobb csapatgyakorlatokon, vagy vezérkari gyakorlatokon a honvédelmi miniszter nem lehet olyan előljáró, aki a vezérkar főnöke által vezetett gyakorlatok vezetési és alkalmazási részét teszi bírálat tárgyává.
- Díszegység megjelenése esetén, ha a Kormányzó úr megjelenik, a honvédelmi miniszter nem lép be a kivonult csapat fogadási szárnyán, hanem Öfőméltósága kíséretéhez csatlakozik, vagy a jelen lévő kormánytagok sorába lép. A vezérkari főnök a kivonult csapat fogadási szárnyán áll.¹¹²

¹¹⁰ HL HM eln. o. 2032. 1932

¹¹¹ HL HM eln. o. 1033. 1930

¹¹² HL HM eln. o. 141374. 1943

A szervezeti és protokolláris hatásköröket is értelmező állásfoglalást Bartha Károly honvédelmi miniszter a felső parancsnokságok számára parancsban tette közzé: „A honvédséget kifelé – közjogi állásánál fogva – a honvédelmi miniszter képviseli. Díszelgéseknél a Kormányzó úr megjelenése esetében a honvédelmi minisztert a jelen lévő legmagasabb, de nem parancsnokló előjárónak kell tekinteni. Ha a Kormányzó úr Öfőméltósága nem jelenik meg, és a honvédelmi miniszter, vagy a vezérkari főnök útján képviselteti magát – az ünnepség pedig országos jellegű – a képviselettel megbízottat úgy kell tekinteni, mintha a Legfőbb Hadúr lenne jelen. Tiszteletadást azonban a Szolgálati Szabályzat 69. § alapján kell végezni.” A honvédelmi miniszter és a kormányzó katonai irodája közötti egyeztetés után „eme átiratban foglalt javaslatot Magyarország Kormányzójának Katonai Irodája 1942 I. 17-én kelt 1/Eln. K. I. 1942 sz. (2063) Elnöki Osztály (1942) alatt iktatott hivatalos értesítése szerint Öfőméltósága elfogadni méltóztatott.”¹¹³ Példaként Cavallero tábornokot, az olasz vezérkar főnökét már ezen előírások és eljárásrend szerint fogadta a honvédelmi miniszter.¹¹⁴

1942-43 folyamán további parancsok pontosították a hatáskörök értelmezését. Ezek szerint a vezérkari főnök személyére nézve az államfőnek van alárendelve, a honvédelmi miniszteren keresztül és vele együtt felelős a törvényhozás előtt is.¹¹⁵ Egy 1943-ban született parancs, mely a központi vezetés (HM, LHT, VKF) tagozódását és hatásköreit vizsgálja a vezérkari főnök személyére vonatkozóan ismételten megállapítja, hogy az államfőnek van alárendelve, tárgyi tekintetben pedig a honvédelmi miniszternek, ugyanakkor felelős az államfő és a törvényhozás felé is.¹¹⁶

Érdemes egy pillantást vetni a Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium felépítésére, és hogyan viszonyult a honvédség operatív irányítását végző Magyar Királyi Honvéd Vezérkar Főnökségéhez.

A Budapest I. ker., Szent György tér 3. alatti Honvédelmi Minisztérium élén a mindenkori miniszter és helyettesei álltak. A minisztérium szervezeti irányítását az elnöki osztály végezte. Legfontosabb feladatai a következők voltak:

- A Honvédelmi Minisztérium összes elvi ügyeinek intézése, az összhang biztosítása.
- A HM belső szervezetének ügyei, a szolgálati szabályzattal kapcsolatos ügyek.
- A honvédség közigazgatási szolgálatának és ügykezelésének elvi irányítása.
- Adminisztratív, dologi költségek biztosítása.
- A minisztérium szervezetében működött a lelki gondozást ellátó katolikus és protestáns tábori püspökség.

A HM szervezetében az I-VII. csoportfőnökség keretében 35 osztály működött. Kiemelt-irányító szerepet láttak el a szárazföldi és légügyi csoportfőnökök. Az I-VII. csoportfőnökség hatásköre a következő volt:

- I. A Honvédség békeszervezete, mozgósítása, karhatalmi ügyei.
- III. A közigazgatási, jogi, gazdasági, fegyverzeti ügyek szerződéses, kisajátítások.
- IV. A légierő jogi-közigazgatási ügyei.

¹¹³ HL HM eln. o. 2063. 1943

¹¹⁴ HL HM eln. o. 2063 1943

¹¹⁵ HL HM eln. o. 21100. 1942

¹¹⁶ HL HM eln. o. 9922.

- V. A légierő ellátása, anyagi-elvi ügyek.
- VI. A hivatásos állomány jogi ügyei, az 1939 II. tc. végrehajtásának ügyei, Számvevőség.
- VII. A HM polgári közszolgálat alkalmazottak ügyei.

A Magyar Királyi Honvédség vezérkar tevékenységét a vezérkar főnöke irányította, munkáját helyettese segítette. A VKF szervezetében kiemelt szerepet töltött be a hadműveleti csoportfőnök, aki az alábbi osztályok munkáját koordinálta:

- VKF-1. osztály: A haderő béke- és háborús előkészítése elvi vonatkozásban.
- VKF-2. osztály: Kémelhárítás, katonai attachék ügyei, nemzetvédelmi szolgálattal kapcsolatos ügyek (defenzív, központi offenzív alosztály).
- VKF 7. osztály: Műszaki, közlekedési, híradó- és postaügyek.

A kiképzési csoportfőnök az alábbi osztályok munkáját fogta össze:

- VKF-4. osztály: A magasabb parancsnokok, vezérkari tisztek képzése, továbbképzése. A és külföldi hadtudományos szakirodalom tanulmányozása, a fegyvernemek gyakorlati szabályzatainak szerkesztése.
- VKF-5. osztály: A honvédség kiképzési, sportügyei, csapatkönyvtárai, a helyőrségek nyilvántartása.
- VKF-6. osztály: A haderőn kívüli elő- és utóképzés (levente, lövész) ügyei.

Ezenkívül a VKF szervezetében működött a honvédségi állomány ügyeiben illetékes ügyész, bíróság, a fegyelmi és becsületügyi osztály.¹¹⁷

Mindezekből egyértelműen látszik, a Magyar Királyi Honvédség irányító szervei felépítése, szervezete, felelősségi viszonyai, a hivatásos állomány jogállása megfelelt az alkotmányosság követelményeinek. Azonban az alkotmányos-konzervatív vezetésnek 1939 és 1944 között jelentős erőfeszítéseket kellett tennie ezen elvek érvényesítéséért. Nagy Vilmos pályája kapcsán érdekes kérdésként merül fel, hogyan tudta szándékai szerint érvényre juttatni ezen alkotmányos elveket.

¹¹⁷ Magyarország Tiszti Cím- és Névtára 1942

A tengely nyomvonalán

Magyarország katonapolitikai, geopolitikai helyzete 1940-41 folyamán csak a rendkívüli behatároltság kategóriáival jellemezhető. A korábban tárgyalt területi revízió eseményei egyértelműen teszik nyilvánvalóvá, hogy hazánk számára a kényszerlépés-lépéskényszer helyzet volt a kizárólagos lehetőség. Mindennek ellenére a magyar szellem és lélek legnagyobb alakjai a magyar nemzetegyesítés boldogító érzése mellett a magyar alkotmányosságot, politikai szabadságot irodalmi eszközeikkel méltatták.

Az Erdély visszatértekor „versbe szálló, öreg pilóta”, Babits Mihály, a magyar államról, rendszerről a következőket írta:

Most érzem, hogy nincs hely számomra kívüled
S mi börtönnek látszott, szabadság tornya lett.

(Babits Mihály: Ezerkilencszáznegyven)

A Háromhatalmi Egyezményhez csatlakozó Magyarország tevékenységének koordinátarendszerére már történt utalás. Magyarországra a szövetség ellenére továbbra is nyomásgyakorló erőt jelentett a Harmadik Birodalom. Magyarország területén is működött az „ötödik hadoszlop” a szélsőjobboldal pártjai formájában, melyek célja egy német vagy esetleg olasz típusú totális állam volt. A náciizmus hálója kiterjedt a hazai németiség bizonyos csoportjaira is, a Volksbund egyértelműen a Birodalom céljait szolgálta, tevékenységét a nemzethű németiséget tömörítő Hűségmozgalom csak csekély mértékben tudta ellensúlyozni.

Nagy Vilmos honvédelmi miniszter a bajorországi fogsága idején a gschaidi iskolában látta azt a Súdostgau-tervet illusztráló térképet, mely a térségben élő népi németekre alapozva a birodalmat kiterjesztve magában foglalta volna a Dél-Dunántúl egyes részeit, Bácskát, Bánátot – melyet ezért nem is kapott vissza Magyarország –, Torontált, Dél-Erdélyt Brassóig. A szinte a Volgáig kiterjedő német élettér propagandája szolgálatában állt a Donau Zeitung.¹¹⁸ Csak a distinkció kedvéért megjegyzendő, e lapot semmiképp nem szabad keverni az Adam Berencz apatini plébános Die Donau című náciellenes lapjával.

Később amikor Németország helyzete kritikusra fordult, a külügyi és katonai vezetésben felmerült a limlom-nak tekintett kisállamok felszámolásának megszüntetése.

Bár a Szovjetunió részéről Molotov látszólag érdektelenségét fejezte ki a magyar területi revízió eredményeit illetően, azonban azt mindenki tudhatta már az 1939-41 közötti időszakban is, hogy a kommunizmus expanzív céljai: területszerzési és a rendszere exportálására vonatkozó igényei, tervei, vagy például az 1920-as Nyugat lerohanására vonatkozó törekvései változatlanok maradtak. Mindez teljes kíméletlenségében mutatkozott meg az 1939-41 közötti térfoglalásainál: a finn háború, Észtország, Lettország, Litvánia bekebelezése, Lengyelország felosztása vonatkozásában. A Moszkvában működő KMP ugyan fügefalevelet cserélt, hazafias és demokratikus pártként akarta magát bemutatni, de ezt a sztálini rendszer árnyékában senki sem vehette komolyan.

A legérdekesebb kérdéskör a környező államok viszonya hazánkhoz. 1939-41 között létrejött Tiso-féle Szlovákia, az egyre szélsőségesebb irányba fejlődő Antonescu-Románia, és a poglavnik Ante Pavelic usztasa Horvát Állama, valamint a Nedic-féle Szerbia diplomáciailag és katonailag is közeledtek egymáshoz. Ennek fő oka a bécsi döntések és a két másik katonai fellépés révén visszatért magyar területek részükről történő újbóli megszerzése, esetlegesen

¹¹⁸ Nagy Vilmos i. m. 79-80.

további területi igények Magyarország rovására. A magyar nemzetpolitika a XX. század folyamán talán egyik legkiemelkedőbb megfogalmazója, Bajcsy-Zsilinszky Endre éleslátó megállapítása szerint e rendszerek mögött viszontbiztosításként ott állottak a londoni emigráns kormányok: Mihajlovic, Benes kabinetjei.¹¹⁹ Az utóbbi kormány és törekvései mellé sorakozott fel a Londonban berendezkedő magyar októbrista emigráció.

Az európai politikai-katonai konstelláció mindinkább kétpólusúvá vált, a kis- vagy közepes államok mozgástere végzetesen lecsökkent. 1941 tavaszára a két évvel korábbi Teleki Pál és Bajcsy-Zsilinszky Endre által remélt Varsó-Budapest-Belgrád vertikális tengely már elveszett lehetőségként tűnhetett abban a hatalmi konstellációban, melyben két világhatalom feszült egymásnak, és pár hónap múlva a világ a titánok harcának lett szemtanúja.

A két hódító, expanzív világhatalom erőterében lévő kis és közepes államok – így hazánk számára is – új tragédia vetítette előre árnyát 1941 június 22-én, mikor a Fehér-tengertől, a Fekete-tengerig 182 német, román, finn hadosztály mintegy 4000 repülőgéppel és 3500 páncélossal megtámadta a Szovjetuniót. Sztálin stratégiai tervei is számoltak Európa és Németország elleni támadással. Grigorenko, Szuvorov szovjet revizionista hadtörténészek szerint 303 szovjet hadosztály, jelentős légi és páncélos erők várták a „hirtelen csapás”, a támadódó háború” kirobbanását Berlin, Prága támadási iránnyal. Hitler talán két héttel előzte meg őket. A köztes államok lehetőségei, mozgásterük ekkorra már leszűkültek. Szövetség kötötte őket a Háromhatalmi Egyezményhez, érezték is a szovjet fenyegetést, Finnországot és Romániát területi veszteségek is érték, ezzel magyarázható azonnali csatlakozásuk a német támadáshoz. Finnország esetében talán etnikai-történelmi érvekkel indokolható a fellépés, Románia kapcsán sokkal bonyolultabb a kérdés. Az 1940 júniusában elvesztett, korábban a Román Királysághoz tartozó Besszarábia és Dél-Bukovina lakossága mintegy kétharmada volt román vagy moldován, a terület ilyen aránya felelhetett volna meg a reális területi követeléseknek, az Antonescu által követelt és igényelt Transznyisztria viszont történelmi, geopolitikai képtelenség. Magyarország az említett államoknál jóval kevésbé érezte a szovjet nyomást és fenyegetést, azonban a kormány ülésein rendszeresen felmerült a határon álló jelentős szovjet erők kérdése.

A hadtörténeti szakirodalomban a mai napig tisztázatlan Magyarország a Szovjetunió elleni háborúba való bekapcsolódását előidéző kassai bombázás elkövetőinek behatárolása, megállapítása. A támadó gépek lehettek németek, szovjetek, szlovákok vagy románok. A keleti határ felől érkező, a tengelyhatalmak jelzését is viselő gépek, Rahó környékén tüzet nyitottak egy gyorsvonatra, az általuk ledobott bombák megtalált darabjain cirill betűs írás volt olvasható. Hosszú évekig a magyar közvélemény, történettudomány és az oktatás a német provokáció egyoldalú álláspontját képviselte, mely a legkevésbé tűnik valószínűnek. Ha a szovjet légierő volt is esetlegesen a támadó, bombázást végrehajtó légierő, az lehetséges tévedésnek tekinthető. Ők nem voltak érdekeltek egy újabb ellenség, újabb támadó hadsereg provokálásában, még ha az érintett állam katonai potenciálja nem is hasonlítható az övékéhez.

Hasonlóképpen nem valószínűsíthető, hogy a német légierő hajtotta volna végre a támadást. A német diplomácia és a katonai vezetés az adott pillanatban nem feltétlenül igényelte a magyar hadsereg részvételét, a magyar katonai erőnek, felkészültségnek nem tulajdonított különösebb súlyt, jelentőséget, legalábbis a kibontakozó gigantikus villámháború gyors eldöntésében.

Bizonyos nézetek szerint a szovjet gépek az iglói szlovák repülőteret akarták támadni, Kassa bombázása tévedésnek tekinthető. Létezik szlovák verzió is, bosszúból, Kassa visszatérése miatt támadhattak, vagy a Szovjetunióba dezertáló egyes légi egységeik műve lehetett. A

¹¹⁹ Tilkovszky i. m. 53.

román verzió értelmében, mivel haderejüket teljes mértékben a szovjetek ellen vetették be, érdekeltek lehetnek Magyarország egy provokáció révén a háborúba történő bevonásába.

A Kecskeméten élt magyar kir. honvéd százados Seybold Károly közlése szerint a szovjet hadifogságban román tisztek azt mondták neki, hogy ők hazájuk légierejében részesei voltak a Kassa elleni támadásnak. Itt természetesen ugyan elismerjük a közlő idős háborús résztvevő pontosságát és becsületességét, ugyanakkor a hadifogolytáborban elhangzott tájékoztatást nem lehet pontosan ellenőrizhető információnak tekinteni.¹²⁰

Tény, hogy az április 3. óta hivatalban lévő Bárdossy-kormánynak csak órái voltak a mérlegelésre. Másnap, június 27-én a parlamentben Bárdossy László miniszterelnök a légitámadásra hivatkozva bejelentette a hadüzenetet „... a szovjet népjogellenes” támadására hivatkozva. Az ezt megelőző, a hadüzenetet eldöntő kormányülésen Bartha és Werth, de Bárdossy részéről sem történt meg a Kassán történtek tényszerű elemzése, és az államfő felé történő közlése. A gyors magyar döntést több tényező befolyásolhatta: a magyar vezetés bolsevistaellenessége, a német nyomás, valamint a gyors német sikerbe vette hit, a magyar határon álló, fenyegetőnek tűnő jelentős szovjet erők, ezenkívül a berlini követjelentésből nyilvánvalóvá váló román és szlovák törekvés, hogy a bécsi döntéseket hatályon kívül helyezték, sőt újabb magyar területeket (például a Tiszántúl) szerezzenek meg.

1941 júniusa legvégén indult el a Szovjetunió ellen a Kárpát hadtest, mely a mozgósított VIII. hadtest 1. hegyivadász és az 8. határvadász dandárából, valamint a Gyorshadtest 1. és 2. gépkocsizó dandárából, és az 1. lovashadosztály egységeiből állott.

A 17. német hadsereg szárnyát biztosító, ott előretörő Gyorshadtest július első napjaiban sikeresen nyomult előre, elfoglalva Kolomeát, Horodenkát, Gyelatint, majd Kamenyec-Podolszkijt. A két évvel azelőtt Lengyelországtól a Szovjetunióhoz került területek sztálini terrort megismerő lengyel, de ukrán lakossága is felszabadítóként fogadta, köszöntötte a bevonuló honvédséget.

A német, majd a magyar egységek július 5-én törték át a Sztálin-vonalat, majd folytatták az előrenyomulást Dél-Ukrajnában. 1941. augusztus 9-án a német erőkkel jelentős fegyvertényt hajtottak végre: Umanynál szinte egy egész szovjet hadsereget kerítettek be és kényszerítették fegyverletételre, miután sikeresen megíúsították a kitörési kísérleteiket.¹²¹

A Gyorshadtest október közepére elérte a Donyec folyót, november majd december folyamán folyamatosan megtörtént alakulatai kivonása, leváltása, hazaszállítása. A magyar hadsereg első részvétele a keleti front harcaiban meglehetősen „leharcolt” állapotba hozta a leginkább modern fegyverzettel és gépparkkal rendelkező magyar katonai egységet. Bár az embervesztés „csak” 10 % körül volt, de a páncélosok és a gépkocsipark nagyobb része tönkrement. 1941 végén a Wehrmacht vezetése saját erőivel rövid idő alatt vélte eldönthetőnek a második világháborút. Pillanatnyilag a magyar haderőt nem igényelték.

1941 második felében a magyar belpolitikát illetően is igazodás történt a Tengely irányelveihez.

Az eddigiek folyamán a magyar kormányok ugyan hoztak két, bizonyos értelemben diszkriminatív törvényt: ezek az 1938 XV. tc., valamint az 1939 IV. tc. voltak, melyek korlátozták a zsidó vallású, származású magyar állampolgárok munkavállalásra vonatkozó jogait, állampolgári egyenlőségét, azonban e törvényeket, bár összességében pár tízezernyi munkavállalót érintettek, teljességgel nem tartották be, nem érvényesítették. E sajnálatos törvények ellenére

¹²⁰ Seybold Károly főhadnagy (1916-2003) Kecskemét, közlése

¹²¹ Shvoy Kálmán naplója és emlékiratai. Bp. Kossuth 1983 226-7.

ekkor a magyar zsidóság helyzete európai viszonylatban is jónak volt mondható, életük, személyük, vagyonuk biztonságban volt, működhettek iskoláik, sajtójuk, hitéletük, civil szervezeteik. Mindezt zsidó vallású szerzők művei, memoárjai is megerősítik, aláhúzzák.¹²²

Mindezek figyelembevételével is az említett törvények igazságtalannak tekinthetők, ugyanakkor azt is figyelembe kell venni, hogy a magyarországi zsidóság már a dualizmus korában, de a későbbiekben is igen sokszínű, összetett, bizonyos értelemben egymással is szembenálló kulturális-politikai tényezőkből állott. Természetesen jelentős számban voltak közöttük magyar nemzeti elkötelezettségű értelmiségek, nagytőkések, publicisták, vállalkozók, katonák, akik munkássága a magyar nemzeti identitásunk örök értékét jelenti. Zárójelben megjegyzendő, hogy a magyargyűlölő Seaton-Watson a századelőn teljes erővel vette át pontosan e réteg miatt a nemzetiségi pártok avitt nacionalizmusához kapcsolt antiszemitizmust. Természetesen ez egyáltalán nem zavarta a Prága és a francia szabadkőművesség szempontjait a magyar politikában érvényesíteni próbáló polgári radikálisokat – akik nagyrészt a városi zsidó kispolgárság soraiból kerültek ki – hogy teljes mellszélességgel ne álljanak a nemzetiségi mozgalmak törekvései mellé. Hiába hívta fel a polgári radikálisok figyelmét 1918 őszén gróf Andrássy Gyula, hogy bizonyos megnyilvánulásaik, viselkedésük felerősíthetik az antiszemitizmust, de a forradalom mámorában e felelős, nagy formátumú politikus figyelmeztetése szélbe kiáltott szó maradt.

Közismert módon a kommün, a vörösteror gépezetében is jelentősen túlreprezentált volt a hazai zsidóság, főleg annak alsó, hataloméhes, agresszív rétegei, akiknek számos zsidó áldozatuk is volt. A nemzethű zsidóság mellett megmaradt, létezett a kommunista, baloldali radikális politikai tradíció, mint Szabó Miklós tanulmánya kimutatja.¹²³

Az is kétségtelen tény, hogy a felszabadult, visszatért területek zsidósága örömmel fogadta a magyar államiságot a Felvidéken, Észak-Erdélyben, a Bácskában és a Kárpátalján is, ugyanakkor minden említett területen Magyarországhoz került egy réteg, mely nem a Szent István-i állameszme iránt volt elkötelezett. Bár, mint a Magyar zsidó hadviseltek aranyalbumában számos 1914-18-ban a magyarságért harcoló zsidó katonáról, hősről olvashatunk, a korlátozások lassan a honvédséget is elérték.

Az adott pillanatban a magyar állam ereje nem feltétlenül indokolta, követelte volna a további szigorításokat. Ennek ellenére német nyomásra, a hazai szélsőjobboldal befolyása növekedésével újabb megszorítások következtek be.

Az 1941 április 16-án megjelent 2870/1941 ME. rendelet értelmében a zsidóknak nem fegyveres, hanem az 1939 II. tc. (HTV) 230. § értelmében munkaszolgálat révén kellett teljesíteni honvédelmi kötelezettségüket.

A kormányfő e rendelkezést az 1939 II. tc. 142 §-a, a kivételes hatalomról szóló rendelkezése alapján hozta meg: „(1) Háború idején ... a minisztérium valamennyi tagjának felelőssége mellett ... megteheti az alábbi intézkedéseket. (2) Ha a késedelemben veszély van, a minisztérium a kivételes hatalom ideje alatt az alábbi §-ban foglalt felhatalmazások körén túlmenően is megtehet minden olyan közigazgatási, magánjogi eljárást és a törvényhozás hatáskörébe tartozó egyéb intézkedést, amely a rendkívüli viszonyok által előidézett helyzetben a honvédelem érdekében elkerülhetetlenül szükséges, evégből a fennálló törvényektől

¹²² Myrna Grant: Ellenszélben. Evangéliumi Kiadó Bp. 1982

¹²³ Világosság 1988 IX.

eltérő rendelkezéseket állapíthat meg.¹²⁴ Mindezek ellenére még 1942 májusában is 129 zsidó származású tiszt szolgált, ez bizonyos toleranciára utal.¹²⁵

Az adott pillanatban reális indokkal nehéz volt megmagyarázni e döntést, még azt a szempontot is figyelembe véve, hogy az 1941 áprilisában visszatért Bácskában a magyar hadsereg és közigazgatás ellen végrehajtott kommunista vagy csetnik háttérű támadások, terrorakciók végrehajtói között bizonyos számban zsidó származású személyek is voltak.

Szintén vitatható, és nehezen magyarázható az 1941 XV. tc., mely a zsidók és a keresztények házasságkötését korlátozta. Természetesen e törvény is a német előretörés, a hazai szélső-jobboldal megerősödése pillanatában született, annak ellenére, hogy e törvényt sem érvényesítették, tartották be.

Igazságtalanul róttá fel 1945-ben a Népbíróság, majd a történetírás Bárdossy László miniszterelnöknek az angolszász hatalmakkal történő hadiállapotba való kerülést. Minthogy a tengely sodrában igazán nehéz lett volna elkerülni a Szovjetunió elleni háborúba lépést, mely ha nem is az adott pillanatban, de bizonyos események következtében pár hónapon belül törvényszerűen be kellett volna, hogy következzen.

Ugyanez a történelmi törvényszerűség vonatkozik a nyugati hatalmakkal való hadiállapot beálltára. Nagy-Britanniát kötötte az 1941 júliusában megkötött brit-szovjet szövetség és katonai egyezmény, a szovjet fél sürgetésére küldte meg a Churchill-kormány a hadüzenetet Magyarországnak, mely lépést az angliai magyar javak (ezen belül zsidó javak) azonnali elkobzása követte, melynek jóvátétele azóta sem történt meg.

Szerencsétlenebb volt a helyzet, a demokratikusabb, és méltányosabb Egyesült Államokkal szembeni hadiállapot beálltával. E lépésre a Háromhatalmi Egyezmény értelmében a német és az olasz diplomácia ismételt sürgetésére került sor. Természetesen az amerikai diplomácia is tudatában volt, hogy a magyar lépés a tengelyhatalmak nyomására következett be, ezért nem is vette komolyan, csak 1942 tavaszán viszonzta a hadüzenetet.

A Bárdossy-kormány tragikus szerepét, helyzetét a Délvidéken lezajlott események tovább nehezítették. A visszatért területek közül egyedül itt állandósultak a támadások és a terrorakciók a magyar fegyveres erők és állam ellen.

A kommunisták, a csetnikek terrorakciói olyannyira elfajultak, hogy ezt egyetlen ország hadserege vagy államapparátusa sem tűrhette volna el. Mindennek oka a következő volt.

A már említett, 1941 júliusában a Jugoszláv Kommunista Párt által kiadott ún. Lenin-levél abból a tévesnek bizonyult helyzetértékelésből indult ki, hogy a tengelyhatalmak a Szovjetunió elleni támadása rövidesen visszájára fog fordulni, a hadműveletek a szovjet ellencsapás révén a Balkánra fognak kerülni. Ezért aktivistái, partizánalakulatai utasítást kaptak, hogy vegyék fel a harcot a magyar és német csapatokkal. Támadásaik 1941 nyarán, kora őszén megkezdődtek, eszkalálódtak, kiterjedtek az államapparátusra, a gazdaság objektumaira, de a civil lakosságra is.

1941 decemberében, 1942 januárjában a Duna-Tisza találkozásánál, a sarokban, az ún. Sajkás-vidéken a Szerémségből és a Bánátból beszivárgott partizánosztagek megtámadták a magyar karhatalmat és honvédséget. A partizánakciók 1941. december 13-17 között kezdődtek a Sajkás-vidék községeiben, Mozsornál, Csurogon, majd Zsablyán. 1942 január 4-én újabb összetűzés robbant ki Zsablya, Dunagárdony és Csurog határában a partizánok és a környéket kordonnal elzárni szándékozó honvéd és csendőr alakulatok között. A magyar

¹²⁴ Magyar Törvénytar 1939 II. tc. 142.§

¹²⁵ HL HM 1942 Randolph Braham: A magyar holocaust. Bp. 1988 250.

katonai vezetés, elhárítás magyarellenes felkelésként értelmezte az akciót. Kétségtelen tény, hogy a január 4-én a Deák László ezredes alakulata által a csurogi réten szétvert partizánalakulatban részt vettek helyi lakosok is. Nagy Vilmos is tudott e tényről.¹²⁶

A magyar katonai vezetés mindenképp meg akarta gátolni, hogy a partizán-tevékenység esetlegesen kiterjedjen Újvidékre és lángba borítsa a várost. Január 12-én Fekete-halmy-Czeydner Ferenc a szegedi hadtest parancsnoka Budapesten tájékoztatta Keresztes-Fischer Ferenc belügyminisztert, Bartha Károly honvédelmi minisztert, Szombathelyi Ferenc vezérkari főnököt a sajkási razziáról, majd kifejezte igényét az újvidéki razzia szükségességét illetően. Ezt olyan irányú aggodalmával indokolta, hogy a partizán-tevékenység kiterjedhet Újvidékre is. A kormány aznap elfogadta, hogy Újvidéken razziát tartson a honvédség és a karhatalom. Már január elején a kritikus területre vonták a Grassy József vezérőrnagy vezette 15. zombori gyalogosdandárt, valamint a kiskunhalasi 20/1. zászlóaljat.

Január 21-én megkezdődött a három szektorra osztott Újvidéken a razzia, melyet Grassy állomásparancsnok hirdetményeken hozott a lakosság tudomására. A mintegy 65000 főnyi lakosságú, felerészben szerb és magyar, csekély számban német és zsidó lakosság által lakott nagyváros szerb lakossága egy része bizonyára szimpatizált, vagy együtt is működött a kommunista partizánokkal, ellenállást is tanúsított, magyar katonákra és csendőrökre támadt a razzia folyamán. Ugyanakkor valószínűleg pontosan e miatt a razzia tragikusan elfajult, természetesen ebben szerepet játszhattak az irányítók: Fekete-halmy-Czeydner Ferenc, Grassy József és Zöldy Márton nem megfelelő ellenőrzése vagy egyes beosztott parancsnokok kíméletlensége. Összességében 1800 körül lehetett a nagyrészt szerb, kisebb részben zsidó, esetlegesen magyar vagy német áldozatok száma. Valószínűleg e szám tartalmazza azt a pár száz szerb veszteséget is melyek a Sajakás vidék többi településén estek a partizánellenes retorziók áldozatául. Sajnálatos módon az 1944 őszi differenciálatlan szerb megtorlásnak mintegy húszszoros – 40000 fő körüli – magyar és német áldozata lett.

Bajcsy-Zsilinszky Endre a nemzet lelkiismeretének adott hangot: „... föl kell emelnem tiltakozó szavamat az ellen a mód ellen, az ellen a germán szadista stílus ellen, amely a zsabalyai fölkelés nyomorúságos méreteinek magyartalan és embertelen megtorlásául állítólag 1800 szerb lelket, köztük ártatlan gyermekeket, csecsemőket, asszonyokat, lányokat ... követelt áldozatul.”¹²⁷ Nagy Vilmos helyeselte Bajcsy-Zsilinszky állásfoglalását.

Az újvidéki eseményekért is alaptalanul, áttételes módon felelőssé tett Bárdossy László Bajcsy-Zsilinszky Endrét igyekezett megnyugtani a razzia napjaiban, miszerint telefonált Újvidékre, hogy „ne legyen semmi kegyetlenkedés”. E tragédia tehát nem köthető közvetlenül a miniszterelnök tevékenységéhez, a részben érintett parancsnokok ellen 1943 végén Szombathelyi Ferenc vezérezredes hadbíróági eljárást kezdeményezett, de az érintettek Németországba szöktek és csak 1944. október 15. után tértek haza.¹²⁸

Bárdossy László kormányfői tevékenysége a német előretörés periódusára esett, nem vonhatta ki magát ennek kül-, bel-, és katonapolitikai következményei alól. Mérlegéhez hozzátartozóan le kell szögezni, hogy Magyarországon megmaradt az alkotmányosság, a természetesen negatív események és történések mellett, melyekért nem minden vonatkozásban őt terheli a felelősség.

¹²⁶ Uri Ferenc: Mi történt Csurogon 1941-45-ben? In: Bácsország 2004 VII.-IX. 108.

¹²⁷ Tilkovszky i. m. 156. Reményi Hajnalka: Újvidék újragondolva, HL HM 1942 1/a. oszt. 996/elh.

¹²⁸ Szombathelyi Ferenc visszaemlékezései. Occidental Press Bern 1980 24-25.

Dr. Endrey Antal történész álláspontja szerint Bárdossy László teljességgel elvetette a németeknek a magyar erők nyugat-európai hadszíntereken történő bevetésére irányuló igényét,¹²⁹ ugyanakkor a Wehrmacht moszkvai vereségét követően engedni kényszerült a 2. magyar hadseregnek a szovjet frontra küldését illetően. Helyzete, szerepe, felelőssége, megítélhetősége egy közepes állam jelentős külső nyomás alatt tevékenykedő kormányfőjéé, semmiképpen nem a kollaboránsé, vagy a háborús bűnösé.

A külső és belső viszonylatrendszer változásával 1942 márciusában neki is távoznia kellett.

¹²⁹ Endrey Antal: Magyar történelem III. Boldogasszony kiadó 2005 135-36

A keleti front – a döntés színtere

Magyarország, de a többi közép-kelet európai kis és közepes nép és állam sorsa a keleti front alakulásától függött. Abszurd módon hangzik, de ennek semmi köze nem volt ahhoz a diplomáciai, vagy katonai viszonyuláshoz, melyet a bolsevik állam irányában tanúsítottak. Már a bolsevik állam 1917-es létrejötte óta nyilvánvaló volt, hogy célja a területi és gazdasági expanzió, politikai rendszerének exportja. Ez már igen tisztán látszott az 1920-21-es lengyel-szovjet háborúban is. Esetleges diplomáciai engedményei, együttműködési készsége kizárólag bizonyos helyzetekből levont taktikai következtetésnek tekinthető. A korábbi Cordon Sanitaire egyetlen állama sem érezhette magát biztonságban.

A szovjet politika realitását rendkívül plasztikusan mutatják az 1939 augusztusi Molotov-Ribbentropp paktum utáni lépései, a finn háború, a Baltikum kis államai: Észtország, Lettország, Litvánia 1940 augusztusában történt színjátékszerű bekebelezése, majd gyors bolsevizálása, gazdasági kifosztása, értelmisége, polgársága, parasztsága gulagokra száműzése, ahonnan nagyon sokan soha nem térhettek vissza. Hasonló folyamatok zajlottak le a szovjet csapatok által 1939-40 folyamán megszállt Kelet-Lengyelországban, Karéliában és Viborgban, valamint Besszarábiában és Bukovinában.

Talán ezért fogadta kitörő örömmel e területek lakossága a bevonuló német, magyar, olasz csapatokat, de ez az orosz lakosság körében is sokszor megtörtént.

A második világháború befejező évében, 1944-ben, a Balkánon, majd Közép-Európában előrenyomulva a szovjet erők olyan államokat is rövidebb-hosszabb időn belül bolsevizáltak, melyek korábban szövetségeseik voltak. Így történt ez a korábban szövetséges, és bizonyos polgári demokratikus hagyományokkal, struktúrákkal rendelkező Csehszlovákiában, de 1944 őszén rendkívül gyors és brutális módon Bulgáriában is, mely ugyan Németország szövetségese volt, de a hagyományos, XIX. századi felszabadító háborúból fakadó orosz-bolgár barátság miatt még hadat sem üzent a Szovjetuniónak.

Egyenlőre 1941-42 folyamán azonban Közép-Európa államai a győztesen előretörő Németország, és a gyorsan összeomlani látszó Szovjetunió között választhattak. Más eshetőség nemigen látszott vagy adódott. A nyugati nagyhatalmak vagy konzerválni akarták a térség 1920 körül kialakított viszonyait, vagy érdektelenül viszonyultak a térség problémáihoz. Ráadásul a térség országai egymás közti ellentétei is a németek mellé sorolták be őket. Hipotetikus kérdésfelvetés, de igen nehéz azt elképzelni, hogy a fő támadási irányukban a szovjet vezetés és hadsereg 1944-45-ben bármiféle esetleges semlegességet figyelembe vett volna...¹³⁰

Az 1941 júniusában megindult támadás, a Barbarossa-terv villámháborúra alapozott tervei 1941 decemberében a moszkvai csatában megtörték. A német vezetésnek fokozott igénye jelent meg szövetségesei anyagi, de az adott pillanatban inkább katonai ereje igénybevételére, és a keleti fronton történő bevetésére.

1942. január 6-án Budapestre érkezett Joachim von Ribbentropp birodalmi külügyminiszter, aki nyilvánvalóan Hitler és az egész náci vezetés elvárását is kifejezte, mikor bejelentette igényét az egész magyar hadsereg bevetésére a keleti fronton. A magyar kormányfő, Bárdossy László nem utasíthatta el, legfeljebb korlátozni, az eredeti elvárásokhoz képest redukálni volt képes a német igényeket.¹³¹

¹³⁰ Lásd Grecskó i. m. és a szovjet revíziós irodalom

¹³¹ Nagy Vilmos i. m. 86.

A katonai igények érvényesítése, gyakorlati kivitelezése céljából érkezett W. Keitel vezértábornok az OKH, a Wehrmacht főnöke Budapestre 1942 január 20-án. Keitel tábornok szinte az egész magyar katonai erőnek, vagyis 25 könnyűhadosztálynak a keleti fronton történő bevetésére jelentette be az igényét, mikor az egész magyar haderő 27 könnyű (kétezredes) hadosztályt jelentett.¹³²

Szombathelyi Ferenc vezérezredes a Magyar Királyi Honvédség főnöke a Gellért-szállóban folytatott tárgyalások során eredményesen tudta meggyőzni Keitel tábornokot, és tudta lealkudni a német igényeket egy hadseregnyi erőre. A német külügyminiszter ígéretet tett a magyar egységek modernebb német fegyverzettel, munícióval történő felszerelésére és ellátására.

Csak a gondolat kísérlet kedvéért érdemes megemlíteni a több történész által is felvetett hipotézist: a német vezetők látogatása kísértetiesen egybeesett a Sajkás-vidéken, és az Újvidéken történt eseményekkel. E hipotézisek szerint a délvidéki szerb partizánakciók kapóra jöttek a magyar katonai és politikai vezetésnek, dimenzióit azért nagyíthatták fel, hogy minimalizálhassák a német igényeket. E kérdés, akárcsak a kassai bombázás problémája, máig megválaszolatlan kérdésnek tűnik.

Így indult el a frontra a vitéz Jány Gusztáv vezérezredes vezette 2. magyar hadsereg 9 gyalogos és 1 páncélos hadosztálya 1942 áprilisában. A hadsereg ünnepélyes búcsúztatása 1942 júniusban történt Kecskeméten, amikor elindult a frontra a 13. könnyűhadosztály kötelékében a 7. Zrínyi Miklós gyalogezred. Az eseményen személyesen megjelent Kállay Miklós kormányfő és rövid köszöntő beszédet intézett a honvédekhez: „Tudom, hogy nehéz elválni ettől a homoktól ... Semmiből teremtetetek itt a paradicsomot, most el kell mennetek a semmi országába, hogy ezt a paradicsomot megőrizzék.”¹³³

A Kecskemét főterén át díszmenetben elvonuló 7. Zrínyi Miklós gyalogezred honvédei nem feltétlenül érezhették azt, hogy a hazájukat, a harmincas évtized bizonyos modernizációs eredményeinek a javuló életszínvonalban megjelenő eredményeit, hatásait a hazától 2000 kilométer távolságra, a Don partján kell megvédeniük.¹³⁴

A hadsereg mozgósítása azon elveknek megfelelően történt, hogy egyenlően terheljék meg az ország különböző területeit, minden társadalmi réteg egyenlő arányban legyen érintve a bevonultatással. A nemzetiségek nem haladhatták meg az egységek létszámának a 20%-át. Ungváry Krisztián hadtörténész szerint a rendelkezésre álló fegyverzet és muníció felét kapta meg a 2. magyar hadsereg. A fegyverzet hatékonysága a továbbiakban még elemzésre kerül.

Az a hosszú ideig fennmaradt tévhit, hogy a rendszer és a hadvezetés tudatosan a szegényebb társadalmi csoportokat vonultatta be, és rossz fegyverzettel szándékosan vágóhídra küldte, ideológiailag motivált és teljesen megalapozatlan, a 60-as, 70-es évek pártállami történetírása által kialakított téves, propagandisztikus koncepció.¹³⁵

A 2. magyar hadsereg a vasúti szállítás igénybevételével indult el a hadműveleti területre, bizonyos útszakaszokat pedig gyalogosan kellett megtenni. A hadsereg több lépcsőben 1942 áprilisa és júliusa között indult ki a frontra.

A magyar katonai vezetés kezdetben azt feltételezte, hogy a magyar alakulatoknak megszálló feladatot kell ellátnia. Az első lépcsőben kikerkező magyar csapatok a IV. hadtest alakulatai a

¹³² Szombathelyi Ferenc emlékiratai. Occidental Press Bern 14.

¹³³ Kecskeméti Közlöny 1942 június 5.

¹³⁴ Dorogi Károly közlése

¹³⁵ Ungváry Krisztián

Keleti Megszálló Csoport kötelékében partizánvadász feladatot láttak el. Úgy tűnt, hogy kezdetben hasonló lesz a feladata a következő lépcsőben kiérkező III. hadtest alakulatainak is. A német hadvezetés azonban 1942 nyarán az Operation Blau elnevezésű hadművelet révén eldönteni tervezte a világháborút.

Jány Gusztáv vezérezredes, hadseregparancsnok sem volt előre teljesen tisztában azzal, mely szerepet fog kapni a hadserege, csak 1942 május 17-én Hitler főhadiszállásán tudta meg, hogy hadserege a Heeresgruppe Süd alárendeltségében támadó feladatokat fog kapni.¹³⁶

Tehát az 1942 áprilisa és júliusa között a keleti frontra vezényelt 2. magyar hadsereg a következő magasabb egységekből állt:

III. hadtest:

6. könnyű hadosztály (22., 52. gyalogezred, 6. tüzérezred)
7. könnyű hadosztály (4., 35. gyalogezred, 7. tüzérezred)
9. könnyű hadosztály (17., 47. gyalogezred, 9. tüzérezred)
hadtest közvetlen alakulatok: III. gépvontatású tüzérosztály,
5/II. tüzérosztály, VI. kerékpáros zászlóalj, 1 lovasszászad

IV. hadtest:

10. könnyű hadosztály (6., 36. gyalogezred, 10. tüzérezred)
12. könnyű hadosztály (18., 48. gyalogezred, 12. tüzérezred)
13. könnyű hadosztály (7., 37. gyalogezred, 13. tüzérezred)
hadtest közvetlen alakulatok: VII. gépvontatású nehéz tüzérosztály
24/II. tüzérosztály

VII. hadtest:

19. könnyű hadosztály (13., 43. gyalogezred, 19. tüzérezred)
20. könnyű hadosztály (14., 23. gyalogezred, 20. tüzérezred)
23. könnyű hadosztály (25., 51. gyalogezred, 23. tüzérezred)
hadtest közvetlen alakulatok: VII. gépvontatású nehéz tüzérosztály
21/II. tüzérosztály, 4/I. légvédelmi gépágyús üteg, IX. kerékpáros zászlóalj.
1. páncélos hadosztály. (1. gépkocsizó lövész ezred, 30. Harckocsi ezred, 51. páncélvadász zászlóalj, felderítő zászlóalj, 1., 5. gépkocsizó tüzérosztály)
2. repülődandár (1. vadászrepülő-osztály, 1. távfelderítő osztály, 1. önálló bombázórepülő osztály)

Hadsereg közvetlen alakulatok: 101. gépvontatású nehéz tüzérosztály, 150. gépkocsizó nehéz tüzérosztály, 101. III., IV., VII. légvédelmi tüzérosztály, III., IV., VII. utász zászlóaljak, 151., gépkocsizó utász zászlóalj, 52. híradó zászlóalj, 106. önálló légvédelmi gépágyús üteg.¹³⁷

Bár a felsorolt egységek és alakulatok megkapták az előírt fegyverzetet, ez még 1942 nyarán nem tűnt elfogadhatatlannak, 1943 nyarán már tragikusan kevésnek bizonyult.

A frontra indulás pillanatában a magyar alakulatok felszereltsége még – bár a német és szovjet egységekhez viszonyítva alacsonyabb szintű volt – nem tűnt erőtlennek, vagy ütésképtelennek.

Egy magyar könnyű hadosztály (két ezred) tüzereje a következő volt: 92 géppuska, 265 golyószóró, 410 géppisztoly, 46 gránátvető, 40 aknavető, 38 nehézpuska, 46 páncéltörő ágyú, 32 löveg, 6 légvédelmi gépágyú, ezenkívül 5-6000 puska.¹³⁸

¹³⁶ Szabó Péter - Szakály Sándor: Vita Magyarország II. világháborús részvételéről. Hadtörténelmi Közlemények 1988 I. 150.

¹³⁷ Csima János i. m. 161-65., Dombrády-Tóth i. m. 231-32.

Példaként említhető, hogy a 13. könnyűhadosztály 7 üteggel (40 löveg), ezenkívül 40 páncél-elhárító löveggel rendelkezett, de ezek a 44 mm-es eszközök nem voltak hatékonyak. Az ezredszintű tüzerő természetesen csekélyebb volt: a 13. könnyűhadosztály kötelékébe tartozó 7. gyalogezerdet összesen 3 üteg támogatta.¹³⁹ (A szovjet harckocsik ellen kizárólag a 75 mm-es páncéltörő lövegek lehettek volna hatásosak, de a magyar hadvezetés nem tudta elérni, hogy a magyar alakulatok kapjanak belőlük a németektől, így esetleg néhány állt rendelkezésre hadosztályonként.)

Problematis volt a tüzérség gyenge javadalmazása, ez például a páncéltörő tüzéreknel 28 db. volt.¹⁴⁰ A gyalogezerdek általában 3 javadalmazás lőszerez rendelkeztek.

Az ellátás a gyalogsági fegyverekből sem volt optimális. A gyalogos honvédek túlnyomó része Mauser ismétlőpuskával rendelkezett. Jelentős probléma volt a géppisztolyok hiánya. A hatásvizsgálatok alapján az igen jó paraméterekkel rendelkező Bergmann géppisztolyból nem sikerült szerezni a magyar alakulatok számára, csak a hazai fejlesztésű 39.m. Király géppisztolyból jutott rajonként egy-kettő, ezenkívül a rohamjárőrök és a parancsnokok kaptak. Golyószóróból rajonként két darab állt a honvédek rendelkezésére.¹⁴¹ Összehasonlításképpen: egy magyar gyalogszáznak 150 puskája és 12 golyószórója, egy szovjet száznak pedig 103 puskája, 12 géppisztolya, 18 golyószórója volt. Ez az 1942 nyári helyzet még nem mutatott lényeges különbséget. A későbbiekben azonban az arányok jelentősen romlottak. A fegyverzeti, anyagi hiányosságok a Donig történő előrenyomulás időszakában még kevésbé éreztették hatásukat, azonban a Don menti állásokban eltöltött négy hónap alatt és a januári szovjet támadások időpontjában az ellátási problémákkal együtt hatványozottan jelentek meg. E kérdéskör komplex hatásai a továbbiakban még elemzésre kerülnek.

Az Operation Blau hadműveleti terv elgondolásai alapján 1942. június 28-án megindult a német elképzelések szerint a háborút eldönteni hivatott offenzíva. A br. Weisch német vezér ezredes irányítása alá tartozó Heeresgruppe B, vagyis a B Hadseregcsoporthoz alárendeltségébe kerülő 2. magyar hadsereg egységei a kiérkezés lépcsőzetessége szerint kapcsolódtak be a támadó hadműveletekbe. Az elsőként beérkező III. hadtest alakulatai szinte azonnal támadásba lendültek. A Heeresgruppe B parancsnoksága által kiadott utasítás szerint a magyar alakulatoknak a szovjetek által megerősített Tyim városánál kellett áttörni a védelem állásait.

A III. hadtest támadási sávjában a legnehezebb feladatot a 9. könnyűhadosztály kapta, mely Tyim irányába támadott. A hadosztályon belül a legnehezebb feladat a 47. gyalogezerdre hárult, ugyanis támadási sávjában a szovjet erők mintegy 10 km-es kiépített védelmi állásrendszerrel rendelkeztek. Az áttörés veszteségek árán ugyan sikerült, a magyar csapatok főként a Haynal Lajos vezérőrnagy irányította 22. gyalogezerd július 2-án bevonulhatott a szovjetek által kiürített városba. Az ezredparancsnok a némileg eufémisztikus „Tyim oroszlánja” minősítést adományozta magának.¹⁴²

A III. hadtest gyorslépcsője július 8-án, a többi alakulata pedig 10-re elérték a Dont, és felzárkóztak a folyó nyugati partjához. Összességében a német téli szállástól a Donig a hadtest a 180-220 kilométeres távolságot 11-13 nap alatt tette meg, rossz útviszonyok, és rekkenő hőség mellett. E 11-13 napból 5 ütközetnapkal kell számolni. A hadtest véres vesztesége

¹³⁸ Harcászati Szabályzat 1939

¹³⁹ Hollóssy-Kuthy László: Don, Torda, Kárpátok. Gilde Verlag 1994 27.

¹⁴⁰ HL 2. Hads. parancsnokság 1. A 1942 92. sz. melléklet

¹⁴¹ HL VKF 5557. 1943

¹⁴² Csima János i. m. 159-63.

mintegy 5%-os volt. A veszteségek leginkább a 9. könnyűhadosztályra estek, ezen belül pedig a 47. gyalogezredre.

A III. hadtest alakulatai azzal a feladattal érkeztek a Donhoz, hogy a Potudan folyó és Voronyezs között átvegyék a folyó védelmét, ezenkívül amint az 1. páncéloshadosztály is beérkezik, birtokba vegyék a az Uriv és Sztorozsevoje helységeknél szovjet kézben levő hídfőket. Az 1. páncéloshadosztály egyenlőre a Heeresgruppe B alárendeltségében volt. A hadtestet már július 18-án bevetették a hídfők elfoglalására. A IV. hadtest alakulatai június 24-én rakodtak ki Gomel térségében, majd hat hétig tartó gyalogmenet után augusztus 6-án érték el a védelmi körleteiket a Don mentén, és megszállták a számukra kijelölt folyószakaszt.

A VII. hadtest alakulatai Kurszk körzetében rakodtak ki, majd a Tyim, Sztarij Oszkol, Osztrogozsk menetvonalon nyomultak előre a Donig, ahol július 15-re 88 kilométeres arcvonalszakaszt szálltak meg és itt építették ki védelmi vonalukat.

A német és magyar hadvezetés fontos célja volt, hogy a Don folyó magyar védelmi szakaszán, a folyó nyugati partján levő három szovjet kézben levő hídfőállást: Urivnál, Korotojaknál és Sjuscsénél elfoglalják. A 7. könnyűhadosztály 35. gyalogezrede, valamint az 1. páncéloshadosztály már július 18-án támadásra indult az urivi hídfő elfoglalására, azonban gyors magyar előrenyomulást visszavetették a szovjet csapatok. Július 27-én újabb magyar és német támadás indult az urivi hídfő elfoglalására, de ez sem járt sikerrel. Augusztus 10-én a 20. könnyűhadosztály a korotojaki hídfő ellen intézett támadást, amely a 14. gyalogezred súlyos vérvesztése ellenére eredménytelenül végződött, akárcsak a szintén Korotojaknál bevetett 13. gyalogezred támadása. A 13. könnyűhadosztály állományaiba tartozó 7. kecskeméti Zrínyi Miklós gyalogezredet is súlyos veszteségek érték a Kolbinónál és a Korotojaknál vívott hídfőcsatákban. Szeptember 9-én az urivi hídfő elfoglalására indult a 7. gyalogezred. Grassy József vezérőrnagy a 13. könnyűhadosztály parancsnoka lendületes előretörésről, nagy veszteségekről írt Kecskemétre Liszka Béla polgármesternek küldött levelében, a kudarcot a páncélos támogatás elmaradásának, Urivnál a gyalogsági támadás összhangja hiányának (a pécsi és soproni zászlóalj lemaradása, a 7-es Szávits-zászlóalj oldalvéd nélkül maradása, a templomtornyok le nem fogása) tulajdonította.¹⁴³

Összegezve megállapítható, hogy a 2. magyar hadsereg véres vesztesége a Tyim környéki harcoktól, szeptember 15-ig, vagyis a hídfőcsaták lezárulásáig 866 tiszt és 19540 főnyi legénység volt. A különböző partizántámadásokat is figyelembe véve, a hadsereg veszteségei szeptember 15-ig 23344 főre rúgtak, októberre elérték a 30000 főt.¹⁴⁴ Nyilvánvalóan ez emberileg rendkívül tragikus, ugyanakkor a háború viszonylatában azt is érdemes figyelembe venni, hogy a szovjet veszteségek a magyar csapatok az eddigiekben elszenvedett veszteségeit valószínűleg jelentősen túlhaladták.

A jövő problémáit, nehézségeit vetítette előre 1942 szeptemberében a VKF 22. sz. közleménye, mely szerint a 2. magyar hadsereg katonái lendületes előretörés után a Don mentén védelmi állásokban helyezkedtek el. Grassy József a 13. könnyűhadosztály parancsnoka Kecskemétre Kiss Endre főispánnak, és Liszka Béla polgármesternek írott leveleiben úgy látta a helyzetet: „a háborút ott fogjuk folytatni, ahol 1918-ban abbahagytuk”, vagyis hosszú állás-harccal számolt.

1942 szeptemberében a 2. magyar hadsereg élelmezési létszáma 203248 ember és 65692 ló volt.

¹⁴³ Bács-Kiskun Megye önkormányzat Levéltára (BKMÖL XIV. 86.) Grassy József levele 1942 okt. 1.

¹⁴⁴ Csima János i. m. 165.

A német hadvezetés a Dont végleges ellenállási vonalnak, esetlegesen a későbbi támadások kiinduló pontjának tekintette. A 2. hadsereg parancsnokságai is berendezkedtek: a III. hadtesté Szemigyeszjatszkojén, a IV. hadtest parancsnokság Dolsikon, a VII. hadtesté Karpenkovo községben. A hadsereg parancsnokság Alexejevskán rendezkedett be.

A 2. magyar hadsereg arcvonala a 2. német hadsereg és a 8. olasz hadsereg között mintegy 210 kilométer hosszúságú vonalat tett ki. Mint utalás történt rá, a védőszakasz nem mindenütt közvetlenül a Don folyónál húzódott. A három hídfő: Uriv, Sjuscsa, Korotojak szovjet kézben maradtak.

A három magyar hadtest könnyűhadosztályai és ezredei, zászlóaljai elfoglalták a védelmi sávjukat a Don mentén, és folyamatosan kiépítették a kétlépcsős védelmi rendszert. Az 1939-es Harcászati Szabályzat előírásai szerint a hadsereg védelme főellenállási övre, és hátsó védőállásra tagolódott. A főellenállási öv a gyalogság fegyvereinek tűzrendszeréből állt, a hátsó védőállás pedig a tartalék és a tüzérség elhelyezésére szolgált. A hadsereg létszámának mintegy fele tartozott a ténylegesen főellenállási övet védő alakulatokhoz.

A Don folyó nyugati partja földrajzi viszonyai nehezen tették lehetővé a Harcászati Szabályzatnak azt az előírását, miszerint a főellenállási övben egy zászlóaljnak három kilométernyi szakaszt kell védenie. A Don partján a főellenállási öv hevenyészett föld-fa erődített gyalogsági állásokból, géppuskafészekből állt, egymástól 75-100 méternyire. A peremvonal előtt kétsoros drótakadályok, műszaki záruk helyezkedtek el. Leginkább az urivi hídfővel szemben épült ki komolyabb, elsősorban a gyalogsági támadás elleni védelmet biztosító akadályrendszer.

Problematis volt a hadtestek ellátása. Az egész 2. magyar hadsereg utánpótlása egyetlen vasútvonalra épült, mely Sztarij Oszkolba vezetett. Innen teherautókon, fogatolt szánokon kellett a muníciót, az ellátást a csapatokhoz kiszállítani a sok esetben mintegy 100 km-re levő hadosztályokhoz.¹⁴⁵ Az üzemanyaghelyzetet viszont aggasztónak minősítette a hadsereg főszállásmestere, Lajtos Árpád vk. őrnagy szerint benzinnel egyik napról a másikra éltek.¹⁴⁶

A front mögött a magyar hadsereg és az orosz lakosság kapcsolata, akárcsak a Szovjetunió más területén, kiegyensúlyozottan és jól alakult, erre a hadtesttörzsek külön utasításokat adtak a parancsnokoknak. A magyar alakulatok segítettek a lakosság élelmiszerellátása javításában, visszaállították az első világháború előtti faluvezető, ún. sztarosza tisztséget, a nagyobb településeken pedig a polgármesteri tisztséget. Visszaadták a lakosságnak a „hitet és a földet.” Az előbbi abban az értelemben, hogy engedélyezték az ortodox egyház működését, családi szertartásait, esküvőit, melyeken még magyar tisztek is megjelentek. Ugyanakkor igénybe vették a helyi lakosság munkaerejét az utak takarítására. A 2. magyar hadsereg frontszakaszán egyáltalában nem létezett partizántevékenység. Nehezen dönthetjük el, ennek oka a magyar csapatokkal fenntartott jó viszony, vagy a szovjet csapatoknak az adott pillanatban, vagyis 1942 júniusa és ősze közötti rendkívül defenzív helyzetével magyarázható.

Fél év múlva azonban az erőviszonyokban jelentős eltolódás következett be. 1942 októbere és 1943 januárja között ugyan voltak zászlóalj- és ezredszintű összecsapások, de nagyobb arányú támadás nem történt.

1942 őszén a 2. magyar hadsereg megkezdte a télre történő előkészületeket, berendezkedést. Az állásokat a téli igényeknek megfelelően átépítették, kijavították, a nyílászárókat megerősítették, kályhákat helyeztek el. A környező erdőkből fakitermelés révén biztosították a tüzelőt. Raktárakat létesítettek, a lovak nagy részét az Oszkol völgyén túl létrehozott gyűjtőhelyre

¹⁴⁵ Dálnoki Veress Lajos: A magyar honvédség a II. világháború előtt és alatt. München 1972 353-54.

¹⁴⁶ HL 2. Hads. Pság 1061. eln. o. 9/b Lajtos Árpád Emlékezés a 2. magyar hadseregre. Bp. 1989 172-73.

vonták. A kocsioszlopokat szánoszlopokká alakították, a hadianyagot lehetőleg fehérre festették. A legénységnek kiutalták a téli felszerelését: minden honvéd kapott szőrmesapkát, háromujjas kesztyűt, érmelegítőt, nyaksálat, 2 rend meleg trikót, két pár gyapjú kapcát. Őrbunda, szörme csizma, és szörme bekecs nem jutott mindenkinek. Szintén korlátozott mennyiségben állt rendelkezésre hólepel és sífelszerelés. A téli felszerelés lényegében megfelelő volt, viszont nehézkessé tette a honvédek mozgását, sok darabot könnyen el lehetett veszíteni. Problémát okozott a főellenállási öv állásaiban, erődítéseiben elhelyezett honvédek higiéniai helyzete, a tisztálkodásra korlátozottak voltak a lehetőségek.

Az élelmezési helyzet alapvetően elfogadható volt. A hadsereg raktáraiban mintegy három hónapra előre tartalékolta élelmiszer volt, vágómarhák révén a hús biztosított volt, burgonyát is tartalékolnak nagy mennyiségben, a hazai szállítmányok eredményeképpen nagy mennyiségű szalonna is eljutott a csapatokhoz, ami a téli időszakban igen jelentős kalóriamennyiséget biztosított. Megoldatlan volt viszont a meleg étkezés biztosítása a frontvonalban elhelyezett honvédek számára. December közepétől viszont „lövészárak pótlék” címén a küzdő honvédek naponta 80 gr. szalonnát vagy füstölt húst, 0.8 dl pálinkát, 15 gr. zsiradékot, 200 gr. kenyeret, 7 szál cigarettát kaptak.

Tehát a 2. magyar hadsereget a Don menti állásaiban viszonylagos nyugalomban, megfelelő anyagi ellátás mellett érte a november 5-én megérkezett orosz tél. A magyar katonák számára ismeretlen hideg főleg az első vonalban elhelyezett honvédekkel viselte meg. A szokatlanul erős hidegtől az emberek letargikussá váltak.

A hideg fokozta az ellátás és a szállítás nehézségeit, a későbbiek során elemzésre kerülő januári harcok során pedig működésképtelenné tette a fegyverzetet. Egyenlőre azonban a 2. magyar hadsereg helyzete még nem látszott tragikusnak. Például december első két hetében több századszintű akció történt a 23. gyalogezred arcvonalán, magyar és a szovjet részről egyaránt, de ezek inkább felderítő jellegű betöréseknek, vállalkozásoknak voltak tekinthetők.

A frontkarácsony és a frontszilveszter olyannyira békésen telt, hogy még lövést sem lehetett hallani, pezsgőt, csokoládét, kekszet osztogattak a csapatoknál, Bártfai Szabó László százados a 107. utász század parancsnoka visszaemlékezései szerint.¹⁴⁷ Ugyanakkor december 24-én Hitler levélben kérte Horthy Miklós kormányzót, adja parancsba, hogy a 2. magyar hadsereg végsőkéig tartson ki a Donnál. Viszont január 2-án már szovjet támadás érte a sjuscsei hídfőt. A szovjet hadsereg erői, technikai felszereltsége 1943 januárjában már jelentősen meghaladták az 1942 nyári szintet. A szovjet főparancsnok Zsukov marsall nagyarányú tervet dolgozott ki a 2. német, a 2. magyar és a 8. olasz hadsereg bekerítésére. Azonban e feladat végrehajtásához a 2. magyar hadsereg „testén” keresztül vezetett az út. Heteken belül bekövetkezett a magyar hadsereg tragédiája.

A szovjet hadvezetés a 2. magyar hadsereg és a 8. olasz hadsereg védelmi vonala áttörésére jelentős csoportosított a Voronyezsi Frontban. A magyar hadsereggel szemben jóval erősebb, jelentős technikai fölényben levő csapatokat vontak össze. Ide tartoztak a 40. hadsereg, a 18. önálló lövészhadtest, a 7. lovas hadtest, a 3. harckocsi hadsereg. Ezen erők összesen 20 lövész-, 2 lovashadosztályt, 10 harckocsi dandárt, két harckocsi hadtestet jelentettek.

A magyar hadsereg parancsnokság tisztában volt azzal, hogy január közepén szovjet támadás várható. Lajos Árpád vk. őrnagy visszaemlékezései szerint január 9-én szovjet támadás érte az olasz hadsereg arcvonalszakaszát, ő ekkor egy német géppel felderítő repülést végzett a szovjet vonalak felett és megállapította, hogy az urivi hídfőnél erőteljes szovjet nyomás, motorzaj, mesterséges ködösítés, aknamentesítő tevékenység volt érzékelhető, ami egyértelműen arra utalt, hogy a hídfő lesz majd a szovjet támadás egyik kiindulópontja.

¹⁴⁷ Bártfay Szabó László: Az utolsó emberig. Bp. 1988 97., Csima i. m. 172-73.

A Heeresgruppe B vezetése a délebbi frontvonalon várt nagyobb szovjet összpontosítást és támadást. A VII. hadtest sávhatárától mintegy harminc kilométernyire délre Kalitvánál nagy szovjet nyomás nehezedett a 8. olasz hadsereg Tridentina és Giulia hadosztályaira, a szovjet előrenyomulást csak az itt tartózkodó XXIV. német páncélos hadtest volt képes fékezni.

A 2. magyar hadsereg legfontosabb, legsebezhetőbb védelmi pontjánál, Urivnál a 7. könnyűhadosztály 4. gyalogezredének kellett a védelmet ellátnia.

Az egyértelműen, a magyar hadvezetés által is prognosztizált felderíthető támadási irány ellenére a Heeresgruppe B parancsnoksága a fentiekben említett okok miatt nem volt hajlandó az urivi hídfőbe átcsoportosítani a Cramer-hadtestet, vagy az 1. magyar páncélos hadosztályt. „... a Cramer a Szosznától délre levő területre szánt beavatkozó erő” idézi Lajtos Árpád vk. őrnagy a Heeresgruppe B-től érkezett OKH (Wehrmacht főparancsnokság) parancsot. Ugyanő Kovács Gyula vezérőrnagy, a 2. magyar hadsereg vezérkari főnöke álláspontját ismerteti, aki kritikával viszonyult a német együttműködés és a magyar fél irányába történő tájékoztatás viszonylatában: „... A német hadvezetés nem tájékoztatta a magyar hadsereg parancsnokságát olyan mértékben, és főleg kellő időben, hogy a hadsereg szempontjából előre dolgozhassunk... A deutscher general közölte, hogy semmivel nem tud többet mint mi, és e tekintetben nem is tud támogatni.” Jány vezérezeredes, hadseregparancsnok sajnos eredménytelenül követelte a német hadvezetéstől az 1. páncéloshadosztálynak az urivi hídfőben való elhelyezését. Kovács vezérőrnagy hiába közvetítette Winter ezredes felé Jány hadseregparancsnok elvárásait: „Már most tiltakozom eleve, hogy a későbbiek folyamán az 1. páncéloshadosztályt elvegyék a hadseregtől. Ez az egyetlen tartalékunk.” Tudjuk a németek az 1. páncéloshadosztályt Urivtól mintegy 80 kilométernyire délre helyezték el, valószínűsíthetően abból a célból, hogy az esetlegesen a déli irányból történő szovjet átkaroló hadműveletet el tudják háritani.¹⁴⁸

A magyar felderítés azonban nagyjából csak csekély súlyú szovjet túlerőre számított, feltételezve, hogy mindkét oldalon azonos számú hadműveleti egység áll egymással szemben. Kovács Gyula vezérőrnagy azonban csak helyi jellegű, bár erős támadással számolt. Viszont ha a támadó fél sikeresen képez súlypontot, akkor a védelem csak helyszíni tűzfölénnyel és erős páncélelháritással, megfelelő mélységben lehet hatékony. E tényezők szempontjából azonban a 2. magyar hadsereg hátrányos helyzetben volt.

1943 január 12-én az urivi hídfővel szemben a 7. könnyűhadosztály 4. gyalogezrede foglalt védelmi állást mintegy 3 km szélességben. A két világháború közötti Harcászati Szabályzat elvei alapján ez megfelelt a három zászlóalj védősávjának, de ezt az elvet csak megfelelően arányos fegyverzeti felszereltség esetében lehet érvényesnek tekinteni. A támadó erők tűzereje, páncélos támogatottsága sokszorosan meghaladta a védelemre kijelölt 4. gyalogezredét.

Kovács Gyula vezérőrnagy szerint az ezred nem fejtette ki a tőle joggal elvárt ellenállást. Ennek hátterét, okait elsősorban a szovjet támadó csoportosítás súlyában, erejében kereshetjük. A szovjet támadás január 12-én délelőtt az aknavetők és sorozatvetők félórás előkészítése után a 7. és a 20. könnyűhadosztályok érintkező szárnyán indult meg, ahol a 7. könnyűhadosztálynak alárendelt 429. német gyalogezred foglalt védelmi állást. Velük szemben 4 hadosztály, 1 lövész dandár, kb. 100 tank indult támadásra, melyeket a védelem a nagy köd miatt csak 80-100 méter távolságban észlelt. A támadás súlya a 7. könnyűhadosztályt érte. A támadás főirányában védekező, már említett két magyar gyalogezred, a 4. és a 35. tehetetlenek voltak a támadó T 34-es és a Kv. 1-es típusú szovjet harckocsik ellen, mert nem volt megfelelő páncélelháritó fegyverük. Az említett 44-mm-es páncélelháritó fegyverek hatástalanok voltak, a jóval hatékonyabb 75 mm-es fegyvereket pedig hiába kérte a magyar hadvezetés.

¹⁴⁸ Lajtos Árpád: Emlékezés a 2. magyar hadsereg 1942-43. Bp. 1989 90-93.

Ráadásul a mínusz 40 Celsius hőmérsékleten a magyar fegyverek závarai befagytak, a fegyverek működésképtelenné váltak. Nem lehet tehát azon csodálkozni, hogy a 4. gyalogezred katonái között pánik tört ki, sokan meghátráltak, a váltásra érkezett alakulatok sem tudták felvenni a harcérinkezést.

Lajtos Árpád vk. őrnagy szerint 1943. január 12-én reggel mínusz 42 Celsiusot jelzett a hőmérő higanyszála, estére csak mínusz 14 Celsiusot. Ilyen helyzetben a hevenyészett védőállásaikban, lövészárkaikban didergő, kuporgó katonáktól csak addig képzelhető el hatékony ellenállás, míg az állásaikban maradnak. Ilyen hidegben percekig sem lehet elevenen a hóban feküdni. Ezen a hőmérsékletben a puskák závarai befagytak. Mindemellett a 4. gyalogezred déli szomszédjánál már betörték a szovjet erők. A 4. gyalogezred mintegy fél órán keresztül harcolt, mielőtt kivetették állásából, vagyis mielőtt kitört a pánik az ezrednél. Ami itt történt, az előképe volt mindannak, ami a hadsereg többi részénél is bekövetkezett. Nem lenne szabad azonban tagadni, hogy az ezred egyes zászlóaljai, századai a reménytelen helyzetben mily heroikus ellenállással akarták gátolni a szovjet áttörést. Az ezred Kosztka százados vezette I. zászlóalja másnap késő délutánig megmaradt a védőállásában és tartotta magát.

A hadsereg hadművelleti osztályán már január 12-én este tudatosodott, ha nem sikerül felszámolni az urivi hídfőnben történt betörést, nem lesz megállás. A magyar hadvezetés másnap reggel ellentámadást indított Bolgyirevka visszavételére, de ez kudarcot vallott, annak ellenére, hogy német páncélos csoportok is támogatták.

A szomszédos, Vécsey alezredes vezette 35. gyalogezredet „csak” oldaltámadás érte. Vécsey alezredes eredményes ellentámadásokat indított. Másnap január 13-án Mátray százados, a 35. ezred I. zászlóalja parancsnoka reggel 6 óra 30 perckor így jelentett: „A tüzéségi tűz a maximumig fokozódik. Az emberek eddig nem tapasztalt nyugalommal állják a tüzet. A reggeli kihordása tervszerűen folyik.” A mínusz 36 Celsius hőmérsékleten napok óta csak a védekezésre felkészült honvédek a kivilágosodáskor meginduló szovjet gyalogsági rohamot szuronyrohammal vetették vissza. A megingó magyar arcvonalat hősies szuronyrohammal visszaállító Szalay főhadnagy századparancsnok azonban elesett, ő volt a zászlóalj legbátrabb tisztje.¹⁴⁹

Szintén ellenlökésekkel akarta fékezni a szovjet előrenyomulást a 35. gyalogezred századparancsnoka, Bondor Vilmos hadnagy. Miután az orosz nehéztüzérség szétlőtte az ezred dróttakadályait, benyomult a védelembe a szovjet gyalogság. Azonban a 2. század Bondor hadnagy vezette rohamcsapata hóköpenybe öltözve, a szürkületet felhasználva rajtaütött a támadókon, viasszaszorította őket, sőt bekerített magyar honvédeket is kiszabadítottak.¹⁵⁰

A lokális sikerek azonban csak átmenetiek voltak, a 4. gyalogezred áttört sávjában hatalmas szovjet erők: páncélosok, gyalogság nyomultak nyugat felé. Ha ezt az előrenyomulást egy nyíl segítségével próbálnánk illusztrálni, azt lehetne megállapítani, hogy a mélységi védelem, a kiépítettség hiányában előremozgó nyíl egyik ága felfelé kanyarodva a 20. könnyűhadosztályt támadta január 13-án. A hadosztály ezredei egyenlőre sikeres ellenállást tudtak tanúsítani, mégpedig oly mértékben, hogy az egység három zászlóaljnyi ellentámadó csoportja támadásáról a bekerített német 429. gyalogezred parancsnoka méltánylóan írt, azonban a végső sikertelenség oka szerinte az „ellenséges harckocsitámadás és a dermesztő hideg”.¹⁵¹

Az említett nyíl, a szovjet páncélos és gyalogos erők így felsodorták a 20. könnyűhadosztály védelmét, jelentős nyomás alá helyezték a 20. könnyűhadosztály északi szomszédját, a 6.

¹⁴⁹ Nemeskürthy István: *Rekviem egy hadseregért*. Magvető Bp. 1977 87-90., Nagy Vilmos i. m. 124.

¹⁵⁰ Bondor Vilmos: *A világégés hadszínterein*. Bp. Zrínyi 1993 88.

¹⁵¹ Lajtos i. m. 127.

könnyűhadosztályt, bekerítették Oszkinót, majd észak felé haladva bekerítették és a 2. magyar hadseregtől elvágták a Stomm Marcell vezérőrnagy által irányított III. hadtestet.

Az irtózatos, 30-40 Celsius fok körüli hideg teljesen felőrölte a védők ellenálló képességét. A nehézfegyverek a fagy miatt tönkrementek, egész egységek, védelmi vonalak ellenálló képességét paralizálta a hideg és a fagy. A szovjet egységek január 17-ére már teljesen felzárkóztak a hadtest déli arcvonalára. A hadtestet a Heeresgruppe B a 2. német hadseregnek rendelte alá, az a feladatot kapta, hogy védje a 2. német hadsereg jobbszárnyát. A hadtest egyébként január végéig kitartott a Don menti állásaiban a bekerítés ellenére.¹⁵²

Két nappal az urivi áttörést követően a 2. magyar hadsereget újabb súlyos támadás érte, Urivtől mintegy 50 kilométernyire délre, a 12. könnyűhadosztály védelmi sávjában elhelyezkedő Sjuscsénél védelmi állást foglaló 18. és a 48. gyalogezredek védelmi vonalánál. A szovjet hadvezetés itt is rendkívül erős összpontosítást hozott létre. Itt vetette be a szovjet hadvezetés a 3. harckocsi hadsereget és a 18. lövészhadtestet.

A hajnali 5 óra 40 perckor megindult tüzérségi előkészítést egy óra múlva páncélos és gyalogsági roham követte. 7 óra után a szovjet erők áttörték a 48. gyalogezred védelmi vonalát, úgy hogy mintegy 100 (más források szerint 50-60) harckocsi, 1 hadosztály és 1 lövész dandár támadott 3-4 gyalogos zászlóaljra, majd támadásuk a 18. gyalogezred ellen irányult, mely kezdetben eredményesen vetette vissza a szovjet támadást. Azonban ez csak időlegesnek bizonyult, a szovjet túlsúly végleg visszavetette a 12. könnyűhadosztályt. Ezt követően a szovjet támadás felsodorta a 10. könnyűhadosztály jobboldali védőkörletét, majd támadásuk a 13. könnyűhadosztály ellen irányult. Itt a hadosztály balszárnyezrede, Rummy Lajos ezredes vezetésével, az elképesztő hideg ellenére több támadást sikeresen vert vissza.¹⁵³

A 31. gyalogezred parancsnoka a Honvédelmi Minisztériumba, volt hadosztályparancsnoka számára küldött összegzésében megállapította, hogy fegyverzet és lőszer (két javadalmazással rendelkeztek) tekintetében megfelelően álltak. Január 13-14-én egyre fokozódó erősségű támadások érték az ezredet. Az ezred I. zászlóalja a szovjet harckocsitámadást, „bámulatos hidegvérrel” tűrte, az ezredtartalékkal támadást indítva még a Duska-Ködmön csoport bekerítését is felszámolták. A védelmi vonalat a Potudan vonalára tudták visszaállítani. Ebben a Kraiss vezérőrnagy vezette 168. német hadosztály páncélosai és lövegei segítettek.

A szovjet túlsúly kialakította a bekerítés belső arcvonalát a 10. és a 13. könnyűhadosztály körül. A hadosztály és az ezred 19-ig, vagyis három napig védekezett, körbezárva Osztrogozszkban. Ezt követően nem maradt más lehetőség, mint a kitörés Olsan, Alexejevka, majd Novij Oszkol irányába.¹⁵⁴ Jány hadseregaparancsnok és Kovács vezérkari főnök hasztalan követelték a Heeresgruppe B parancsnokától a Cramer hadtest, vagy legalább az 1. páncélos-hadosztály bevetését Urivnál, a német parancsnokság a Führer parancsára hivatkozva elhárította a kérést. A repülőegységek ellencsapását az időjárási okokra hivatkozva utasították el. Január 16-án Jány a Cramer hadtesthez repült. Ez volt az a pillanat, amikor a Cramer hadtestnek ellentámadást kellett volna indítania a sjuscsői hídfő visszafoglalására a Heeresgruppe B utasítása szerint, de nem ez történt, hanem rövid halogatóharc után megkezdte visszavonulását az Oszkol vonalánál kijelölt új német hadműveleti vonalhoz. Valószínűsíthető, hogy a Heeresgruppe B vezetése, miután január 12 után nem vetette be a Cramer hadtestet és az 1. páncélos-hadosztályt Urivnál és Sjuscsénél, látta, hogy a 2. magyar hadsereg 3-4 részre szakadt, az eredeti frontvonal pedig helyreállíthatatlan, ezért csak a Sjuscsé környéki harcokban a szovjet

¹⁵² Stomm Marcell: Emlékiratai. Bp. Magyar Hírlap könyvek 1990 118-19.

¹⁵³ Lajtos i. m. 145-46.

¹⁵⁴ Rummy Lajos jelentése. BKMÖL XIV. 77.

előretörés fékezésére alkalmazta. Mivel a Heeresgruppe B nem vetette be a Cramer hadtestet és az 1. páncélosadosztályt a sjuscsei hídfő visszafoglalására, a VII. hadtest helyzete is súlyosra fordult, ráadásul a továbbiakban a 8. olasz hadsereg és közvetlenül a 23. könnyűhadosztály déli szomszédja, a Tridentina hadosztály visszavonulása tovább nehezítette a hadtest helyzetét, melyet így bekerítéssel fenyegetett a szovjet előretörés.

Január 15-ére a 2. magyar hadsereg vezérkara előtt nyilvánvalóvá vált, hogy mivel az eredeti frontvonal már helyreállíthatatlan, a több részből álló hadsereg csak a visszavonás révén menthető meg. Másnap délben érkezett a jelentés, hogy a 8. olasz hadsereg a Heeresgruppe B engedélye nélkül elkezdte a visszavonulást a Dontól. Mint már utalás történt rá, a Tridentina hadosztály visszavonulása nehéz helyzetbe hozta a VII. hadtestet. E helyzetben Jány szándéka volt a bekerítés és a megsemmisülés fenyegette hadsereg visszavonása, azonban a vezérkari értekezlete fültanúja volt Weisch tábornok parancsa átvételének: „... értem, az utolsó emberig és töltényig kitartani a Donon”.¹⁵⁵ Lajtos Árpád már ekkor is felismerte, hogy a német hadvezetés a magyar alakulatokat halogató, a szovjeteket feltartó szándékkal tartotta a Bugyonnij-Rosszos vonalon, hogy ők szabad kezet kaphassanak a további hadműveletekhez.

A magyar hadsereg hadműveleti osztálya január 15-én a következő helyzetelemzést alakította ki:

„A mai nap folyamán nyilvánvalóvá vált, hogy:

- az eredeti arcvonal helyreállítására nincs remény,
- a jelenlegi helyzetben kitartani nem lehet (csapatok megrendültsége, rendkívüli hideg),
- tervszerű visszavonulás aligha lehetséges,
- a körülfárás (körvédelem) esetén nem várhatjuk, hogy hosszabb ideig ki tudunk tartani, mert anyagilag nem vagyunk erre felkészülve”¹⁵⁶

Jány parancsa, hogy az állásaikból kivetett alakulatok húzódnak be a községekbe és ott alakítsanak ki védőkörleteket, a tömeges fagyhalál elkerülését szolgálta, ugyanakkor a nyugati irányba visszaözlő magyar csapatokat ezáltal a bekerítés és a szovjetek általi felmorzsolás, vagy ami talán annál is rosszabb, a hadifogság veszélye fenyegette. Talán a III. hadtestet és a páncélosadosztályt leszámítva, megszűnt a szervezett hadműveleti tevékenység.

Január 22-én a Heeresgruppe B parancsnoksága intézkedést hozott, mely szerint a 2. magyar hadsereget, és a 8. olasz hadsereget kivonják a frontvonalból és újjászervezési területet jelöltek ki számukra. Eddigre azonban az olasz és a magyar hadsereget súlyos csapások érték. A jelentős páncélos erőfölénnyel rendelkező szovjet alakulatok szétzilálták a folyamvédelemre berendezkedett, kiépített állásokat, a védőket vagy bekerítették, vagy kivetették védelmi rendszerükből, állásaikból.

Január 16-ot követően a négy részre darabolódott magyar hadsereg az említett III. hadtest és az 1. páncélosadosztály kivételével önálló harccsoportokra bomlott, melyek rendszerezetlen, szervezetlen formában akartak visszavonulni és elérni az új német hadműveleti vonalat a mintegy 80-100 km távolságra levő Oszkolnál. A teljesség igénye nélkül példaként a VII. hadtest alakulataiból szervezett 12000 főnyi harccsoport szervezett ellenállást tudott tanúsítani. A IV. hadtest részei is sikeresen ki tudtak törni. Január 16-án mínusz 30-40 Celsius hőmérsékleten ismételt szovjet támadás indult a VII. hadtest és a déli szomszédja a 8. olasz hadsereg Tridentina hadosztálya ellen. Solymossy vezérezredes ellentámadást kísérelt meg,

¹⁵⁵ Lajtos i. m. 155.

¹⁵⁶ Lajtos i. m. 149.

hiába kérte az 1. pc. Hadosztály bevetését. Az olaszok a Heeresgruppe B bármiféle engedélye nélkül megkezdték a visszavonulásukat, mely bekerítéssel fenyegette a VII. hadtestet és a 23. könnyűadosztályt. Csak ezután, január 17-én rendelte el Jány a VII. hadtest visszavonulását Alexejevka irányába a bugyonniji gyülekezési körzetből. Január 18-án a 19. és 23. könnyűadosztályok megkezdték a visszavonulást.¹⁵⁷

A Heeresgruppe B parancsnoksága Jány vezérezredes követelése, sürgetése ellenére nem volt hajlandó északi irányba elmozdítani és támadásra indítani, és Osztrogooszok felmentésére, a 10. és a 13. könnyűadosztály támogatására indítani a Cramer-hadtestet. Mikor január 18-ra kiadták végre a támadási parancsot, lehetetlen volt a korábban elgondolt felmentő akció, mivel a szovjet túlerő a Cramer hadtest számára már csak a nyugati irányú visszavonulást tette lehetővé. Rummy Lajos ezredes jelentése szerint ekkor a Kraiss csoport, vagyis a 168. német hadosztály, a 10. és a 13. könnyűadosztály részei is megkapták a parancsot a kitörésre. Az utóvédet a 13-asok jelentették. Az Olsan-Alexejevka irányú kitörés térd feletti hóban gázolva, mínusz 30-42 Celsius hőmérsékleten történt. Át kellett törni a szovjet páncélosok védelmét. A szovjetek, a partizánok szinte körvadászatot rendeztek, golyószóróval, aknavetővel, tüzérséggel lötték a visszavonulókat, ennek ellenére meglepően csekély volt az ezred vesztesége, mely parancsnoka szerint arany betűkkel írta be magát a magyar hadtörténetbe. A 7. gyalogezred utóvédjét képező század parancsnokával, Dorogi Károly zászlóssal fogságba esett.

A január végén az Oszkol-vonalat mintegy 100000 honvéd érthette el, csekély részük, mint a páncélosadosztály, vagy a Lóskay-csoport maradt harcképes állapotban és folytatta a harcot.

A hadsereg nagy része újjászervezésre szorult, mely februártól elkezdődött.

A 2. német hadsereg utóvédje szerepére kárhoztatott, a január végéig állásaiban kitartó III. hadtest parancsnoka Stomm Marcell altábornagy február 1-jei parancsával feloszlatta magasabbegységét, levonva a következtetést a diktatórikus, az adott hadtest esetében fegyverbarátinak semmiképp nem nevezhető német viselkedésből. A hadtest jelentős része hadifogságba esett. Lajtos Árpád visszaemlékezései szerint Kovács vezérőrnagy rendkívül határozott fellépése, parancsa volt szükséges ahhoz, hogy a Cramer hadtest és az 1. páncélosadosztály visszavonulását biztosítani lehessen. Az is valószínűsíthető, hogy a Heeresgruppe B azért nem engedte az északabbi szovjet betörési pontokon alkalmazni a Cramer hadtestet és az 1. páncélosadosztályt, hogy biztosítsa a 8. olasz hadsereg részeit és a XXIV. német páncélos-hadtestet. Azaz segítse őket a betörések elhárításában, megakadályozza a bekerítésüket, támogassa visszavonulásukat. Mikor körletüket elérték a szovjet csapatok, természetesen fel kellett venni velük a harcérinkezést. Sajnos azonban a magyar és német páncélos egységek egy része a rendkívüli hideg miatt működésképtelenné vált.

Jány hadseregpáncsnok január 24-ei hadparancsa, miszerint: „A 2. magyar hadsereg elvesztette becsületét, mert kevés esküjéhez és kötelességéhez hű ember kivételével nem váltotta be azt, amit tőle mindenki joggal elvárhatott. Állásainkból az ellenséges túlerő kivethetett még akkor is, ha a csapat kötelességét megtette. Ez nem szégyen. Ez szerencsétlenség. De becsületenség az a lelkevesztett, fejnélküli gyáva menekülés, amit látnom kellett...” E az ítélet egy eddigi teljesítményeit pár nap alatt összeomlani látó, szégyenérzettel küszködő, megrendült katonai vezető megnyilvánulása. E megnyilvánulás nem vette figyelembe a szubjektív és objektív okok szörnyű egybeesését, de azt sem, hogy nem várható el ugyanaz tőle, az akár elesni is kész 60 éves hadseregpáncsnoktól, mint a váltásra érkező, az adott helyzetre nem teljesen felkészült honvédektől.

¹⁵⁷ Csima i. m. 185., 190.

Sajnos a hadsereg számos alakulata visszavonulása kaotikus, szervezetlen, és tragédiákba fulladó módon következett be. (Ennek minden részletére itt nem lehet kitérni.) Jelentős részeket (honvédeket és a munkaszolgálatosokat egyaránt) felmorzszolták az előrenyomuló szovjet alakulatok, sokan a kíméletlen hadifogságba kerültek. A visszavonult, kitört egységek január 27. körül érték el az Oszkol vonalat.

A visszavonulás során apokaliptikus jelenetek nyilvánultak meg. Martsa Sándor ezredes a memoárjaiban: „...kimerültségtől összeeső embereket, ... végtelen hómezőket ... tántorgó sebesülteket, azok segítségért könyörgő nyöszörgését, a puskájára támaszkodó katonát” említi, aki „üvegesedő szemmel tekint a semmibe” A menekülő német oszlopok kíméletlenül sodorták el a vánszorgókat, vagy gázolták el őket. E helyzetben a németek és szláv milíciáik rátámadtak a magyar hadsereg zsidó munkaszolgálatosaira is, többeket megöltek közülük, vagy elhurcoltak. Tevékenységük ellen Jány a Heeresgruppe B-nél tiltakozást jelentett be: „E munkasalakulatok működésének lehetetlenné tétele a magyar hadseregen kívül álló közegek részéről nem megengedhető”.¹⁵⁸

A 2. magyar hadsereg helyzete rendszeresen a Kállay kormány napirendjére került. A Kállay kormány új honvédelmi minisztere, Nagybacsoni Nagy Vilmos vezérezredes az 1942. október 13-ai minisztertanácson bejelentette, hogy a hadművelleti területre fog utazni, és megtekinti a magyar katonai alakulatokat, ezenkívül látogatást tesz Hitler vezér és kancellár főhadiszállásán.¹⁵⁹

Hitler a magyar honvédelmi minisztert a Vinnyica melletti főhadiszállásán fogadta, ahol mintegy másfél órás előadásában kifejtette doktrinális elveit. Szerinte preventív háborút folytat, mert Sztálin 1941. április 5-én egy katonai akadémián tartott előadásában kijelentette, hogy támadást tervez Németország ellen. Hitler szerint a Szovjetunió a meg nem támadási egyezmény után jelentős területeket szerzett meg, ő az oroszokat nem tervezte teljesen legyőzni, csak Ázsiába visszaszorítani. Hitler helyzetértékelése szerint Sztálingrád elfoglalása már a küszöbön áll, egy következő támadás Groznij, Tbiliszi, Baku irányába el fogja vágni a Szovjetunió utánpótlási vonalait. Elismerően szólt a magyar katonák teljesítményéről, megígérte az arcvonal lerövidítését, és a magyar csapatok 75 mm-es páncéltörő lövegekkel történő ellátását. (Sajnos egyik ígéret sem teljesült.) Nagy Vilmos, aki Hitler mintegy másfél órás előadása alatt nem jutott szóhoz, nem tudta megállapítani Hitlerről, hogy nem lenne normális, viszont mélyen erőszakos egyénisége megmaradt benne.¹⁶⁰ A magyar honvédelmi miniszter így nem tudta felvetni a magyar-román ellentétek éleződését sem.

A magyar honvédelmi miniszter Vinnyica és Bergyiscsev között meglátogatta a Bakay Szilárd tábornok parancsnoksága alatt szolgáló egységeket, majd Alexejev-kára és Nyikolajev-kára utazott. Itt megbeszélést tartott Jány vezérezredes hadseregparancsnokkal, Kovács vezérőrnagy vezérkari főnökkel, a hadtest- és hadosztály parancsnokokkal, a páncélos hadosztály parancsnokával. Jány tájékoztatást tartott, majd kérte felmentését, mert úgy látta, hogy feladatát az adott körülmények közepette nem tudja ellátni.¹⁶¹ Hazatérve Nagy Vilmos előterjesztette Jány kérését a kormányzónak, aki ezt elutasította: „Nem azért tettem oda őt, hogy felváltsam. Nagyon jól ismerem őt, nekem olyan ember kell, aki nem fog a németeknek gázsulálni.” Kovács Gyula vezérkari főnök a legfőbb veszélyforrásként a hosszú arcvonalat, a páncélelhárítási eszközök elégtelenségét, a tartalékok hiányát jelölte meg.

¹⁵⁸ Braham i. m. 258.

¹⁵⁹ Országos Levéltár Minisztertanács jkv. 1942 október 13.

¹⁶⁰ Nagy Vilmos i. m. 112-16.

¹⁶¹ Lajtos i. m. 47.

Nagy Vilmos hazatérve az október 27-ei minisztertanácson ismertette tapasztalatait. Tájékoztatójában hangsúlyozta a felszerelés kiegészítése szükségességét. Növelni kell a páncéelhárítási eszközök számát, az autóállományt, de javítani kell az orvosi és ruházati ellátáson is. Szerinte a csapatokat a partizánok is támadták, majd ismertette tárgyalásait Hitlerrel.

A január 7-ei kormányülésen is napirendre kerültek a 2. magyar hadsereget érintő kérdések. Itt Nagy Vilmos honvédelmi miniszter ismertette, hogy a felderítési adatok szerint a 2. magyar hadsereggel szemben mennyire jelentős szovjet erők vonultak fel. Ezt követően felvázolta az észak-afrikai katonai helyzetet, majd a kormányfővel egyetértve kifejtette, hogy a magyarságnak meg kell őriznie katonai erejét. Kállay Miklós miniszterelnök szerint a német diplomácia és Ribbentropp azon igénye, miszerint a keleti fronton be kell vetni az összes magyar erőt, a legsúlyosabb veszélyforrás az ország jövőjére, függetlenségére nézve. A kormányfő közölte, hogy megszakadt a diplomáciai kapcsolat Brazíliával és a riói konferencia többi államával.¹⁶²

Az 1943 január 17-ei minisztertanácson a honvédelmi miniszter tájékoztatta a kormányt a harctér helyzetéről. A jegyzőkönyvben nincsenek részletek, csak annyi, hogy a tájékoztatás „tudomásul vétetik”.¹⁶³

A február 23-ai kormányülésen Nagy Vilmos honvédelmi miniszter részletes tájékoztatót tartott a doni vereségről. (Közismert, hogy ekkorra már a 2. magyar hadsereg roncsai az új német hadműveleti vonal, az Oszkol vonal mögött tartózkodtak, újjászervezésük megkezdődött.) A honvédelmi miniszter becsült adatai szerint a magyar hadsereget emberekben 70000 főnyi, anyagiakban, fegyverzetben mintegy 75%-os veszteség érte. Csak a legkirívóbb hiányosságokat említette: a magyaroknál fél kilométerre esett egy géppuska, az oroszoknál a 18-22 éves katonák jobban bírták a hideget, mint a 30-40-es magyar honvédek. Az orosz tüzérség és a géppisztolyok túlsúlyát is fontosnak látta.¹⁶⁴

Részletesebb és szakszerűbb előadást tartott Nagy Vilmos a parlament honvédelmi bizottsága előtt. A legfontosabb megállapításai a következők voltak: a kis kaliberű és a régebbi lövegek nem feleltek meg, a Cramer-hadtestet nem vetették be a megfelelő időben, két hídfő volt az oroszok kezén, a 8. olasz hadsereg Tridentina hadosztálya visszavonulása rontotta a VII. hadtest helyzetét, a 6. hadosztályt a vereség után vissza kellett volna vonni, de a Heeresgruppe B parancsnoksága nem engedett. Saját repülőket a köd miatt nem tudtak felszállni, a mínusz 40 Celsius gátolta az emberi és a fegyverzeti tényezőket, hiányoztak a 7,5 cm-es páncéltörő lövegek, a léghárítás és a rohamtüzérség, így nehéz volt felvenni a küzdelmet a 24 tonnás T 34-es tankokkal.

Bár az 1. páncélos hadosztály sok helyen hőiesen fedezte a visszavonulást, például Nyikolajevkánál, az átszervezési területig 300 kilométert kellett megtenni, a támadások közben a harcoló, visszavonuló honvédeknek sokszor a hóban feküdni és így felvenni a harcot. A miniszter néhány fegyver hadosztályonkénti arányát is összevetette:

	orosz	magyar
géppuska	114	92
lángszóró	60	-
nehézpuska	279	38
gránátvető	76	36
páncéltörő löveg (75-mm)	120	3-4

¹⁶² Országos Levéltár Minisztertanács jkv. 1943 január 7.

¹⁶³ Országos Levéltár Minisztertanács jkv. 1943 január 17.

¹⁶⁴ Országos Levéltár Minisztertanács jkv. 1943 február 23.

Itt már 70-80000 elesetről, 50-60000 fogolyról és eltűntről beszélt. A vereségért nyíltan a németeket tette felelőssé. A VKF elemzése is hasonló megállapításra jut: kiemeli a 2000 km hosszú arcvonalat, a védelem mélységének és a megfelelően hatékony tüzérségnek a hiányát.¹⁶⁵

Közelebbről hogyan látszottak az események? Hollósy-Kuthy László vezérőrnagy Mészöly Elemér ezredesnek a VKF osztályvezetőjének írt jelentést. A 13. könnyűhadosztály parancsnoka szerint egysége – és ezért is érdekes külön kitérni rá – a szomszéd egységek visszaozónlása ellenére fegyelmezetten, zárt alakzatban hajtotta végre a kitörést Osztozozzskból, mely feladatot nem ítelt túlságosan nehéznek, ugyanakkor Olsannál érte őket kitörés közben a legsúlyosabb páncélosokkal megerősített ellencsapás. Itt jelentős veszteség érte a hadosztályt, melynek össze veszteségét 50-60%-ra taksálta. Idézzük őt:

„A katasztrófa okait a következőkben látom:

1. Merev védelem. Egy árokrendszer mélység nélkül. Ezt a németek követelték.
2. A nagy kiterjedés. Nálam 4 zászlóalj. 17 ½ km-en.
3. Kevés tüzérség, kis hordtávolság. Tűzősszpontosítás a két szárnyra nem volt lehetséges.
4. Mozgó képtelenség. Ló- és motor-hiány. Abban a pillanatban, amikor a csapat állásaiból ki lett emelve, harcképessége 70%-ra csökkent. A nehéz fegyverek elvontatására-átcsoportosítására (tüzérséget beleértve) nem volt szállítóeszköz. A hadosztálynak mintegy 40 páncéltörő ágyúja volt az arcvonalaiban, abból a veszélyeztetett szárnyra csak négyet tudott a legnagyobb nehézségek árán átcsoportosítani.
5. Harckocsi támogatás hiánya. Az orosz mindig ezzel támadott.
6. A nagy hideg. A téli felszerelés nem volt elegendő és megfelelő a mozgóharcra.
7. Tartalék hiány a felső és középső vezetésnél. Nagy áttöréseket nem lehet 2-3 zászlóaljnyi erővel lokalizálni.
8. A védőállás visszavételének késői elrendelése. Sok hadosztály az első vonalban kitarva hátulról kapott sakk-mattot.
9. A legfelsőbb vezetés tartalékainak késői bevetése. Tétovázás. Amikor megtörtént, már késő volt.
10. Mindezek a magyar harcos amúgy sem nagy harcos kedvét igen erősen csökkentették. A leváltás álmképe!! Épp leváltás volt folyamatban.” Zárójelben a hadsereg-parancsnokság által létrehozott hadtest-villámcsoportok (sí-századok, nehézfegyver századok, tüzérüteg, utász szakaszok) későbbi bevetése csak esetlegesnek tekinthető.¹⁶⁶

Ennél pontosabban talán senki nem foglalta össze, az eredetileg folyamvédelemre szánt 2. magyar hadsereg szubjektív és inkább objektív okokra visszavezethető katasztrófáját. A hátul gyülekezők helyzetéről még leírja: „olyan parancsokat kapunk, hogy szégyellem”, valamint: „A németek a végén nagyon kibírhatatlanok voltak”.

A hadsereget a hadműveleti területről a Heeresgruppe B döntése értelmében január 22-ével kivonták és az újjászervezésre megjelölt körletekben: Romni, Volosba, Gluhov, Konotop helységeiben, vagyis a Kijev-Kurszk vasút vonalában helyezték el.

A hadműveleti területről kivont 2. magyar hadsereg tevékenysége 1943. április 30-án szűnt meg. A kormányzó Nagybaczoni Nagy Vilmos honvédelmi miniszteren keresztül a hadsereghez

¹⁶⁵ HL 22. szn. 1. VKF 1943, HL VKF 9 szn. eln. 1 1943

¹⁶⁶ HL HM 35992. eln. o. 1943

intézett parancsában a „legmelegebb elismerését és köszönetét” fejezte ki a honvédeknek „a tömegek és gépek sokszoros túlerejével szemben vívott harcukban” tanúsított hősiességükért.¹⁶⁷

Hosszú ideig megtagadták a 2. magyar hadsereg a Don mentén elesett, eltűnt honvédeitől, tisztjeitől a hősi halott minősítést, megítélést. Az 1959-ben Horváth Miklós hadtörténész szerkesztésében, Münnich Ferenc előszavával megjelent összefoglaló mű az elesetteket a rendszer, a hadvezetés áldozataként, de nem hősi halottként akarta bemutatni. A pártállam akkori fogalmai szerint a hősi halott kifejezés csak a szovjet katonákra, vagy különböző kommunista partizánokra volt vonatkoztatható. Zárójelben megjegyzendő, hogy ugyanezt az elvet vonatkoztatták az első világháború frontjain vérző magyar katonákra is, akik közül még igen sokan éltek a 80-as évekig. Más államokban a háborús veteránoknak rendfokozat, előléptetés, pénzügyi juttatások, szociális kedvezmények, erkölcsi elismerés jártak, a magyar kommunizmusban pedig semmi, sőt inkább hátrányok.

Általános erkölcsi elv, hogy az elesett katonát (leszámítva a háborús bűncselekmények elkövetőit), esetlegesen még ha nem is a jó oldalon küzdött, megilleti a hősi halott minősítés.

Lajtos Árpád álláspontja szerint a magyar honvédek a Don partján, még ha előttük nem is világos célért, de kötelességtudatból harcoltak, becsületüket mindvégig megtartották, ezért megilleti őket a hősi halott elnevezés.

Mikor a 80-as évtized legvégén Lajtos Árpád e felfogást egyáltalán könyvben leírhatta és gondolatai megjelenhettek, még erőteljesen hatottak a pártállam ideológiai ostobaságai, korlátai.

A ma is megjelenő, rendkívül sok hasonló és tudatosan torzítani akaró felfogás mellett, de ellenében is felmerülhet a kérdés, hogy a minden elesett katonának kijáró hősi halott minősítésnél nem gondolhatjuk e tovább a 2. magyar hadsereg, és általában a keleti frontokon harcoló magyar honvédek megítélését. Az igaz, hogy egy negatív, hódító rendszer fegyvertársaiként kellett hazájuktól 2000 km távolságra harcolniuk, viszont az is igaz, hogy egy hasonlóan negatív, de mondhatni jóval rosszabb és barbárabb rendszer ellen – ha áttételesen is – de Európát védelmezték. Nem az orosz nép, hanem az orosz nép ellen is háborút viselő bolsevik rezsim ellen harcoltak. A magyar honvédek és az orosz nép viszonya általában jó, és kiegyensúlyozott volt, ahol a honvédségnek lehetősége volt rá, visszaállította a hitélet lehetőségét, a magántulajdont, segítették az orosz lakosság élelmiszer-gyógyszer stb. ellátását.

Katonai és politikai értelemben is a Kárpát hadtesten, a 2. magyar hadseregen, majd a megszálló alakulatokon rendkívül kevés múlt a keleti front gigantikus erőinek összecsapásában. Magyarország geopolitikai-katonai helyzete következtében nem kerülhette el a részvételt a Szovjetunió elleni háborúban, akárcsak Olaszország, Románia, Szlovákia vagy Finnország, de a szovjet politika expanzív céljai, törekvései ismeretében az 1944-45-ös hadszíntérré válást, a szovjet politikai rendszer exportját sem, Lengyelország, Csehszlovákia, vagy Románia sorsához, helyzetéhez hasonlóan.

1943. május 1., vagyis a 2. magyar hadsereg a keleti frontról kivonását követően a frontvonal mögött működtek, főként objektum-, vasút-biztosítási, rendfenntartó feladattal megbízott magyar alakulatok.

A Heeresgruppe Mitte alárendeltségébe került magyar alakulatok a következők voltak:

¹⁶⁷ Hollósy-Kuthy László vezérőrnagy jelentése Mészöly Elemér vk. ezredesnek BKMÖL XIV. 77. Ezenkívül Szabó Péter: Don-kanyar. A Magyar Királyi 2. Honvéd hadsereg története Corvina Bp. 2001 190.

M. Kir. Megszálló Erők Parancsnoksága:

Keleti Megszálló Csoport: 1. könnyűhadosztály, 102. könnyűhadosztály, 105. könnyűhadosztály, 108. könnyűhadosztály, 201. könnyűhadosztály.

Nyugati Megszálló Csoport: 18. könnyűhadosztály, 25. könnyűhadosztály, 121. könnyűhadosztály, 124. könnyűhadosztály, 1. repülődandár.

A megszálló alakulatok munkáját segítették az 5001., 5002., 5003., 5004., valamint a 9001., 9002., 9003., 9004. számozású munkaszolgálatos századok.¹⁶⁸

A sztálingrádi és doni vereségeket követően a keleti fronton, a kurszki csatáig mintegy féléves stabilizációs időszak következett be. A szovjet erők készültek, erőt gyűjtöttek a döntő támadáshoz, melyre ekkor erőik még nem voltak megfelelőek. Még nem tűntek véglegesnek és befejezettnek a nyugati nagyhatalmak és a Szovjetunió együttműködése, hadicéljaik. A világháború befejezése, kimenetele még bizonytalannak látszott.

¹⁶⁸ Csima i. m. 114-19.

Az új honvédelmi miniszter

A tengelyhatalmak gyors győzelmi terveinek megtorpanása, a hazai politikai-kormányzati inga kilengése szükségessé tették a magyar kormánypolitika korrekcióját. Már elemzésre, értékelésre került az a belső-külső viszonylatrendszer, mely következtében Magyarország bekapcsolódott a Szovjetunió elleni háborúba, hadüzenetre kényszerült az Amerikai Egyesült Államok ellen, valamint megkapta Nagy-Britannia hadüzenetét.

Magyarország belpolitikai helyzetében – ha korlátozott és mérsékelt arányban is – de kilengés történt a tengelyhatalmak elvárásai felé. Az 1941. április 16-án kiadott 2870/1941 ME. rendelet szerint a magyar zsidó állampolgárok honvédelmi kötelezettségüket az 1939 II. tc. 230. § értelmében munkaszolgálatos alakulatokban kötelesek teljesíteni. E felfogás igazságtalan volt azon magyar zsidó állampolgárokkal szemben, aki kötődtek a magyar nemzeti értékekhez, elhatárolódtak az 1918-19-es forradalmak negatív szereplőitől, a magyar állameszme alapján álltak, távol voltak a cionista princípiumoktól, célkitűzésektől.

A Magyarországhoz történő kötődés szép példája volt az 1940-ben br. Hazai Samu volt honvédelmi miniszter bevezetőjével megjelent „Magyar zsidó hadviseltek aranyalbuma”. A mű bevezető idézete a magyar hitközségek 1848 március 17-ei állásfoglalása volt: „Mi magyarok vagyunk, csak abban különbözünk honfitársainktól, hogy másképp imádjuk a Mindenhátót.”

Az 1941 augusztusában megjelent XV. tc. korlátozta a zsidók és a nem zsidók házasságkötését. E törvény szintén igazságtalannak tekinthető, annak ellenére, hogy a gyakorlatban, akárcsak a két korábbi korlátozó törvény, csekély mértékben érvényesült.

A hadseregben csekély mértékben érvényesülő szélsőjobboldali befolyás negatív kihatásai a front elvadult körülményei közepette részben a munkaszolgálatos alakulatokon csapódtak le. A hátszágban negatív példaként említhető az 1942 augusztusi zsidóellenes atrocitássá fajult munkácsi razzia, ahol Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök azonnali személyes megjelenésével csírájában fojtotta el a kegyetlenkedéseket és azonnal intézkedett a bűnösök felelősségre vonására.¹⁶⁹ A már részleteiben elemzett újvidéki események szintén negatív irányba alakították a magyar kormányzat megítélését. A szükségessé váló változtatások eredményeképpen foglalta el e kormányfői széket 1942 március 9-én Kállay Miklós. A Kállay-kormány kezdeti periódusa a nagy német ellentámadás időpontjára esett, lehetőségeit, mozgásterét ez határolta be. A 2. magyar hadsereg hadtestei elindultak a keleti frontra, végzetes útkon törtek előre a Donig.

Vitéz Bartha Károly vezérezredes honvédelmi miniszter figyelme, felelőssége nem terjedt ki minden szempontra a hadsereg vonatkozásában, elhanyagolta a munkaszolgálatos alakulatok ellátását, nem a szakmai szempontoknak megfelelően alkalmazták a munkaszolgálatos mérnököket, orvosokat.

Kemény Simon magyar érzelmű, elkötelezettségű zsidó író visszaemlékezései szerint fia temetése után két nappal „Kormányzónk a pályaudvaron fogadott egy nagy kórházvonatot. Mikor a vonat megállt, parancsnoka a kormányzó elé lépett, és leadta a jelentést, melyet ezekkel a szavakkal fejezett be: Hoztam 400 könnyebb, 200 súlyos sebesültet, és 8 halottat. Halottakat? – kérdezte a Főméltóságú úr. Hogyan kerültek azok a kórházvonatra. Útközben haltak meg, ugyanis vonatomra csak egy orvos jutott. A kormányzó szigorúan végigmérte a

¹⁶⁹ Szombathelyi i. m. 28.

mellette álló Bartha minisztert: És ön kubikoltat orvosokkal? A következő percben igen rosszkedvűen távozott.”¹⁷⁰

A tisztességes, magyar érzelmű Kemény Simon naplója érzékelteti a miniszterváltásra irányuló kormányzói döntés érlelődését.

Bartha leváltását közvetlenül az 1942 szeptemberi, Budapest elleni szovjet légitámadás váltotta ki. A mit sem sejtő, kivilágított fővárost szovjet gépek támadták. A légvédelmi és légelhárító szolgálat szervezetlen volt, a kivilágított város pedig el sem akarta hinni, hogy ide is elérkezett a háború. A kár nem volt jelentős, de a közvélemény a háború alatt is nagyhangú és fickándozó részére komoly figyelmeztetés. A légitámadás után azonnal felvetették a felelősség kérdését: „miért nem történtek intézkedések Budapest légvédelmére? Szombathelyit és Bartha honvédelmi minisztert vádolták. Bartha maradt alul, aki takarékosági mániákus volt, anyagi okokból ellenezte a honi légvédelmi egységek mozgósítását” emlékezett vissza Kádár Gyula.¹⁷¹

Barthának, aki kemény és pontos katona volt, takarékosági mániája miatt távoznia kellett. A szovjet légierő támadása több más célpont mellett érintette a budaörsi repülőteret is. A kár itt sokkal súlyosabb lehetett volna, ha Zrínyi István légiforgalmi szaktiszt nem oltja el a tüzeket, így a szovjet gépek az esti sötétségben nem láthatták a célpontként szolgáló gépeket, és az üzemanyagtartályokat, így a beláthatatlan károkat sikerült elkerülni. A bátor tettet a kormány október 8-ai ülésén Kállay Miklós miniszterelnök méltányolta.¹⁷²

A következő hónapokban Nagy Vilmos minisztersége alatt intézkedések történtek a légoltalmi rendszer megszervezésére. A légitámadás után Csipkés Ernő ezredes fővárosi városparancsnok parancsban tudatta a fővárosi egységekkel az adott helyzet által megkövetelt teendőket: „A legutóbb lezajlott két ellenséges légitámadásról azt kell megállapítani, hogy a támadáshoz a laktanyákban elhelyezett alakulatok nem tudtak megfelelőképpen alkalmazkodni ... Nem a városparancsnokságnak kell érdeklődni az egységeknél, történt-e valami? A légitámadás teljes harckészültséget követel, minden pillanatban készen kell lenni a feladat végrehajtására. A laktanya és a honvédség által megszállt épület parancsnoka tanítsa ki közegeit a helyes magatartásra, hogy az alárendelt csapatok a légiriadó után mielőbb harckész állapotba kerüljenek.”

Ezt követően a folyó évi 58-as (XII. 18.) házi parancs minden egység számára előírta, hogy rendelkeznie kell légótervvel, meg kell tervezni az épületőrség elhelyezését, biztosítani kell ariadóhelyeket és az óvóhelyeket, a korlátozott világítást, a tartalék ivó- és oltóvizet.¹⁷³ 1943. január 26-án a MH főépületén kívül elhelyezett HM intézmények légószervezetét is szabályozták a fentiek alapján (Katonai Bíróság-Margit krt. 88., IV. csoportfőnökség – Zita királyné út, Honvéd Károly főherceg laktanya).¹⁷⁴ A minisztérium ezenkívül támogatta a légitámadások során keletkezett romok eltakarításában és a felújításban közreműködő építőmesterek (a budapesti ipartestület jelölte ki őket) taxi engedéllyel történő ellátását.¹⁷⁵

Az 1942 IX. hó 22-ei minisztertanácson már nem Bartha, hanem Littay András altábornagy, a miniszter első helyettese képviselte a tárcát, aki az 1939 II. tc. 20. § (5) alapján kérte az állítási korhatár egy évfolyammal történő leszállítását, indokul a jobb fizika felkészültséget és

¹⁷⁰ Kemény Simon háborús naplója. Kritika 1982/8

¹⁷¹ Kádár Gyula i. m. 475-76.

¹⁷² OL Minisztertanács jkv. 1942 október 8.

¹⁷³ HL HM eln. o. 3726. 1942

¹⁷⁴ HL HM eln. o. 70786. 1942 XII. 28., HL HM eln. o. 3726 1943 I. 26.

¹⁷⁵ HI HM eln. o. 3749. 1943 I. 18.

a szakképzettségnek megfelelő beosztást hozta fel. Előterjesztését a kormány elfogadta.¹⁷⁶ Az 1941-ben nyugállományba vonult hadseregparancsnok, Nagy Vilmos vezérezredes nem hitte, hogy ismételten aktív politikai-katonai szerepet fog játszani. 1941 tavaszától gazdasági tevékenységbe kezdett, elvállalta első világháborús barátja, Hartmann József szabadkai vállalatának részvénytársasági igazgatóságát, ezenkívül a Dunai Repülőgépgyár igazgatótanácsának is tagja lett.¹⁷⁷

A kormányzó terveiben azonban szerepelt, a választás reá esett. Emlékirataiban ezt a következőképpen írja le: „1942 szeptember 20-án klotildligeti lakásomon megszólalt a telefon, Szombathelyi vezérezredes a vezérkar főnöke jelentkezett Budapestről. Röviden csak annyit közölt velem, hogy holnap 21-én a kormányzó Gödöllőn vár engem.” 21-én délelőtt Nagy Vilmos részt vett a piliscsabai vegyiharc zászlóalj ünnepélyén, majd a fővárosba ment, ahonnan a vezérkari főnök által kirendelt gépkocsin utazott Gödöllőre, ahová délután 4.30 órakor, a kormányzó által kijelölt pillanatban érkezett meg.¹⁷⁸

A kormányzó ismertette Nagy Vilmossal politikai elgondolásait, majd megemlítette, hogy elterjedt a hadseregben a politizálás, romlott a fegyelem és mindezt Bartha számlájára írta. Ezért leváltása mellett döntött és felkérte Nagy Vilmost a miniszteri tisztségre, aki a kormányzó felkérését elfogadta.

Szeptember 22-én Kállay Miklós kormányfő fogadta, majd letette az esküt a királyi várban.¹⁷⁹ A hivatali eskü fő követelményei az ország alkotmányos rendjének, területi épségének, függetlenségének védelme, a politikai függetlenség, és a kormányzó iránti hűség voltak. Az eseményről az országos és a helyi lapok tudósítottak, a nemzeti és demokratikus beállítottságúak meleg szeretettel köszöntötték Nagy Vilmost.

Az MTI jelentést adott ki az eseményről: „Magyarország kormányzója vitéz Bartha Károly honvédelmi minisztert saját kérésére felmentette a minisztérium vezetésétől és utódjául vitéz lófő Nagybacsoni Nagy Vilmos tábornokot, tikos tanácsost nevezte ki. Az új honvédelmi miniszter a hivatali esküt csütörtök délután 17.45 órakor tette le Kállay Miklós miniszterelnök és báró Perényi Zsigmond koronaőr jelenlétében. Az eskümintát Bárczy István miniszterelnöki tanácsos olvasta fel. A kormányzó úr az új honvédelmi minisztert az eskütétel után kihallgatáson fogadta.” A közvélemény felé szánt közlemény elfedi a valós problémákat: „Magyarország kormányzója őszinte köszönete jeléül dicsérő elismerését fejezi ki szolgálataiért vitéz Bartha Károlynak.”¹⁸⁰

Az 1942 szeptember 29-ei kormányülésen már Nagy Vilmos képviselte a honvédelmi tárcát. Az értekezlet kezdetén a miniszterelnök a kormány nevében jegyzőkönyvben fejezte ki köszönetét a távozó Bartha Károly miniszternek, majd örömmel üdvözölte Nagy Vilmost és kijelentette: „A kritikus időkben nagy elhatározások kellenek, és szívvel kívánok sok sikert a Miniszter Úrnak!” Nagy Vilmos megköszönte a kormányfő bizalmát, majd ismertette álláspontját: „A mai nehéz időkben minden gondolattal és elhatározással az a legfőbb szempont, hogy magyarok legyünk ... Isten segítségét kéri nehéz munkájához.”¹⁸¹

¹⁷⁶ OL Minisztertanács jkv. 1942 IX. 22.

¹⁷⁷ Nagy Vilmos i. m. 88-89.

¹⁷⁸ uo. 97.

¹⁷⁹ uo. 99.

¹⁸⁰ MTI 1942 IX. 22. jelentés

¹⁸¹ MTI 1942 IX. 26-ai jelentés

Nagy Vilmos minisztersége nehéz körülmények közepette kezdődött. A már említett szeptemberi szovjet légitámadás kapcsán a kormány statáriumot rendelt el, mely alatt letartóztatták Schönherz Zoltánt, a KMP vezetőjét, aki korábbi politikai tevékenysége kapcsán Moszkvában is megfordult. Ügyét dr. Topolay Zoltán hadbíró százados tárgyalta, aki halálos ítéletet hozott. A történetírás korábbi megállapításaival szemben az a tény, hogy a halálos ítélet nem a március 15-ei tüntetés, hanem a statárium alatti kémgyanús tevékenység, és a laktanyákban a fennálló rend elleni agitáció miatt született. Az ítélet jóváhagyása Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök hatásköre volt, aki az 1918-as összeomlás és a defetista mozgalmak rossz emlékétől tartva nem változtatta meg az indokolatlanul súlyos ítéletet, hiába akarta meggyőzni dr. Babós József hadbíró, hogy Schönherz cselekedetei nem sértették súlyosan a tényállás szerint a honvédség érdekeit, a vezérkari főnök nem változtatta meg az ítéletet. Állítólag egyes hadbírák meggyőzték, hogy a nagy német előretörés időszakában a németek rossznéven vennék a kegyelmet.

E tragikus döntés ellenére az 1941 szeptembere óta vezérkari főnök Szombathelyit kiemelkedő katonai vezetőnek tekinthetjük: neki volt köszönhető, hogy 1942 januárjában a Keitel által az egész magyar haderő igénybevitelére megfogalmazódó német igény három hadtestre redukálódott, ő volt az aki 1943 decemberében az újvidéki razziát irányító tisztek (Grassy, Feketehalmy, Zöldy) ügyében halálos ítéletet akart hozatni, de a vádlottak Németországba szöktek. Egyébként számos esetben gyakorolt kegyelmet: 1943 nyarán a Deák-Mayer kommunista diverzáncsoport vagy egyes jugoszláv partizánok esetében. Sorsa tragikusan alakult: 1944-ben a nyilasok emeltek ellene vádat hűtlenségért, 1946-ban a Népbíróságok Országos Tanácsa 10 évre ítélte, de Ries István igazságügy-miniszter közreműködésével a jugoszláv szervek kezére került, akik az 1946 októberi tárgyalást követően a magyarellenés kirakatperben elítélte, a razziát irányító tisztekkel és a szintén koncepcionáltnak elítélt városvezetőkkel együtt kivégezték.

Nagy Vilmosra számos feladat várt, melyeket a legnagyobb felelősséggel és tisztességgel akart megoldani. A 2. magyar hadseregnél tett látogatására, helyzetének a lehetőségek szerinti javítására irányuló törekvéseiről már történt említés.

Az új honvédelmi miniszter előtt álló fontos feladat volt a zsidó munkaszolgálatos alakulatok helyzetének javítása. A már említett 1941. április 16-án kiadott 2870/1941 ME. rendelet értelmében a magyar zsidó állampolgárokat munkaszolgálatos századokba sorozták be. A felső vezetés bizonyos toleranciáját mutatta, hogy 1942-43-ig több százas nagyságrendben szolgáltak zsidó tisztek.

A Bárdossy-kormány említett rendelete az 1939 II. tc. 142. §-a, a kivételes hatalomról szóló rendelkezése alapján született: „(1.) Háború idején ... a minisztérium valamennyi tagjának felelőssége mellett ... megteheti az alábbi intézkedéseket. (2.) Ha a késedelemben veszély van, a minisztérium a kivételes hatalom ideje alatt, az alábbi §-ban foglalt felhatalmazások körén túlmenően is megtehet minden olyan közigazgatási eljárást, és a törvényhozás hatáskörébe tartozó egyéb intézkedést, amely a rendkívüli viszonyok által előidézett helyzetben a honvédelem érdekében elkerülhetetlenül szükséges, s evégből a fennálló törvényektől eltérő rendelkezéseket állapíthat meg.”

Tehát az említett kivételes kormányhatalom alapján létrehozott munkaszolgálat „törvényesítése” az 1942 júniusában elfogadott 1942. XIV. tc. révén következett be. A törvény kiegészítette az 1939 II. tc. 2. §-át, azzal, hogy „a honvédelmi munkakötelezettség a közérdekű munkaszolgálat kötelezettségét is magában foglalja.” Büntető intézkedések vonatkozásában a törvény a közérdekű munkaszolgálatot és a honvédelmi munkakötelezettséget egy tekintet alá veszi. A törvény megkülönböztetést alkalmaz a szolgálatban: 3. § „(1.) A zsidók levante-képzésben nem részesülhetnek (2.) a zsidó hadkötelesek sem a rendőrség, sem a csendőrség,

sem a honvédség kötelékében fegyveres szolgálatot nem teljesíthetnek. Továbbá: 5.§ (1.) a zsidó hadkötelesek szolgálati kötelezettségüknek a honvédség kötelékében kisegítő munkaszolgálat (KMSZ) teljesítésével tesznek eleget.(HTV 230. §)”

Kivételt a 6. § alapján a világháború kitüntetettjei képeztek, valamint azok, akik az 1918-19-es forradalmak alatt nemzeti mozgalmakban vettek részt. A zsidósághoz tartozást az 1941 XV. tc. 9. § alapján állapították meg: nem zsidó a fele részben zsidó származású személy is, ha házasságot köt nem zsidó származású személlyel.

Tehát 1942 nyarán a frontra kivonult 2. magyar hadsereg esetében ezen szabályok voltak érvényben. Az előrenyomulás, majd a front körülményei között a zsidó munkaszolgálatos alakulatok helyzete romlott. A fronton a viszonyok sok esetben eldurvultak, a hátszági munkaszolgálatától eltérően a feltételek jóval rosszabbul alakultak. A tisztikar egy részében látenszen létező zsidógyűlölet már korábban is kifejeződött: egy 1942-ben tartott vezérkari értekezleten Németh vk. százados, és Bán vk. őrnagy részéről olyan állásfoglalás hangzott el, hogy „a zsidókat oda kell beosztani, ahol a legvéresebb veszteség várható”. E felfogás a front eldurvult viszonyai közepette bizonyos esetekben atrocitásokhoz, visszaélésekhez vezetett. Szombathelyi ezt így fogalmazta meg: „A zsidókkal szemben minden szabad volt.”¹⁸²

Az izraelita felekezet vezetése jó kapcsolatra törekedett a Honvédelmi Minisztériummal. A nemzeti hagyományokat elkötelezetten ápolták, megemlékezéseikre rendszeresen meghívták a HM képviselőit. Így az 1939-es Hősök Napján tartott istentiszteleten katonai küldöttség jelent meg a Dohány-utcai Hősök templomában.¹⁸³ 1941-ben is érkezett meghívás, de a döntés szerint zsidó istentiszteleten a HM képviselői nem vesznek részt.¹⁸⁴ Az álláspont 1942-re úgy módosult, hogy magukban a templomokban tartandó istentiszteleteken a honvédség nem vesz részt, de egyéb alkalmakon, például a temetőkben kisebb küldöttségekkel képviselteti magát.¹⁸⁵ Nagy Vilmos minisztersége alatt a bizalom erősödését jelezte, hogy az 1943 májusi Hősök Napjára ismét érkezett meghívás, és ekkor a HM már nem zárkózott el.¹⁸⁶ Ezzel párhuzamosan engedélyezte a miniszter a kivételezett zsidó tisztek egyenruha-viselését ünnepélyes alkalmakkor.¹⁸⁷

E jelképes és protokolláris gesztusoknál sokkal fontosabb volt, hogy mit tehetett a miniszter a zsidó munkaszolgálatos alakulatok helyzete javításáért.

A jogi korlátokat a már említett 1942 XIV. tc. jelentette. Ezen a lehetőségen belül Nagy Vilmos a maximális emberiség érvényesítésére törekedett. Egyik első intézkedése az ún. ötezres rendelet megszüntetése volt, miszerint a román, szerb és zsidó munkaszolgálatosoknak a többi honvéddel ellentétben hat hónap frontszolgálat után sem jár felmentés.¹⁸⁸

Nagy Vilmos feladata volt, hogy kiadja az 1942 XIV. tc. végrehajtási utasítását, amely meghatározta, hogy a hadköteles mely esetben minősül zsidónak, mint KMSZ alakulat tagjának mi a kötelessége, figyelmen kívül hagyta a korábbi rendfokozatot, és meghatározta, mely alapon lehet felmentést nyerni. Bevonta a zsidók korábbi okmányait, segédszolgálati igazol-

¹⁸² Szombathelyi Ferenc emlékiratai. Occidental Press 1980 21.

¹⁸³ HL HM 24732 eln. o. I. 1939

¹⁸⁴ HL HM 32224 eln. I. o. 1941

¹⁸⁵ HL HM 114546 eln. o. 1942

¹⁸⁶ HL HM 37763 eln. o. 1943

¹⁸⁷ HL HM 31180 eln. I. o. 1943

¹⁸⁸ Nagy Vilmos i. m. 99-100.

vánnal látta el őket, mely fedőlapjára Zs betű volt írva. Az alkalmoszerű behívással (SAS rendszer) szemben az évfolyamonkénti behívást rendelte el.¹⁸⁹ Az 1942 november 6-ai rendeletében elrendelte, hogy a munkaszolgálatra a 24-32 év közöttieket kell behívni, bár a KMSZ hatálya a 18-48 év közöttiekre vonatkozott. E rendelete mellett a honvédelmi tárca 1942 november 19-ei parlamenti vitájában is sikraszállt. Emellett mentesítette a munkaszolgálat alól a zsidó származású keresztény lelkészeket.¹⁹⁰ A parlamenti vitában Jaross Andor véleményével szemben kifejtette: „Kérem felfogni a törvény és az emberiség álláspontján vagyok.”¹⁹¹

Nagy Vilmost személyes tapasztalatok indították a változtatásokra. Október közepén a kormányülésen bejelentette, hogy látogatást tesz Vinnyicán Hitler főhadiszállásán, majd a 2. magyar hadseregnél, ahol megtekintette a munkaszolgálatos alakulatok körleteit, és megállapította, hogy a körülmények rosszak, ezért javítást igényelnek. Tapasztalatait az október 27-ei minisztertanácson be is jelentette, ugyanitt felhívta a figyelmet a munkaszolgálatosokkal való jó bánásmód szükségességére.¹⁹²

Az 1942 XIV. tc. végrehajtása állandó vitát, súrlódást jelentett a miniszter és a beosztottak, az egységek között. Folyamatosan érkeztek az értelmezési felvetések például a IV. hadtestparancsnokság, a III. hadtestparancsnokság, a légierők főparancsnoksága, az 1. páncélos hadosztály részéről.¹⁹³ A zsidók kivételezésének ügyét a HM 8/B osztály ügykörébe rendelte. A törvény a származásvizsgálatról nagyszülői fokozatig rendelkezett.

A miniszter mindenképpen sikereket könyvelhetett el: „... Megszüntettem a munkaszolgálatosok fogolyként kezelését. Elrendeltem, hogy ellátásuk megfelelő legyen. A megkívánt munkateljesítményeket ne éhező emberroncsokból kényszerítsék ki. Elrendeltem, hogy a betegeket és a szolgálatra alkalmatlanokat le kell szerelni. Eltiltottam a rossz bánásmódot és a testi fenyegetést. Legszigorúbb vizsgálatot indítottam azok ellen, akik a munkásszázadok tagjaival brutálisan bántak, azokat ütötték-verték, vagy megzsarolták”¹⁹⁴

Nagy Vilmos a törvényes kereteken belül igyekezett rendezni a zsidó orvosok, gyógyszerészek, mérnökök helyzetét. Alkalmazni ezentúl végzettségüknek megfelelően kellett őket: a munkaszolgálatos századokhoz rendszeresített egy orvos mellé zászlóaljanként tartalékot helyeztek.¹⁹⁵ A kormányzó kérésére hazaengedte Kenderes zsidó orvosát, megakadályozta 2000 munkaszolgálatos kiküldését a szerbiai Bor rézbányáiba. Bár a főváros hadiüzemeinél nem lehetett zsidó mérnököket alkalmazni, intézkedés történt, hogy a zsidó mérnökök a KMSZ egységeknél műszaki irányítást végezzenek, a törvény alapján kivételezettek pedig az utász zászlóaljaknál maradhattak.¹⁹⁶ Nagy Vilmos engedélyezte, hogy egyes vidéki hadiüzemek meghatározott célokra igénybe vehettek zsidó mérnököket.

Nagy Vilmos utóda Csatai Lajos vezérezredes, honvédelmi miniszter fenntartotta a zsidó munkaszolgálatosok számára Nagy Vilmos által biztosított kedvezményeket, sőt a későbbi nehéz helyzetben sokat is tett értük.

¹⁸⁹ HL HM 55000 1942, Honvédségi Közlöny 1942 XII. 11.

¹⁹⁰ u. o.

¹⁹¹ Képviselőházi napló 1942 XI. 19. 309. sz. ülés

¹⁹² OL MT jkv. 1942 X. 27., Nagy Vilmos i. m. 99-100.

¹⁹³ HL HM 62528 eln. o. 1942

¹⁹⁴ HL HM eln. o. 121480 1942 XII. 19., Nagy Vilmos i. m. 100.

¹⁹⁵ HL HM 19776 eln. o. I. b. 1943, HL HM 91289 eln. o. I.

¹⁹⁶ HL HM 20803 eln. o. I. b. 1943, HL HM 27366 eln. o. 1942

A honvédelmi miniszter folyamatosan figyelemmel kísérte a munkaszolgálatosokkal kapcsolatos panaszokat, például a kőszegi KMSZ századnál előfordult bántalmazást,¹⁹⁷ vagy például a győri Frigyes-laktanyából érkező bántalmazásra vonatkozó híreket. Más problémát vetett fel, hogy az esztergomi KMSZ századnál szabadságolási díjat szedtek, vagy egy másik egységnél N. Ferenc szakaszvezető pénz fejében kedvezményeket biztosított a munkaszolgálatosoknak.¹⁹⁸ 1943 folyamán már egyre kevesebb zsidó tiszt szolgált, ekkor távozott a később 1949-ben koncepciós perben kivégzett Révay Kálmán. A zsidó származású tisztek korábban elkezdődött felülvizsgálata szerencsére rendkívül lassan haladt.¹⁹⁹

Nagy Vilmos tevékenysége kiváltotta a felelősen gondolkodó zsidó értelmiség elismerését. Kemény Simon író naplójában a következőképp értékelte: „A zsidók rajonganak Nagy Vilmos honvédelmi miniszterért, mert a munkaszolgálatot, melyet végeznek közérdekűnek mondta a parlamentben, és általában a zsidó munkaszolgálatosokat, mint a harcoló katonaság fontos segédcsoportját méltányolta. Emberséges és igazságos beszéd volt, az igazi magyar katona beszéde.” (1942 november 19)²⁰⁰

A honvédelmi miniszter lépései egybeestek a kormánypolitika irányvonalával. 1942 október 22-én Kállay Miklós miniszterelnök a MÉP értekezletén kijelentette, hogy ideálja a keresztény, független jobboldali Magyarország. A kormányfő lépései összhangban voltak az 1942 március 12-én, néhány nappal a kormányra kerülése után kinyilatkoztatott állásfoglalásával: „A zsidókérdést a magam részéről szociális problémának tekintem. Természetesen van bizonyos faji vonatkozása, sok gazdasági vetülete, viszont jómagam az egész komplexumot „sine ira et studio” a társadalmi igazságosság, vagy igazságtalanság medrében kívánom tartani és kezelni”. A kormányfő elismerte a zsidók bizonyos érdemeit: „Vitathatatlan tény, hogy nekik köszönhető a kereskedelem és az ipar gyors kiépülése, ... másrészt talán soha ki nem heverjük az a kárt, amit egyéb vonatkozásban az 1918-as forradalom idején okoztak Magyarországnak.” A kormányfő azon álláspontjának is hangot adott, hogy a kérdést csak törvényes úton lehet csak rendezni: „Egyéni túlkapásokat nem tűrök, ilyenek ellen fel fogok lépni.”²⁰¹

Kállay Miklós véleménye, miszerint „hazám a szabadság szigete volt Európa náci tengerében” nemcsak arra vonatkozott, hogy az országban alkotmányos rendszer uralkodott, hanem arra is, hogy a mintegy 7-800000 közötti létszámú zsidóság a térség államaitól eltérően békésen élhetett, működhetek hitélete, iskolái, egyesülete, sajtója.²⁰²

1942 őszén Ribbentropp külügyminiszter kezdeményezésére mozgásba lendült a birodalmi diplomácia gépezete a magyar zsidóság deportálása céljából. Kállay ellenállt a németek által felvetett igényeknek, a MÉP már említett október 22-ei értekezletén kifejtette, hogy nem engedi azokat szóhoz jutni, akik szerint az ország minden gondja a zsidókérdésből fakad, október 27-én a német követ előtt kijelentette: „A magyar zsidókérdés belügy”.²⁰³

¹⁹⁷ HL HM 23224 eln. o. I. b. 1943

¹⁹⁸ HL HM 59602 eln. o. I. 1943

¹⁹⁹ HL HM 67757. eln. o. 2. 1942 X. 1.

²⁰⁰ Kemény Simon háborús naplója. Kritika 1982/8

²⁰¹ N. Kállay: Hungarian premier. Columbia University Press 1954 74-75.

²⁰² u. o. 74-75.

²⁰³ u. o. 74-75.

Sztójay berlini magyar követ 1942 december 2-án jegyzékben ismertette a birodalmi kormánnyal a deportálási igények elutasítását.²⁰⁴

A miniszter és némely beosztottja között állandó feszültséget okozott a zsidókérdés kezelése. Szondi utcai háza előtt sokszor sorban álltak a mentesítést kérelmezők. A HM német munkatáborból is haza tudott hozatni embereket, például Hoffmann Hersch prágai illetékességű magyar állampolgárságú zsidót és családját.²⁰⁵ A miniszter hazahozatta például Oroszországból Zsolt Béla publicistát is, aki később 1947-ben a Magyar Radikális Párt vezetőjeként Rákossival együttműködve tevékeny szerepet játszott a parlamenti demokrácia felszámolásában.

A MÉP alkotmányos-konzervatív köreiből és a Nagy Vilmostól indulhatott ki az az elgondolás, hogy a HM-ben egy civil államtitkári státust kellene létrehozni. Az 1942 októberében felvázolt elgondolások szerint hatásköre a következő lett volna: 1. A parlamentben és a politikai élet egyéb területein a HM álláspontjának támogatása és képviselése, 2. a neki alárendelt osztályok és ügykörök felett főcsoportfőnöki hatáskör gyakorlása, 3. A honvédelmi miniszter és helyettese képviselése, helyettesítése. Közvetlen illetékessége fő pontjai a következők lehettek volna: 1. A nem katonai honvédelmi propaganda, 2. Nemzetiségi (vallási és zsidóügyek), 3. A KSH-val való kapcsolattartás, 4. Polgári meghagyások, zsidók igénybevétele, női munkaszolgálat, 5. A HM alá tartozó erdő- és mezőgazdasági ügyek, 6. A hadigondozotti alapítvánnyal kapcsolatos vagyron felhasználása, 7. Politikai és jogi vonatkozású ügyek, 8. Katonai közigazgatás.²⁰⁶ A tervet ellen tanulmányozás után a HM különböző osztályai élesen tiltakoztak, alapvetően a saját hatásköreik védelmében, kizárólag a polgári jelegű nemzetvédelmi propagandát, hadifoglyok, hadigondozottak ügyeit fogadták volna el hivatali hatáskörük, így a zsidókérdést is érintő civil államtitkári státus lekerült a napirendről.

Nagy Vilmos egyik legeredményesebb lépése volt, hogy 1942 december 11-én különmegbízottjának nevezte ki Röder Jenő vezérőrnagyot, és megbízta „különböző hátországi alakulatok és szervek felügyeletével”, annak ellenőrzésére, hogy rendelkezéseit betartják-e? „Röder vezérőrnagy hatásköre kiterjed a munkaszolgálatosok ügyeire is, szóbelileg kiadott utasításaim alapján és az esetenként nyílt parancsban megszabott ellenőrzések végrehajtására különböző hátországi alakulatoknál..., az ellenőrzések során szerzett tapasztalatait és megfigyeléseit közvetlenül nekem jelenti, és a szükségesnek mutató intézkedések megtételére javaslatot tesz. Röder vezérőrnagy feladataival kapcsolatos mindennemű intézkedési jogot, mind a központi osztályokra (szervekre) vonatkozóan magamnak tartok fenn ... Röder vezérőrnagy tehát ügyiratokat nem intéz, levelezést nem folytat, hanem kiadott intézkedéseim végrehajtását megbízásomból ellenőrzi. Őt e célból esetenként nyílt parancssal látom el. Röder vörögy. mellé segédtestet, gépirót vezénylek, küldöncöt, futár gépkocsit biztosítok számára. A szemletartás költségeit a HM Elnöki osztály által kiállított menlevelek útján a számvevőség utalja ki. Röder vezérőrnagy elhelyezése: Úri utca 48. I. em. 38-39. A HM palotagondnokság távbeszélő állomást biztosít számára.

Kapják az összes központi szervek: HM, VKF, hadtest- és kerületi parancsnokságok

A miniszter rendeletére nemes Zsedényi ezredes sk. Budapest 1942. december 15.”²⁰⁷

Röder vezérőrnagy megbízatása 1943 július 1-ig tartott, akkor Központi Állományellenőrző Bizottságot állítottak fel. A fronton, a megszálló csapatoknál Tanító Béla vezérőrnagy kapott

²⁰⁴ Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája Bp. Kossuth 1988 292.

²⁰⁵ HL HM 9124 1943 II. 16.

²⁰⁶ HL HM 62712. 1942 X. 17.

²⁰⁷ HL VKF eln. 1. 5990, HL HM 75738 eln. o. 1942

hasonló feladatot. A HM és a BM engedélyezte az izraelita felekezet gyűjtését a munkaszolgálatosok számára.

A munkaszolgálat legtragikusabb eseménye az 1943 januári szovjet támadáskor következett be. Egyrészt a munkaszolgálatosok jelentős része, a honvédekhez hasonlóan életét vesztette a szovjet támadáskor, vagy a hadifogságban, ahol bajtársi szellem volt a honvédek és munkaszolgálatosok között. A már idézett Dorogi Károly zászlós utolsó pillanatig ott volt a fogság körülményei miatt meghalt volt iskolatársa, a munkaszolgálatos honvéd Hübschner Márton mellett. Az is igaz, hogy a visszavonuló munkaszolgálatosok és honvédek között a szintén visszavonuló, pánikhangulatban lévő németek és ukrán-orosz milíciáik atrocitásokat, gyilkosságokat követtek el. Már idéztük, Jány tiltakozott a német erők és szláv milíciáik viselkedése ellen.

Dr. Timár István visszaemlékezése szerint Nagy Vilmos és felesége Szondy utcai lakásukon a doni vereség után egy megbeszélést tartottak, ahol a Dont megjárta két fiatal tiszt tájékoztatást tartott a már említett, Jány által is elítélt atrocitásokról. Dr. Timár tanúja volt a miniszter és felesége megdöbbenésének, mikor az említett tragikus események tudomásukra jutottak, ezért a minisztert tisztességes emberként értékelte.²⁰⁸

A munkaszolgálatnak azért nem kizárólagosan embertelen oldalai voltak. Dr. Timár visszaemlékezéseiben utal arra, hogy 1941-43 között Lengyelpusztán munkaszolgálatot teljesített, a században a nehéz munka ellenére emberséges hang és tisztességes bánásmód uralkodott.

A doni vereség után a megszálló egységek mellett és a hátszágban tovább működött a munkaszolgálat. 1943 elején az inkább már szakmai szempontokat figyelembevevő behívások alól mentesültek a zsidó egyetemisták. 1943 tavaszán csak kisebb súrlódások történtek a munkaszolgálat vonatkozásában, a nagybányai M. Kir. X. Km.-es zászlóalj két parancsnoka ellen eljárás indult, mert állítólag anyagi ellenszolgáltatások fejében kedvezményeket adtak a munkaszolgálatosoknak, Gyöngyösön egy népesség nyilvántartó tisztviselő hasonló indítékból adott mentességet gazdag zsidóknak, de keresztényeknek is. A minisztérium tárgyilagosan vizsgálta meg a színvonalai 75. Hadkiegészítő kirendeltségen keresztül történt feljelentést a bikszádi Ált. Faipari Rt. munkájában történt állítólagos szabotázsveszély ügyében.²⁰⁹

Jelentős eredmény volt, hogy 1943 májusában döntés született, hogy a munkaszolgálatosok lelki gondozása céljából 50 rabbit hívnak be tábori rabbi kiképzésre. A tanfolyamot 1943 július 1-14. között tartották meg, nem a Ferenc József laktanyában, hanem az I. KMSZ zászlóaljnál.

A tanfolyam több részből állt: 1. katonai rész: szolgálati szabályzat, általános katonai ismeret, ügyviteli szabályzat, gyakorlati belszolgálat, fegyelmező gyakorlatok, 2. lelkesítő rész: tábori lelkesítő szolgálat, katonai lelkipásztortan, honvéd egyházi anyakönyvezés, honvéd egyházi szervezet, kisegítő lelki gondozás, valláserkölcstan.

A miniszter nevében Ruszkciczay-Rüdiger altábornagy sk. 1943 május 13-án írta alá a rendeletet.²¹⁰ A hallgatók civilben voltak, az I. hadtest rituális étkezést biztosított számukra.

Érdekes egy pillantást vetni a magyar hadsereg és állam a nemzetiségek és a menekültek kérdéséhez, a felekezetek egymás közti viszonyához.

²⁰⁸ Zinner Tibor - Róna Péter: A magyar nép nevében. Bp. 1986 337.

²⁰⁹ HL HM eln. o. 16061 1943 IV. 7.

²¹⁰ HL HM eln. o. 32550. 1943 V. 15., HL HM 110166. 1943 (bánásmódi rendelet) HL HM 17853. 1943 V. 25.

Az 1941-es határok között az ország lakosságának mintegy 20-25%-a tartozott valamely nemzetiséghez. Míg a Felvidéken hazánkhoz került mintegy 100000 szlovák helyzete, nemzeti jogai kiegyensúlyozottnak voltak tekinthetők, a Kállay-kormány 1943 februári jegyzőkönyvében arról olvashatunk, hogy a Tiso-Szlovákiában: Lőcsén, Iglón, Eperjesen atrocitások történtek a magyar lakossággal szemben.

Példaszerűnek tekinthetjük a magyar állam és a honvédség a ruszinokkal kialakított viszonyát. Már 1939. augusztus 2-án kormányrendelet jelent meg a ruszin nyelv törvényes használatáról és a nemzetiségi jogokról.²¹¹ Ezt követően Bartha Károly honvédelmi miniszter rendeletet adott ki a kassai VIII. hadtestparancsnokságnak, mely szerint a honvédség szolgálati és vezényleti nyelve Kárpátalján is a magyar, de tekintettel arra, hogy itt a lakosság nagyobb része magyar-orosz (ruszin), némely alakulatnál a legénység 50 %-át is meghaladja a számuk, a csapatnyelv a ruszin. A közlőnyöknek, rendeleteknek két nyelven kell megjelenni, a ruszin többségű egységeknél a nyelvet beszélő tisztek kinevezését szorgalmazta a minisztérium. A ruszinok nemzeti öntudata természetes fejlődése azt eredményezte, hogy a hivatalos ünnepeken a ruszin legénység a magyar himnusz után intonálta és elénekelte saját himnuszukat, melyet a HM Elnöki Osztály lefordított magyarra. Kozma Miklós Kárpátalja kormányzó biztosa 1941 január 13-án Ungváron kelt levelében kérte a honvédelmi miniszter állásfoglalását arra az esetre, mikor a nemzeti ünnepeket követően a ruszin közönség a magyar himnuszot követően intonálja és eléneklí saját himnuszát. Kérte a minisztert, hogy a ruszin himnusz alatt is rendelje el a tisztelgést és a vigyázzállást, és hogy a honvédek is csatlakozhassanak az éneklő közönséghez. A HM Elnöki osztály elfogadta Kozma és utóda Tomcsányi Pál kérését, a magyar tisztek számára pedig tisztelgést írt elő.²¹² A minisztérium ruszin nyelvű örutasítást is kiadott.

Sokkal bonyolultabb volt a hazai németiséghez való viszony, akik közt jelentős befolyást szerzett a náci propagandát sugalmazó F. Basch vezette Volksbund. Propagandájuk 1939-40 folyamán jelentősen felerősödött Sopronban és környékén. A VKF-2 és a Magyar Királyi Csendőrség jelentései szerint a helyi Schuppert-vendéglőben állítólag titkos hitlerjugend-képzés indult, barikádharcra készültek. Egyes helyi náci aktivisták a város német megszállásáról rémhíreket terjesztettek, kapcsolatot tartottak a Bécsben működő Festetics-féle nyilas-párt politikusaival.²¹³ Mayer Hans birodalmi detektív rendszeresen átjárt a városba, segített a kapcsolattartásban. A propaganda erősségét jelzi, hogy S. Adolf orvos tábornok özvegyét 100 pengő büntetésre ítélték a magyar állam megsértéséért. A nemzetiszocializmus, a német birodalom erőteljes vonzerejét mutatja az az esemény, hogy Felsőlajosfalváról 23 fiatal a VDU hatására Münchenbe szökött, német katonának képezték ki őket, de pár hónap múlva visszatértek Magyarországra.²¹⁴

A VDU és a HM viszonyának romlását jelzi, hogy mikor 1943 februárjában a Bp. Sportcsarnokban gyűlést tartottak, a miniszter számára nem küldtek meghívót, csak Bély Alajos altábornagynak és Kudriczy István vezérőrnagynak, az ifjúság országos vezetőinek. Dr. Balla, a miniszterelnökség kisebbségi ügyekben illetékes osztályfőnöke megkeresésére mentegetőző választ küldtek.

²¹¹ 18136/1939 Me. rendelet

²¹² HL HM eln. o. 32771. 1941 I.13., HL HM Eln. o. 2930. 1943

²¹³ VKF 29973/1943

²¹⁴ HL HM eln. o. I: 26828. 1942, HL HM eln. o. 11592. 1943 II.11. M. Kir. Csendő Nyomozó Pság 1942 X. 1.

A hazai SS-toborzás akadályozása is feszültséget okozott, ezt Hitler szóvá is tette a kormányzónak Klessheimben 1943 tavaszán a kormányzónak. A Magyar Kir. Csendőrség Központi Nyomozó Parancsnokságának tudomására jutott, hogy a VDU SS-toborzás szándékával összeírást akart végezni az 1908-25-ös évfolyamok között. Az összeírás országszerte nyugtalanságot keltett a németek körében, Veszprém és Kolozs megyékben az összeírók azt mondták, hogy a felállítandó SS Magyarországon fog szolgálni. Sok településen viszont a német lakosság félve fiai frontra kerülésétől megtagadta az adatszolgáltatást, biztosabbnak látta a német ifjúság szolgálatát a nagyobb részben itthon szolgáló honvédségben, ezenkívül hatott rájuk a Hűségmozgalom is.²¹⁵

Szintén problematikus volt a román nemzetiséggel való viszony, mely részben egyházpolitikai kérdésekkel együtt jelent meg. Colan Miklós görögkeleti román püspök a román legénység lelkigondozása céljából tényleges és póttartalékos lelkészek szolgálatba állítását kérte, de a jelöltek Popoff Mihály görögkeleti adminisztrátor szerint nemzetpolitikai szempontból kifogás alá estek, ezenkívül a gyulai főispán szerint alkalmat kapnának, hogy káros hatást, befolyást gyakoroljanak. A HM Elnöki Osztály szerint el kell azt kerülni, hogy nemzetiségi kifogás miatt behívás történjen, mert a katonai szolgálat nem büntetés. Végül nem az eredeti jelölteket, hanem másokat neveztek ki póttartalékos tábori lelkésszé az I. és a IX. hadtestek kötelékében.

A Kállay-kormány rendezte a román KMSZ egységek ügyét. Pataky Tibor külügyminisztériumi államtitkár előterjesztése alapján megegyezés történt a román hadsereggel, miszerint mindkét hadseregben mentesítették a munkaszolgálatból a 42 évnél idősebbeket, az érettségivel, tiszti vagy tiszthelyettesi rendfokozattal rendelkezőket. A HM elbocsátotta az összes román értelmiségit, a hadifoglyok helyzetében kölcsönösen eredmények születtek, a román attache meglátogatta a Conti u. 43-ban fogva tartott román katonákat. A románok a paritást nem teljesen tartották be.²¹⁶

A bolgár illetékességű személyeket mentesítették minden szolgálat alól, a hazánkon átutazó a Michnov vezérkari főnököt a honvédelmi miniszter és a vezérkari főnök megajándékozták.

Az újvidéki tragédia után nehezen oldódott a Délvidék feszült hangulata. 1943 januárjában elterjedt, hogy a honvédség a szerb karácsony alkalmával ismét razziát fog tartani a Sajkásvidéken. A rémhírek feloldására Bucska Gábor alezredes körlevelet juttatott el a térség településeihez. A szabályai 20/I. zászlóaljat a szegedi hadtestparancsnokság utasította, hogy „kerüljenek el minden feszültségkeltő megnyilvánulást, a lakosságban tudatosítani kell, hogy a törvényt tiszteletben tartók biztonságot élveznek, ugyanakkor a magyar állam ellen támadókra le fognak sújtani.”²¹⁷ A helyzet javulását jelezte, hogy a 30. ezredet nem kellett kihelyezni Zentára és Óbecsére. Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter kinyilvánította, hogy a csendőrség képviselői sem kerülhetik el a törvényes vizsgálatot az újvidéki ügyben. Ekkor távozott Újvidék főispáni tisztéről Fernbach Péter. A szerbekhez fűződő viszony csak lassan javult a következő hónapokban, ebben szerepe volt a Nedic-kormányval való magyar kapcsolatok fejlődésének, és a szerb polgárság kommunistáktól való félelmének.

Érdemes egy pillantást vetni a HM menekültügyekben vállalt szerepére. Az országban 1939-et követően sok százezer menekült talált otthonra. A honvédséget a menekültügyben érintő feladatok miatt hozták létre 1942-ben a HM 21. osztályát, melynek feladata a menekültek ügyeivel való foglalkozás volt.

²¹⁵ HL HM eln. o. I. 38665. 1943

²¹⁶ HL HM eln. o. 6510/1943, HL HM eln. o. 3193. 1943 I.14

²¹⁷ Szegedi V. Hadtest Parancsnokság HM HL 3514 1943, HL VKF 5140 1943 II.19.

A Magyar Attache Testület sikeresnek mondható humanitárius kapcsolatot tartott fenn a francia Vichy-kormány szerveivel. Ismert, hogy a hazánkban élő több tízezer francia katonák és családtagja sok kedvező lehetőséget kapott. Rendfokozataikat viselhették, szemléket tarthattak, a gyermekek oktatására lehetőség nyílt. A magyar attasé 1943. január 1-18. között látogatást tett a francia kormány szerveinél (diplomáciai kar, attache csoport, nevelési minisztérium).²¹⁸ A franciák a kapcsolatok alakulását a humanitárius igények teljesítésére használták fel. A franciák figyelték a balatonboglári tábor viszonyait, kérték az ott internált francia katonák – köztük zsidók – élet- és munkafeltételei javítását, munkavállalási lehetőségeik biztosítását. Igényeiket a magyar szervek teljesítették.²¹⁹ Hasonló, talán még kiterjedtebb kedvezményekben részesültek a hazai lengyel menekültek: díszszemléket tarthattak, gimnáziumuk működött, lelkészeik munkadíjat kaptak. A magyar állam még a szökött német katonáknak is elhelyezést biztosított.

Nagyszámú zsidó menekült is élt az országban, az 1942. december 2-ai képviselőházi ülésen Vajna Gábor nyilas képviselő támadta a kormányt 12000 galíciai zsidó és 12000 zsidó menekült befogadása miatt.²²⁰ Ez azonban nem befolyásolta a kormány álláspontját.

A Honvédelmi Minisztérium igyekezett tompítani a létező felekezeti ellentéteket, 1942 tavaszán Kiskunfélegyházáról a frontra induló egységeket csak katolikus szertartás keretében búcsúztatták, ezért Ravasz László református püspök és Soltész Elemér protestáns tábori püspök tiltakozására a hazatérőket már ökumenikus szertartás keretében fogadták. Ezt a tábori püspökök ellenőrizték.²²¹ A minisztérium teljesítette a görögkeleti felekezeti igényeket is, póttartalékos tábori lelkészeket neveztek ki. Folyamatos volt a kapcsolat az unitárius felekezettel is.²²² A minisztérium humanusan oldotta meg a székely szombatosok katonai szolgálatát is, imakönyvek kiadását támogatta nemzetiségi nyelveken is.

Az új miniszter előtt álló legfontosabb feladat a honvédség alkotmányos állásának megvédése, a szolgálati szabályzat kereteinek betarttatása, a megjelenő pártpolitikai törekvések kiküszöbölése.

Érdekes kép bontakozik ki azokról a jelentésekből, melyeket a HM és a VKF a BM Politikai Nyomozó Osztálya részéről kapott. Főleg az MSZDP és a szélsőjobboldali pártokról érkeztek tudósítások. Az MSZDP értekezletein radikalizálódott a hangneme. 1943. január 8-án Jelinek Ferenc szakszervezeti vezető kijelentette, hogy a háborút az oroszok nyerik meg.²²³ Január 18-án Spitzl Károly a Vasas-székházban azt mondta, 1943 meghozza a tengelyhatalmak kapitulációját, nem kell bevonulni katonának. Szerinte a nemzetvédelmi keresztet a nép árulói viselik. Február elején Peyer Károly képviselő szájából az hangzott el, hogy angol győzelem lesz és a frontról senki nem jön haza élve. Valószínűsíthetően kommunista indíttatású hangok voltak, melyek szerint a katonákat, rendőröket, pénzügyőröket le kell lőni, ezenkívül: „A harctéren nem az oroszokra, hanem a németekre lövök, ezenkívül nem engedem a fiam Sztálin ellen harcolni”.²²⁴ A szélsőjobboldali vélemények is megjelentek: „Aljas csirkefogó zsidó kormánynak és honvédelmi miniszternek nem fogok szolgálni ... A magyar hadseregben

²¹⁸ HL HM eln. o. 17193. 1943, HL HM eln. o. b. 63644. 1943

²¹⁹ HL HM eln. o. B. 25502. 1943.

²²⁰ Képviselőházi napló 1942 december 2.

²²¹ HL HM eln. o. 24931. 1943

²²² HL HM eln. o. 30555. 1943 IV. 3.

²²³ HL HM 77725. 1943 I. 8.

²²⁴ HL HM 77725. 1943 IV. 23.

a fronton nincs fegyelem. Ha frontra mennék, a parancsnokot azonnal lelőném.”²²⁵ A tájékoztatásokat összegezve a HM I/A. osztálya felkérte a minisztert a legnyomatékosabb fellépésre: „Népünk és hadseregünk hazafias szellemét alapjaiban fenyegető hírverés meggátolása érdekében tervezett intézkedésekről tájékoztatni szíveskedjen.”²²⁶ A HM és a VKF azonban nem lépték át intézkedéseikben az alkotmányosság határait.

Jelentős mértékben fenyegető tényezőnek tűnt a hadseregben is megjelenő szélsőjobboldal. Nagy Vilmos ellenezte a tisztek párttagságát, politikai tevékenységét, például Kiss Kálmán tábornok esetében. Az 1943 januárjában elhunyt Mokcsay Dezső ezredes temetésére tiszti küldöttség szándékozott kivonulni és akárcsak korábban, Tamássy Árpád temetését nyilas tüntetéssé változtatni. A miniszter a szolgálati szabályzat alapján akadályozta meg a nyilvánvaló politikai manifestációt.²²⁷ A szabályzatok ellenére sok tiszt volt tagja a Nyilaskeresztes Pártnak. A hadseregben titkos kezek röplapokat terjesztettek a Hubay-Vágó féle törvény,²²⁸ vagy a „Szálasi-gárda” mellett.²²⁹ A szélsőjobboldali pártok rendezvényein Nagy Vilmost a tengely ellenségének minősítették, vele szemben követendő példaként Rátz Jenő volt vezérkari főnököt, vagy Bartha Károly volt honvédelmi minisztert állították be. Nagy Vilmos helyesen látta céljaikat: „Imrédyék egy pártjukhoz tartozó képviselő szerint egyformán ellenségnek tekintették a Főméltóságú Kormányzó urat, Keresztes-Fischer Ferenc belügyminisztert és engem. Szerintük e három személyen nyugszik a mai magyar kormányzati rendszer. A párt-szövetség törekvései mindaddig kilátástalanok maradnak, míg mi a helyünkön vagyunk.”²³⁰

A HM-nek foglalkoznia kellett a 13. könnyűhadosztály tisztikara körében a tartalékos zászlós Kabay István által terjesztett radikális hangvételű propagandával, a tisztek számára az érintkezés elkerülését javasolták.²³¹ A HM-et támadás érte a pesti megyeházán keresztül v. Endre László alispán fia, Endre Zsigmond, a finn hadsereg őrmestere előléptetése ügyében.²³² A HM már Csatai Lajos minisztersége alatt úgy foglalt állást, hogy nem lehet illetékes a finn hadsereg szolgálatában álló és a háború alatt egy Musilo nevű gyárosnál lakó Endre Zsigmond előléptetési ügyében.²³³

A HM tehát alkotmányos határait nem lépte túl, ugyanakkor a figyelem kiterjedt a pártok fegyverkezésére. Egy Röder vezérőrnagy által összeállított jelentés szerint kis mennyiségben rendelkeztek fegyverrel a nyilasok, a kommunista Béke Párt (Bp. IX. ker. Liliom u. 14-ben), valamint a több száz főnyi aktivistáját több városban (Budapest, Miskolc, Szombathely, Kassa) kiképző Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetsége, mely olajmagvaknak álcázva nagy mennyiségű fegyvert kapott Pécsre Mecsér András magánkereskedő címére.²³⁴

Összegezve megállapítható tehát, hogy a Honvédelmi Minisztérium vezetése eredményesen követte törvényes jogállását, biztosította a kisebbségi és az alkotmányos jogokat, érvényesítette a honvédség elválasztását a pártpolitikától.

²²⁵ HL HM 77725. 1943 V.7.

²²⁶ HL HM 77725. 1943

²²⁷ Nagy Vilmos i. m. 158-9

²²⁸ HL HM eln. o. I. 39764. 1940

²²⁹ HL HM eln. o. I. 39763. 1940

²³⁰ Nagy Vilmos i. m. 165-66.

²³¹ HL HM eln. o. 4945. 1943

²³² HL HM eln. o. 4578. 1943

²³³ HL HM eln. o. 55018. 1943 XI. 1.

²³⁴ HL HM 1944 eln. o. sz. n.

Az új katonapolitika kísérlete

Magyarország alkotmányos kormányai erőfeszítései ellenére kevés megértést, támogatást talált a nemzetközi síkon. A Szovjetunióval 1941 júniusától hadiállapotban állt hazánk, azonban talán elfogadható, hogy az esetleges, hipotetikus semlegesség sem állította volna meg a magyar határra érkező Vörös Hadsereget. A nyugati hatalmakkal való kényszerű hadiállapot más dimenzióban jelent meg, a magyar vezető körök jelentős része nem volt a hozzájuk történő lehetséges átállás ellen. Németország kényszerű szövetsége a birodalom érdekében a teljes magyar gazdasági-katonai potenciál igénybevételére irányult. A legnagyobb veszélyt a magyar katonai-politikai vezetés a környező országok részéről érezte, Románia, Szlovákia, Horvátország az 1938-41 között visszaszerzett magyar területeket ismét birtokba akarták venni, ez egy náci-barát kisantantszerű közeledést eredményezett. Talán csak a szerb Nedic-kormány keresett jobb kapcsolatokat hazánkkal. Rendkívül pontosan látta Bajcsy-Zsilinszky Endre, hogy a szerveződés hátterében viszontbiztosításként álltak a londoni emigráns kormányok. Ezenkívül az említett államok kommunista emigrációja is részben hasonló nemzetpolitikai célokat követett. Teljesen érthető tehát, hogy a magyar vezetés fő célja egy közép-európai viszonylatban rendkívül erős haderő megteremtése volt.

1942. november 19-én Nagy Vilmos honvédelmi miniszter és Beöthy Dezső államtitkár terjesztették be a honvédelmi tárca új költségvetését, mely számos szociális, haditechnikai szociális kérdést is érintett. A pénzügyi lehetőségek határait feszítő javaslat (a költségvetés XX. fejezete) a HM költségvetését a 900 millió pengőt közelítő összegben határozták meg (764 millió rendes, 81 millió rendkívüli kiadás).²³⁵ A törvényjavaslat éles vitát, számos hozzászólást, javaslatot váltott ki: Baky László a hadigondozottak helyzetét, a tiszti lakásgondokat említette, Vajna Gábor jogosan vetette fel a téli ruházat hiányosságait, Horváth Géza az üdülők és szanatóriumok a sebesültek számára történő igénybevételét, Meskó Zoltán a tisztek javadalmazása növelését, Takács-Tolvay József a honvédek földhöz juttatását sürgette. Lipcsey Márton a magyar-német klíringelszámolás német hiányát a magyar élelmiszerek fejében fegyverszállításokkal látta kiegyenlíthetőnek. Halmai János a gépkocsizó alakulatok, Palló Imre a honi légvédelem fejlesztését látta szükségesnek. Bajcsy-Zsilinszky Endre egy másfélmillió, ütőképes, technikailag jól felszerelt honvédség létrehozását tartotta fontosnak, indokul Antonescu Romániája készülődését hozta fel. A képviselőház végül is elfogadta a költségvetést, a miniszter ígéretet tett, hogy a költségvetésből 134 millió pengőt a légierő fog megkapni.²³⁶

„A haza és a magyar nemzet számára kell munkánkat elvégezni” és „Tudnia kell mindenkinek, hogy a nemzet sorskérdéseit az ezeréves hagyományok parancsolta módon kell megoldani”, és ez a „belső rend nélkül” lehetetlen – e gondolatokkal zárta a miniszter a honvédelmi tárca költségvetése betérjesztését.²³⁷

A hadsereg erősítésének fontos indoka volt az 1942 ősztől jelentős mértékben romló magyar-román viszony.

Kállay Miklós kormányfő 1942. október 14-én olyan információt közölt a honvédelmi miniszterrel, hogy a német hadvezetés a románokat harcokcsikkal, repülőgépekkel látja el, a magyar honvédség ellátása pedig nem megfelelő. Magyarország minden további irredenta hangot

²³⁵ Országos Törvénytár 1942 XII. 31. az 1942 XXIV. tc.

²³⁶ Képviselőházi Napló 1942 november 19. 309. sz. ülés

²³⁷ Képviselőházi Napló 1942 november 19. 309. sz. ülés

megszüntetett, ezzel szemben a románok irredenta gyűléseket szerveztek pl. Brassóban, ahol Antonescu kijelentette, azért harcolnak, hogy „revideálják a bécsi döntést, és Románia határát a Tiszáig tolják ki”.²³⁸ E kijelentéseket katonai lépések is követték. 1941 augusztusában Bánffyhungyadnál, 1942. október 24-én Fiáthfalvánál törtek be a román alakulatok magyar területre, de a honvédség és a székely határőrség visszaverte a támadást.²³⁹ Románia állandóan napirenden tartotta a feszültségeket: Antonescu folyamatosan uszított Magyarország ellen, elvonta a dél-erdélyi magyarok élelmiszerkészleteit, Mihai Antonescu határkorrekcióra kérte a magyar kormányt a Székelyföldön, de Kállay ezt elutasította. 1943 elején a román hadsereg súlyos oroszországi vereségei mérsékeltek a feszültségeket,²⁴⁰ de ezek 1943 tavaszán újra kiéleződtek. Május 11-én Kötelendnél egy magyar repülőgépet lelőttek, Kiss Kálmán és Pálossy Tibor zászlósok életüket veszítették.²⁴¹ Április 30-án Székelyráckevénél²⁴² volt összetűzés, majd Gyergyótölgyesnél, majd Bedecsnél²⁴³ a határon robbant ki lövöldözés. A békási vámnál is tűzharc robbant ki a magyar és a román őrs között május 11-én,²⁴⁴ később Kézdivásárhelynél robbant ki határincidens.²⁴⁵ Júliusban Székelyudvarhelynél volt incidens,²⁴⁶ Battonyánál a granicsárok magyar pénzügyőrre lőttek,²⁴⁷ Gyergyónál magyar területre léptek és Márton András helyi lakost magukkal vitték.²⁴⁸ A román hadsereg jelentős erőket tartott Erdélyben és a Bánátban, a VI. hadtest parancsnoksága Gyulaféheváron, a VII. hadtest Temesváron volt.²⁴⁹ Erősödött a csehszlovák kommunista propaganda is, ezért Körtvélyesen kommunisták ellen kellett vizsgálatot indítani. A magyar állam ellen irányuló propaganda miatt a HM a tárcaközi rádióellenőrző bizottságban a teljes energiával történő műsorsugárzás mellett szállt síkra, mert az esti órákban a csökkentett teljesítményű műsorszórás az ország távolabbi pontjain, és a határon túl élő magyarok nem tudták fogni.²⁵⁰ A már 1941-42 óta látenszen megnyilvánuló revans-szándék érlelte meg a magyar katonai vezetésben az a gondolatot, hogy a Székelyföld és Észak-Erdély biztosítása céljából új határvédelmi erőt, a Székely Határőrséget kellene létrehozni. Az elgondolás Altörjay Kozma István altábornagytól indult ki 1942 tavaszán. Támogatták Szotyori Nagy Gyula altábornagy, Dálnoki Miklós Béla vezérezredes, az 1. hadsereg parancsnoka, és Nagy Vilmos honvédelmi miniszter is. Sikertelen meggyőzni Horthyt, így megkezdődhetett az SZHV megszerveződése, parancsnoka Kozma altábornagy, helyettese Horváth vezérőrnagy lett.²⁵¹ Összesen 30 zászlóaljat szerveztek, alapvetően könnyűfegyverzettel ellátva. Az SZHV nagyrészt a 18 év alatti és a 42 év feletti

²³⁸ Nagy Vilmos i. m. 163.

²³⁹ Dr. Jónás Gyula: A második bécsi döntés és az erdélyi kérdés. Kapu 1992/7 56-7.

²⁴⁰ OL MT jkv. 1943 I. 7.

²⁴¹ HL HM VKF I: o. 5119. 1943 V. 11.

²⁴² HL VKF I. o. 5129. 1943 IV. 30.

²⁴³ HL VKF I: o. 1943. 5288., 5230.

²⁴⁴ HL VKF I. o. 5106. 1943 V. 11.

²⁴⁵ HL VKF I: o. 5250. 1943 V.26.

²⁴⁶ HL VKF I. o. 8407. 1943 VII.7.

²⁴⁷ HL VKF I. o. 5105. 1943 V.10.

²⁴⁸ HL VKF I. o. 4505. 1943

²⁴⁹ Ion Cupsa: Armata Romana de frontul antibolsevit. Bucuresti 1993 in: Hadtörténeti közlemények 1994 szept. Jakus János: A m. kir. IV. hadtest támadó hadműveletei 1944 szeptember.

²⁵⁰ HL VKF I: o. 4682 1943 II.4.

²⁵¹ Új Magyarország 1994 VII.26.

férfiakat vette igénybe. A kiképzés több lépcsőben történt: 1942. március 1.-május 21. között a parancsnoki kiképzés, 1942. április 1.-május 15. között az alapkiképzés történt meg, május 15. után a fegyvergyakorlatok következtek 8 napos ciklusonként.²⁵² Ez évenként 2-3 hetet vett igénybe. Az SZHV tagjait a honvéd előléptetési rendnek megfelelően, minimális eltéréssel (a rövidebb szolgálati idő miatt) léptették elő.²⁵³ A HM számos kedvezményt ért el az SZHV tagjai számára: adókedvezményt, a gyermekek lábbeli juttatást, vasúti kedvezményt, családi segélyt, kedvezményes orvosi ellátást kaptak. 1943 tavaszán a szociális és nevelési segítségnyújtás céljából nevelésügyi előadókat rendszeresítettek az SZHV-nél.²⁵⁴

Nagy Vilmos honvédelmi miniszter az új katonapolitika céljainak megfelelően igyekezett tárgyalni 1943. január 11-én Keittel, majd Göringgel és zsidó származású helyettesével, Milch vezérezredessel Berlinben, 10,5 cm-es légvédelmi lövegeket, új Messerschmidt repülőgépeket igényelt, de a német fél ezt elutasította, mondván a románok ellen kell. Nehezményezték még a magyar kormány a zsidókérdésben tanúsított magatartását is.²⁵⁵

A magyar vezetés a doni tragédiát követően arra törekedett, hogy a Szovjetunióban a csekély megszálló erők kivételével minden erőt itthon tartson, bár a német vezetés fokozta presszióját a magyar alakulatok igénybevételére. Bár Szombathelyi vezérezredesről tudták, hogy nem irányukban elkötelezett, mégis felismerve a vezérkari főnök koncepcióját a Magyarország számára fő veszélyforrásnak tekintett „balkáni tűzfészekről”, kísérletet tettek megnyerésére. Pappenheim ezredes, német attasé közvetítette Keitel kérését Szombathelyi felé három megszálló hadosztály Szerbiába kiküldésére vonatkozóan.²⁵⁶ Szombathelyi koncepciója szerint Sztálingrád és El-Alamein fejleményeit követően a szövetségesek vették át a kezdeményezést. A balkáni front létrejötte esetén Románia átállását feltételezte: „Meg fognak támadni minket”. Ezért március végére a szegedi V. és a kolozsvári IX. hadtestet, valamint az SZHV-t olyan állapotba akarta hozni, hogy bármikor feliaszthatók legyenek. Bírálta a hadsereg fegyelmét, az „általános bratyizás, komázás, jóemberség helyett a fegyelmet kell erősíteni”. Félte a defetista erők előretörésétől a polgári életben. Tragikus példaként az 1918-as összeomlásra emlékezett. Úgy látta, nálunk Károlyit az alkotmányos jogok miatt nem korlátozta senki, ezzel szemben a francia demokrácia elbírta, hogy Clemenceau megtizedeltette a lázadó VII. és a XI. hadtestet, és Caillaux-t, az ellenzék vezérét letartóztatta. A közszabadságot, az alkotmányosságot a magyar lélek nagy értékének látta, de szerinte oda kell figyelni a „felszín alatt romboló erők működésére”. Úgy érezte: „felelősséggel tartozunk a nemzet azon millióinak, akik ösztönös hazaszeretettől vezérelve, még nap mint nap megteszik kötelességüket a fronton és itthon ... tartozunk az örök magyar nemzetnek”.²⁵⁷ Nagy Vilmos honvédelmi miniszter már meglehetősen előrehaladt stádiumban találkozott Szombathelyi kezdeményezésével: egy vezérkari tiszt egy ügyszót adott át neki szignálásra, mely kész megoldásként közölte, hogy Magyarország három hadosztályt bocsát a németek rendelkezésére. A honvédelmi miniszter tudta, hogy a vezérkar főnökének nincs joga a kormány jóváhagyása nélkül ilyen hatásköri ügyekben intézkedni: „A felelősséget a parlamenttel és az egész nemzettel szemben én viselem. Miután a kormánynak felelős minisztere vagyok, ezt nekem a minisztertanács elé kell vinnem. A három hadosztály kiküldésének kérdését elutasító álláspontom kifejtésével az

²⁵² HL HM eln. o. 48557 1943

²⁵³ HL HM eln. o. 48557 1943

²⁵⁴ HL HM eln. o. 21659. 1943

²⁵⁵ Nagy Vilmos i. m. 145-46.

²⁵⁶ HL VKF 9. sz. n. 1943

²⁵⁷ Horthy Miklós titkos iratai. Bp. 1965 65.

1943 március 10-ei minisztertanács elé terjesztettem. A kormány egyhangúan állást foglalt a kiküldés ellen és a vezérkar főnökének javaslatát elutasította” – így emlékezik vissza a honvédelmi miniszter a felvetés elvetésére. A kiküldetés ellen foglalt állást a külügyminisztérium is, mert nem lenne kívánatos a történelmi határok átlépése, ezenkívül egy ilyen lépés, „tovább terhelné ... az amúgy sem jó magyar-szerb viszonyt.”²⁵⁸ Az április 6-ai kormányülésen Kállay miniszterelnök beszámolt római tárgyalásairól, ahol a Duce is helyeselte, hogy nem küldenek a magyarok három megszálló hadosztályt a Balkánra.²⁵⁹ A későbbiekben Csatay Lajos honvédelmi miniszter a Bánátért és a tengeri kijárat fejében hajlott volna a kiküldésre, viszont Ghitzy Jenő külügyminiszter egyértelműen elutasította.

Az ország nehezedő gazdasági-pénzügyi helyzete ellenére a politikai vezetés felismerte, hogy a honvédség erejének, ütőképességének megőrzése, növelése a háború végére kulcsfontosságú Magyarország jövőjét illetően. Ennek következtében tervezték felemelni a honvédség, a HM költségvetését az 1942-es 749548000 pengőről az 1943-as költségvetésben a következő pénzügyi évre 1052906000 pengőre.²⁶⁰ Egy az adott pillanatban született elemzés szerint a gazdaság legfontosabb problémái a német gazdasági nyomás és függés, a nyersanyaghiány, a munkaerő háborús kiesése, az alaptalanul magas belső kereslet, a mezőgazdasági termelés visszaesése, a nemzetiségek gazdasági szabotázsja. Farkas Endre vk. őrnagy szerint az idegen gazdasági hatalmasságok és az adósság miatt kerül szembe a magyar társadalom a közösség gondolatával és a munka szentségével.²⁶¹

A honvédség fejlesztésére tett erőfeszítéseket jól mutatja, hogy Nagy Vilmos honvédelmi miniszter a kormány március elején tartott ülésén adminisztratív könnyítéseket, és a közszállításokra előleget igényelt, mert a hadsereg ellátását rossznak látta. A VKF 1943 márciusi elemzése is pontosan tükrözi a magyar hadigazdaság problémáit: „.... A hadsereg beszerzésekben teljesen a hazai piacra van utalva, a gyártási kapacitások bizonyos területeken (pl. a gépkocsik, puskák, aknavetők, lövegek) teljesen le vannak kötve. Lőszerhiány van, csak 1943 közepére érhető el javulás.” Példaként a 81 mm-es aknavetőnél 8 helyett 15 javadalmazást terveztek.²⁶²

A honvédelmi tárca költségvetésének 1943-as emelése magával hozta a honvédség szervezeti-hadrendi, valamint technikai előrelépését, fejlesztését. A mennyiségi fejlődés elvét a mélységi tagoltság elve váltotta fel. Az 1938 februárjában kidolgozott Huba I-II-III hadrendet 1943 augusztus 10. után felváltotta a Szabolcs-hadrend, mely 8 háromezredes hadosztályt, nyolc tartalékhadosztályt tervezett létrehozni, hadosztályonként négy tüzérosztállyal. A hadrendben szerepelt két páncélosadosztály, egy lovashadosztály, két hegyi dandár, egy repülőhadosztály, három légvédelmi tüzérdandár, egy folyamőr dandár, valamint a Székely Határvédelmi Erők. A tervezet alapján növelni kell a kézfegyverek: géppisztolyok ellátottságát, fejleszteni a tüzérségi eszközöket és előrelépés szükséges a légierő és a páncélos erők vonatkozásában, ahol a hazai fejlesztésű Tas harcokocsik számát szándékoztak növelni.

E szerkezetet a VKF már 1943 elején sürgette, mikor is a Magyar Királyi Honvédség hadrendjében lévő 25 könnyűhadosztály jelentős része a hadrend keretében békekiképzést folytatott. Tehát már 1943 tavaszától jelentős erőfeszítések indultak el.²⁶³

²⁵⁸ Nagy Vilmos i. m. 155-56.

²⁵⁹ OL MT jkv. 1943 III. 23.

²⁶⁰ HL VKF sz. n. 1. 1943

²⁶¹ HL VKF sz. n. 3. eln. o. 1. 1943

²⁶² HL VKF sz. n. 1. 1943

²⁶³ HL VKF I. o. 1944 III. 11.

A doni katasztrófa technikai tanulságait vonta le a Haditechnikai Intézet, amikor elemezte a páncélosok védettségét és a hazai fejlesztés lehetőségeit. A páncélosok és a Zrínyi rohamlővegek védettségét elemezték, javítani szándékoztak azáltal, hogy a magyar gyártmányú Mester és Ajax páncéllemezt javasolták alkalmazni.²⁶⁴

Növelték a kézi lőfegyverek gyártási volumenét. Egy későbbi, a Szabolcs-hadrend időszakában készült jelentés szerint nem elégséges az ország évi mintegy 90000 tonna acéltermelése, ez kevés, akárcsak a szénellátás. A jelentés szerint a legfontosabb a gépkocsik és a páncélos járművek előállítás, mert belőlük jelentős a hiány. Egy másik jelentés indokoltan úgy látta, hogy anyagbeszerzés területén csak hazai forrásra lehet számítani.²⁶⁵

A békehadrendben működő alakulatok működését szándékoztak magasabb szintre emelni azáltal, hogy Rámpay Ernő ezredes parancsnoksága alatt főtiszti továbbképző tanfolyamot szerveztek. A páncélos parancsnokoknak Esztergomban, a tábori tüzéreknek Hajmáskéren történt továbbképzés. 1943 májusában a fegyvernemi felügyelők a lögyakorlatok emeléséről döntöttek.²⁶⁶ A VKF folyamatosan sürgette a háromezredes hadosztályokra való áttérést. 1943 elején a Magyar Királyi Honvédség hadrendjében levő 25 könnyűhadosztályból 9 az I. hadrend keretében békekiképzést folytatott.

A légierő vonatkozásában is jelentős előrelépés történt. A VKF úgy látta, hogy a front közeledtével elkerülhetetlenek lesznek az angolszász légitámadások.²⁶⁷ Emiatt tervbe vették a légierő jelentős fejlesztését. Szombathelyi e célból tárgyalni küldte Itáliába a volt katonai attasét, Szabó László vezérőrnagyot. Szabó tárgyalta Badoglio miniszterelnökkel és Favagrossa hadigazdálkodási miniszterrel, de csak alkatrészekre kapott ígéretet.²⁶⁸ A HM tovább folytatta a repülőterek építését (Ferihegy, Szeged), és polgári kereskedelmi repülést is a HM ellenőrzése alá vonták.²⁶⁹ Mindez a légvédelem hazai fejlesztését irányozta elő, és beleillik abba a koncepcióba, mely alapján a Kállay-kormány 1943 februárjában visszautasította a birodalmi kormány azon kérését, miszerint az ország centrális elhelyezkedésű repülőtereire német légi egységeket telepítsenek, mert a magyar kabinet szerint ez kitette volna az országot a szövetséges légitámadásoknak. Esetlegesen periférikus repülőtereken, például Újvidéken vagy Ungváron látták elképzelhetőnek.²⁷⁰

A légierő tartalékait növelték azáltal, hogy a repülőtisztok számára párhuzamos évfolyamokat szerveztek az akadémiákon²⁷¹, ezenkívül a vadászkeret egy részét Németországba küldték továbbképzésre.²⁷² A légierők vezetését egységesítették, ezt a légitámadásokkal indokolták. Az erre vonatkozó rendeletet a miniszter nevében Ruszkiczay-Rüdiger altábornagy szignálta: „A Kormányzó úr Öfömméltósága, Budapesten kelt legfelsőbb elhatározása alapján, a HM LÜ. Főcsoport főnökségét, és a Légierők Parancsnokságát egyesítem. A LÜ Főcsoport főnök teendőit egyben a Légierők főparancsnoka látja el. A Magyar Királyi Légierők felügyelője egyben a LÜ. Csoport főnökének helyettese.”²⁷³

²⁶⁴ HL VKF I. o. 4916. 1943

²⁶⁵ HL VKF 1944 III. 11.

²⁶⁶ HL HM eln. o. 4525. 1943., HL VKF 5146. 1943 V. 15.

²⁶⁷ HL VKF I. sz. n. 1943

²⁶⁸ HL VKF eln. o. sz. n. 15. 1943

²⁶⁹ HL HM eln. o. 44033. 1943, OL Minisztertanács jkv. 1943 V. 26.

²⁷⁰ OL Minisztertanács jkv. 1943 II. 17.

²⁷¹ HL VKF I. o. 4501. 1943

²⁷² HL HM eln. o. 400333 1943

²⁷³ HL HM eln. o. 36883. VI. 11., OL MT jkv. 1943 VI. 7.

A Szabolcs-hadrendre történő folyamatos átállás a honvédség több mint 300000 főnyi tiszti, altiszti, legénységi békeállományát érintette. Az átalakulás folyamán azonban – figyelembe véve a keleti front 1943 februárját követő néhány hónapos felkészülési-nyugalmi időszakát – a honvédség hátszági alakulatai meglehetősen békés, társadalmilag hasznos feladatokat is kaptak. Munkaszervezetet és munkaügyi előadókat állítottak be, ezenkívül a betakarítás előtt mezőgazdasági munkatörzset szerveztek.

A pénzügyi-gazdasági helyzet azonban objektív akadálya volt a Szabolcs-hadrend teljes megvalósításának. 1943 nyarától azonban a keleti front elmozdulása, a balkáni bizonytalanság erősödése új helyzetet teremtett. A keleti front megindult hazánk határai felé, a balkáni helyzet kiszámíthatatlan, fenyegető perspektívát vázolt fel. A helyzetre adandó első válaszlépésként Szombathelyi preventív céllal elrendelte a határőr zászlóaljak mozgósítását a déli határszakaszon Kárpátaljától a Muráig.

Küzdelem a hadsereg irányításáért

A háború vége felé közeledve, a 40-es évek második felétől fokozatosan erősödött a politikai harc a hadsereg feletti befolyásért, ellenőrzésért. A kormányzó, a Kállay-kormány alkotmányos-konzervatív erői célja a honvédségnek a nemzeti érdekeknek a pártpolitikai szempontoktól független képviselése, érvényesítése volt. E felfogás eszközként szolgálta a fő doktrinális célt: az 1941-es határok közötti ország területi integritását, alkotmányosságát, függetlenségét. Az 1943-tól erősödő technikai-modernizációs előrelépések ellenére a hatalmi és az erőviszonyok tükrében nyugodtan megállapíthatjuk: e szerepre a honvédség legfeljebb az egymással, és a többi környező állammal is konfliktusban álló szomszéd államok viszonylatában volt képes. Azonban az erőviszonyok arányaiból következően nem lehetett alkalmas a továbbiakban a Közép-Európát ütközőzónának tekintő két nagyhatalom: a nemzetiszocialista Németország és az expanzív bolsevik Szovjetunió küzdelme befolyásolására, a két nagyhatalom konfliktusában önálló nemzeti célokat, érdekeket képviselni.

A magyarországi szélsőjobboldal célja az volt, hogy a honvédség teljesen azonosuljon Német Birodalom katonai-politikai törekvéseivel. E célt szolgálta a korábbiakban már ismertett propagandatevékenység, valamint saját exponenseik számára a vezető pozíciók megszerzése.

A szélsőjobboldali propaganda sikeres semlegesítése mellett ezért volt fontos az alkotmányos-konzervatív erők számára is a megfelelő személyi politika, vagyis a honvédség kulcspozícióiba felelős vezetők helyezése.

Nagy Vilmos minisztersége idején már elindult e folyamat. Ekkor lett a békehadrendben lévő 1. hadsereg parancsnoka Náday István altábornagy, a 2. hadseregé Csatay Lajos altábornagy, az I. és II. hadtest parancsnokai Németh József és Aggteleki Béla altábornagyok. A HM Elnöki osztály élén Csatay Aladár ezredes Kalkó Gyula ezredes váltotta fel. A konzervatív erők még a kolozsvári protestáns egyházközség élén is erősítették befolyásukat: Oláh József vezérőrnagyot Dálnoki Veress Lajos váltotta fel.²⁷⁴ E személyi változások lehetővé tették, elősegíthették volna a független kül- és katonapolitikát, viszont az, mint utaltunk rá, az erőviszonyok függvénye volt.

Az egyszerű honvédek között legendás humánuma miatt (egy esetben a Szondy-utcai lakásán a szolgálati út megkerülésével gyermeke születése miatt rendkívüli szabadságot kérelmező rendfokozat nélküli huszár problémájához segítően viszonyult)²⁷⁵ népszerű honvédelmi miniszter viszonya 1943 tavaszától folyamatosan romlott a szélsőjobboldali erőkkal. Az ellenzék ellenszenvét tovább fokozta, hogy Nagy Vilmos vizsgálatot indított a tartalékos tisztt, Imrédy Béla becsületsértési, és a szintén tartalékos tisztt, Rajniss Ferenc kormányzósértési ügyében.²⁷⁶ Az április 20-ai kormányülésen Kállay ismertette a klessheimi tárgyalásokat, ahol Hitler felrótta a kormányzónak a kormány „bűnlajstromát”: Szentgyörgyi Albert és Frey András ismertté vált isztambuli tárgyalásait, a zsidókérdésben tanúsított magatartást, a kormány összetételét. Horthy azonban ragaszkodott a kormány összetételéhez.²⁷⁷

A honvédelmi miniszter már márciusban tudomást szerzett arról, hogy Incze Antal és Rajniss Ferenc a Magyar Megújulás Pártja képviselői interpellációt szándékoznak beadni ellene a

²⁷⁴ HL HM eln. o. 42329. 1942, HL HM eln. o. 30751. 1943 V 3.

²⁷⁵ Ring 1991 IX. 3. Albrect Gyula: Az új hadügyminiszter.

²⁷⁶ Nagy Vilmos i. m. 161-62.

²⁷⁷ OL Minisztertanács jkv. 1943 IV. 20.

parlamentben. A MÉP képviselői azonban a miniszter mellé álltak, Kállay Miklós kormányfő is számított Nagy Vilmos munkájára.²⁷⁸

A honvédelmi minisztert az imrédysták mellett támadták a nyilasok is, főként Vajna Gábor és Maróthy Károly. Nagy Vilmos május 2-án kihallgatást kért a kormányzótól, működését áttekintve kijelentette, hogy az alkotmányosság, a keresztényi gondolkodás, és a törvényes szellem vezették. Mindemellett felhívta a kormányzó figyelmét a román támadás veszélyére. Horthy szinte minden gondolatával egyetértett.²⁷⁹

Május 3-án levélben ismertette álláspontját a kormányfővel:

„Emlékeztető a miniszterelnök úr részére.

Rajniss Ferenc képviselő úr az interpellációs könyvbe, az összkormányzathoz intézve a következő interpellációt jegyezte be: Vitéz nagybacsoni Nagy Vilmos m. kir. Honvédelmi miniszter szükségesnek mutakozó távozása tárgyában.

Ugyanakkor Piukovich József képviselő úr ugyancsak a kormányhoz címezve interpellációt jegyzett be a m. kir. Honvédelmi miniszter úrnak a bácskai szokatlan személyi kapcsolata tárgyában.

Mind a két interpellációt, bár személyemet érintik, nem hozzám, hanem a kormányhoz intézték. Hogy egyfelől az interpelláló urakat ne feszélyezzem, az ülésen nem fogok megjelenni. Minthogy azonban a támadás középpontjában személyem áll, az elhangzott beszédek után szükségesnek vélt lépések megtételére irányuló elhatározásom fenntartása mellett a miniszterelnök úr és a Ház tájékoztatására és elvi felfogásom leszegzése céljából a következőket állapítom meg:

I. Személyemmel semmi összefüggésben nem álló családi viszonyoknak az interpellációban való tárgyalása.

Utalás történt arra a tényre, hogy testvérbátyám nagybacsoni Nagy Béla tábornok 1929-ben házasságot kötött egy zsidó származású hölgygel, aki még a házasságkötés előtt kikeresztelkedett. Ennek a ténynek még a tárgyalásába sem vagyok hajlandó bocsátkozni, miután személyemmel semmi összefüggésben nem áll. Megítélésem szerint azonban szemben áll minden alkotmányos felfogással, parlamenti illemmel és az elemi lojalitással, hogy a miniszter személyével semmi összefüggésben nem álló családi viszonyt a parlamenti tárgyalás anyagába bevonjanak. Az ilyen fegyverek felhasználása a politikai küzdelmekben méltatlan, a törvényhozás komolyságát sértő eljárás és önmagában hordja bírálatát.

II. A bácskai szokatlan kapcsolatok kérdése.

Az interpellációk magatartásomat Hartmann József úr személyével kapcsolatban teszik bírálat tárgyává.

Utalás történt arra, hogy Hartmann úr kikeresztelkedésekor mint keresztapa szerepeltem. Ez megfelel a valóságnak. Ezzel le is zárhatnám az ügyet, mert az kizárólag rám és egyházamra tartozik. Becsületes keresztyén felfogás szerint bárki részéről is jöjjön ily irányba felkérés keresztyén emberhez, az visszautasítani nincs joga.

²⁷⁸ Kállay Miklós i. m. 188.

²⁷⁹ Nagy Vilmos i. m. 264-70

Reám nézve, mint közéleti szerepet betöltő egyénre a felkérés elutasítása legfeljebb akkor lett volna indokolható, ha Hartmann úr erkölcsileg kifogásolható egyén lett volna.

De a keresztyéni kötelességen kívül a felkérés teljesítése reám nézve, katonára bajtársi kötelesség is volt. Hartmann urat én 38 éve ismerem és becsülöm. A világháború alatt mint becsületes magyar ember, mint bátor katona és mint tartalékos huszár főhadnagy mellettem teljesítette kötelességét hazája iránt. A világháborúban 3 kardos kitüntetéssel, II. osztályú német vaskereszttel és török vasfélholddal tüntették ki. Egyébként Hartmann úr engem a kikeresztelkedésnél való közreműködésre még miniszteri kinevezésem előtt megkért.

Ilyen előzmények után a kikeresztelkedésnél való közreműködés megtagadása részemről egyben megtagadása lett volna az elemi bajtársi kötelességnek. Azoknak, akik mindezzel szemben Hartmann József úr zsidó származására tudnak hivatkozni, figyelmükbe ajánlom hivatali elődömnök, néhai Gömbös Gyulának a képviselőházban 1932 október 12-én tett kijelentését:

‘A zsidóságnak azt a részét, amely sorsközösséget vállal a nemzettel testvéremnek tekintem.’

Ugyanakkor világosan megmondta, hogy kiket ért ezek alatt, amikor kijelentette:

‘Én láttam a háborúban zsidó hősokeket, akiknek mellén kitüntetések függtek, akik ott harcoltak a többiekkel.’

Idők, felfogások változhatnak, de vannak erkölcsi tételek, amelyek becsületes ember és háborús bajtárs számára változatlanul irányadók maradnak, még akkor is, ha ezt a mindenáron hibát szimatoló kritika tárgyává teszik.

III. A Hartmann József úr személyével kapcsolatos közgazdasági működésem.

Az előzmények magyarázatát adják annak is, hogy miképpen jött létre köztem és Hartmann József között nyugdíjba vonulásom után a kapcsolat, amely alatt nyilvánvalóan az értendő, hogy elvállaltam a szabadkai Hartmann cég elnökségét. Tehát nyugdíjba vonulásom után, miniszterségem előtt fordult hozzám Hartmann úr azzal a kéréssel, hogy vállaljam el az elnökséget a szabadkai vállalatnál. A vállalatot rövidesen a Hangya teljes egészében bérbe vette, és így az igazgatóság minden üzleti ténykedés nélkül, csak a kereskedelmi törvény előírta formáság fenntartása. Még csak azt jegyzem meg, hogy a gazdasági életben vállalt minden megbízatást az illetékes felsőbb hatóságoknak bejelentettem, és ahhoz az engedélyt meg is kaptam. A szörmeáru gyár (Tschuk) igazgatóságába való belépésem engedélyezését megindítottam.

IV. Áadtam közgazdasági pozícióimat bátyámnak.

Erre csak annyit jegyzek meg, hogy én semmit, senkinek át nem adtam. Ugyanazoknak a kapcsolatoknak alapján, amelyek alapján Hartmann úr a szóban forgó vállalat elnökségét nekem felajánlotta, lemondásom után arra bátyámat kérte fel, aki ezt elfogadta.

Ugyanez történt a szörmeáru gyár esetében is.

Ezt megakadályozni sem módom, sem okom nem volt, mert a Hartmann céget, mint már említettem, a Hangya vette bérbe, az igazgatóság működése minden üzleti tevékenység kizárásával a belső igazgatásra volt korlátozva. Semmi lehetősége sincs tehát annak, hogy a vállalat az állammal üzleti kapcsolatba kerülve, hivatali állásom, és a bátyám által betöltött hely összeférhetetlenséget idézzon fel.

A szörmeáru gyár szintén tőlem függetlenül járt el akkor, amidőn bátyámat az igazgatóságba beválasztotta.

V. A zsidó munkaszolgálatosok kérdése.

Minden olyan beállítást, mintha a zsidó munkaszolgálatosoknak kedvezményeket nyújtottam volna, mint valótanságot visszautasítok. Mint katona, és mint alkotmányos miniszter esküt tettem, hogy a törvényeket megtartom és törvényes hatáskörömben ezeket másokkal is megtartatom.

Az 1942. XIV. tc. megállapítja a zsidó, vagy annak tekinthető magyar állampolgárok munkaszolgálatának kötelezettségeit, feltételeit és módját. Nekem mint katonának és miniszternek kötelességem, hogy a törvény rendelkezéseit mindenki részéről betartassam és megakadályozzam, hogy a honvédség bármely intézménye kívülálló tényezők részéről politikai célokra, indulatok kielégítésére használtassék fel. Éppen ezért szigorú intézkedésekkel végét vettem az egyéni önkényeskedéseknek és a sok esetben tapasztalt embertelen bánásmódnak. Irányultak legyen azok bosszú kielégítésére, akár vagyoni előny szerzésére. Erre kötelezett hivatali esküm. Ennek a célnak elérésére vezettem be az általános, korosztályok szerint történt behívás rendszerét, amely a honvédség részleges mozgósításával szemben a munkaszolgálat által érintett személyek részére az általános mozgósítást jelenti.

Amikor én a honvédelmi miniszteri tárcát átvettem, olyan területei voltak még rendezetlenek a munkaszolgálatnak, hogy ez a legnagyobb bizonytalanságban a teljes eldurvulás útján haladt. Éppen a rend megteremtése érdekében és a honvédség fegyelmének biztosítása céljából vált szükségessé az, hogy rendezzem:

1. Az 1942. XIV. tc. végrehajtásának módját. Ezért adtam ki a törvényhez a végrehajtási utasítást.
2. Rendezni kellett az idézett törvényben elismert kivételezettséget.
3. Ki kellett adnom ugyancsak a törvény rendelkezéseinek megfelelően a munkaszolgálatosok hozzátartozóinak hadisegélyezését.
4. A visszaélések meggátlása céljából megszüntettem az egyéni behívásokat és az évfolyamonkénti behívást rendelttem el.
5. A szolgálati szabályzat határozmányainak megfelelően szabályoznom kellett a munkaszázadok belső szolgálatának kezelését. Az embertelen bánásmódról nap-nap után kaptam jelentéseket. Egyik-másik helyen nemcsak a keretlegénység, hanem sajnos a parancsnokok és a beosztott tisztek is olyan kegyetlen bánásmódot vezettek be a szolgálat kezelésébe, hogy azt még a jóérzésű magyar katonák is megsokallták és bejelentették.

A verések, a túlfeszített munka és a rossz táplálkozás következtében több esetben haltak meg munkaszolgálatosok. Ezeket hadbírói vizsgálat alá vonattam és szigorú megtorlással fogok az ilyen rémségeknek véget vetni.

Hivatalos vizsgálat állapította meg, hogy több munkásalakulatnál a betegeket nem engedték kórházba. Súlyos tüdő- és szívbajosok, s -kórosok, gyomorfekélyesek, sőt még bénák is ott kínlódtak a táborokban és nem akadt parancsnok, aki rendet teremtett volna, mert a kiadott és érvényben volt rendeletek szerint zsidókat semmiféle kedvezményben részesíteni nem volt szabad. Egyes parancsnokok még az emberséges bánásmódot is kedvezménynek minősítették.

Irtó hadjáratot indítottam a munkaszolgálatosok és azok családtagjainak megzsarolása, de az általuk üzött megvesztegetések ellen is.

Rendeznem kellett a zsidó orvosok, állatorvosok, gyógyszerészek és mérnökök felhasználását.

Tehát a kisegítő munkaszolgálat keretében nem kedvezményeket adtam, hanem ellenkezőleg, az érintett személyek körét kiterjesztettem, de egyúttal gondoskodtam is arról, hogy a szolgálat teljesítése keretében a törvényt és a szolgálati szabályzatot betartsák, és így a törvény szigora és az emberies bánásmód egyformán biztosítva legyen.

Ezt követeli a honvédség fegyelme és tekintélye, amely nem tehet különbséget a honvédségben szolgáló katona és munkaszolgálatos között.

Budapest 1943 május hó 3-án

v. Nagy Vilmos sk.
honvédelmi miniszter²⁸⁰

A honvédelmi miniszter tehát maximális pontossággal, a hatályos törvényekre történő részletes hivatkozással támasztotta alá miniszteri tevékenysége jogszerűségét.

Kállay a május 4-ei kormányülésen kijelentette, mivel az ellenzék magatartása olyan szélsőséges irányt vett, hogy ezt nem tűrheti, kérni fogja az államfőtől a Ház ülésének elnapolását. Indokul a Jaross Andor által az országgyűlés április 30-ai ülésén elhangzott vádjaira utalt, melyek balratolódással vádolták a kormányt. E vádaskodás Kállaynak pár nappal korábban a Magyar Mérnök Egyesület ülésén elhangzott kijelentésére vonatkozott, mely szerint:

„Nem lehet szava ebben az országban annak, aki a hivatást teljesítők kezében akarja látni az ország sorsát”²⁸¹

A képviselőház május 7-ei ülésére meg is érkezett a kormányzói határozat, melyet Nyilas Ferenc jegyző olvasott fel:

„A magyar királyi miniszterelnök előterjesztésére az 1933 évi XXIII. tc.-ben gyökerező jogomnál fogva a Magyar Országgyűlés ülését 1943 május 7-től meghatározatlan ideig elnapoltnak nyilvánítom.

Kelt Budapest 1943 május 3.

Horthy sk.”²⁸²

A birodalmi diplomácia terve első lépésként Nagy Vilmos, majd a Kállay-kormány eltávolítása volt. A VKF-2 lehallgatta Anfuso olasz követ jelentését Mussolininak, melyben ismertette Jagow német követtel folytatott megbeszélését, ahol a német diplomata közölte, hogy reméli a Kállay-kormány belülről történő megbuktatását, de míg ez nem történik meg, követelni fogja a zsidókérdés megoldását és a honvédelmi miniszter menesztését.²⁸³

Nagy Vilmos távozása érdekében nyomást gyakorolt Kállayra a német és olasz diplomácia.

Az sem kizárható, hogy az imrédysta képviselőket a német követ biztatta a honvédelmi miniszter elleni támadásra, bár ezt Jagow követ cáfolta a Steengracht külügyi államtitkárnak írott levelében. Jagow május 25-ei levelében közölte, hogy megbeszélést folytatott Filippo Anfuso olasz követtel, aki elmesélte neki a Kállayval folytatott beszélgetését, ahol szemrehányásokkal illette a magyar miniszterelnököt, mert nem eléggé előzékeny a német igényekkel szemben, pedig Németország meghatározó tényező Magyarország jövőjére nézve. Kállay

²⁸⁰ HL HM 111. sz. personália irat.

²⁸¹ OL minisztertanács jkv. 1943 V.4.

²⁸² Képviselőházi Napló 1943 V.7.

²⁸³ Juhász Gyula: A háború és Magyarország. Bp. 1980 138.

ekkor kijelentette, hogy elfogadja a német igényeket, kivéve a zsidókérdésre vonatkozókat, mert hivatkozása, érvelése szerint a nagyszámú magyar zsidó tevékenysége a gazdasági életben pótolhatatlan. Ribbentropp május 26-ai levele tükrözi a német diplomácia értékelését: Horthy és Kállay a tengelyhatalmaktól teljesen elkülönülő politikát folytatnak.²⁸⁴

Kállay a reá nehezedő diplomáciai nyomás hatására hajlandónak bizonyult feláldozni a honvédelmi minisztert. Az 1943 június 2-án kelt levelében közölte Nagy Vilmossal a Kormányzó üzenetét, hogy elfogadja lemondását, de „nincs szíve ahhoz, hogy ezt személyesen közölje, ezért közvetíti a miniszterelnök Horthy üzenetét”. Emellett ismertette, hogy a döntés német és olasz nyomásra született.

Nagy Vilmos június 8-án két levelet intézett Kállay Miklós kormányfőhöz. Az elsőben kérte: „... a honvédelmi miniszteri állásomról való lemondásomat a főméltóságú Kormányzó Úr elé terjeszteni szíveskedjél”. A másik levelében aggodalmának adott hangot: „... a magyar állam szempontjából tartom felette veszélyes precedensnek, hogy idegen államok kormányai válasszák ki azt a személyt, aki nekik mint magyar királyi honvédelmi miniszter megfelel.”²⁸⁵ A kormányzó elfogadta a lemondást, majd június 10-én érzékeny hangú búcsúkihallgatáson fogadta. Itt Nagy Vilmos kérte az államfőt, ezután egyetlen katonát se adjon a keleti frontra. Nagy Vilmos a Honvédségi Közlönyben kiadott búcsúparancsában az „örök magyar haza” érdekeinek szem előtt tartására hívta fel az állomány figyelmét.²⁸⁶

A távozó minisztert elismerő szavak, írások búcsúztatták a parlamentben és a nemzeti-demokratikus sajtóban Bajcsy-Zsilinszky Endre, Schlahta Margit, Szakasits Árpád részéről. A Magyar Nemzetben Tombor Jenő a miniszter hazaszeretét, felelősségét, humánusát emelte ki, őt idézve miszerint: „becsület nélkül nem lehet a katonának élni”.²⁸⁷

Bajcsy-Zsilinszky Endre szerint: „Cselekedetei pedig, melyekkel állj!-t parancsolt, az elharpózott idegen szellemű törvénytelen ségeknek és atrocitásoknak, ... ahogy megállapította felszerelésünk végzetes hiányait a fronton ... történelmi munka immár.”²⁸⁸

Nagy Vilmos június 11-én adta át hivatalát utódának, Csataj Lajos vezérezredesnek, majd a Székelyföld erődítési munkálatait tekintette meg. A június 17-ei kormányülésen Kállay meleg szavakkal méltatta érdemeit, majd köszöntötte utódát.²⁸⁹

Nagy Vilmos, a Kállay-kormány több tagjához hasonlóan kiemelkedő személyiség volt. Emberi, katonai, politikai nagyszerűségét történeti megközelítésben, távlatban olyan kiemelkedő intellektusok hangsúlyozták-hangsúlyozzák mint, Macartney brit történész, vagy Gáll Ernő, az idős kolozsvári professzor. Utóda vitéz Csataj Lajos vezérezredes a magyar keresztény és nemzeti szellemiséghez, alkotmányos elvekhez méltóan folytatta munkásságát.

²⁸⁴ A Wilhelstrasse és Magyarország 372. 556-61. sz. irat

²⁸⁵ Nagy Vilmos i. m. 176-7.

²⁸⁶ HL HM eln. o. 41226. 1943

²⁸⁷ Magyar Nemzet 1943 június 16.

²⁸⁸ Nagy Vilmos i. m. 187.

²⁸⁹ OL Minisztertanács jkv. 1943 VI. 17.

A tragikus év: 1944

1943 közepétől, második felétől a katonai erőviszonyok alakulása következtében egyre erősebb nyomás nehezedett Magyarországra és politikai-katonai vezetésére. Ez már a kormányzó 1943. április 16-18. között a Salzburg melletti Klessheimben folytatott tárgyalásai során megnyilvánult. Itt a Führer követelte a szerinte „kiugrást” előkészítő Kállay-kormány eltávolítását, ezenkívül azt, hogy „a zsidókat vagy meg kell semmisíteni, vagy koncentrációs táborba kell dugni.” A birodalmi vezér éles hangneme és kirohanásai még a Horthyval nem igazán rokonszenvező Goebbelt is meglepték, aki naplójában ezt írta: „A Führer mindebből azt a következtetést vonta le, hogy a kisállamokat, ezt az Európában még most is megtalálható limlomot, amilyen gyorsan csak lehet, fel kell számolni.”²⁹⁰

Az 1943 júliusi olasz kiválási kísérlet, a szicíliai partraszállás bizonyos tanulságok levonására adott alkalmat. Egyrészt Németország semmiféle erőszak alkalmazásától nem riadt vissza a kiugrás megakadályozására, másrészt egy eleve esélytelen lépés rendkívüli veszteségeket idézett volna elő, a siker és a nyugati értékelés bármiféle reménye nélkül.

Ismeretes módon, a szövetségesek 1943. július 14-én partra szálltak Sziciliában, majd Dél-Itáliában, július 24-25. éjjelén a Fasiszta Nagytanács leváltotta Mussolinit és Badoglio marsallt bízta meg a kormány irányításával. A kormány szeptember 3-án megkötötte a fegyverszünetet, szeptember 8-án ezt nyilvánosságra hozták, másnap a király és a Badoglio-kormány elhagyták Rómát és a szövetségesek által elfoglalt Pescarába, majd Brindisibe menekültek. A németek már július 25. előtt megszállták Itália fő stratégiai pontjait, majd szeptember 8. után azonnal lecsaptak. Tizenhat német hadosztály (ebből két motorizált vagy páncélos) állt szemben tizenhárom olasz hadosztállyal (melyből kettő volt motorizált vagy páncélos). Az olasz népre súlyos pusztulás várt, a németek gyors, kíméletlen csapásokkal törték le az olasz ellenállási kísérleteket a fő stratégiai pontokon: Piemontban, Lombardiában, a Ion-tengeri Kefallonia-szigeten is. A szövetségesek is kíméletlenül támadták az országot, már július 19-én a Róma ellen intézett légítámadásuk romba döntötte a San Lorenzo bazilikát és a környező munkásnegyedeket, több ezer civil halt meg. Olaszország saját erejéből képtelen lett volna a kiválásra, vagy önmaga felszabadítására. A Déli-Királyság felségterülete csak a felszabadított területre terjedhetett ki, a szövetségesek északra előrenyomuló mintegy 25 hadosztályával szemben szívós ellenállást tanúsítottak a németek és a Salói Köztársaság valamivel csekélyebb létszámú és fegyverzetű erői, kihasználva Itália védekezést megkönnyítő földrajzi feltételeit.²⁹¹

A felelős magyar politikai erők érezték a kényszerű német szövetségről való leválás szükségességét. 1943 augusztusában Bajcsy-Zsilinszky Endre a baloldali ellenzék véleményét is tükröző memorandumot juttatott el a kormányzóhoz, majd személyes találkozóra is sor került közöttük.

Itt Bajcsy-Zsilinszky követelte a háromhatalmi egyezményből történő kilépést, valamint a semlegesség kinyilvánítását, és az összes magyar katonai erő visszavonását a keleti frontról.

1943 augusztusában Kállay találkozott az ellenzék vezetőivel és kifejtette, hogy egy kiugrási kísérlet az adott pillanatban egy azonnali német megszállást, Quisling-kormány létrehozását, a menekültek és a zsidók azonnali kiirtását eredményezné, jelentené.

²⁹⁰ Horthy Miklós i. m. 270-71.

²⁹¹ Battaglia-Garritano. Az olasz ellenállás története. Bp. Kossuth 1965 26-35., Panorama 2009 03. 12. Imputatto per strage a Cefalonia.

Az 1943 nyári helyzetet talán Kádár Gyulának a kormányzóval folytatott bizalmas beszélgetéséről lejegyzett sorai jellemezhetik legjobban. Itt Horthy a következőket mondta: „Kállay a politikát jól csinálja ... Mit tehet? Sokan azt tanácsolják, hogy ugorjak ki a háborúból, de senki nem tudja megmondani hogyan. Álljak ki a Vár erkélyére, és kiáltsam el: átálltam, átálltam?! Nem érnék el ilyesmivel semmit, 24 órán belül a németek Szálasit hoznák.”²⁹²

A magyar katonai-politikai vezetés lehetőségeihez mérten erőfeszítéseket tett e célok érvényesítésére. Csataj Lajos vezérezredes, honvédelmi miniszter 1943. augusztus 18-án, Berlinben tett látogatása során vetette fel Keitel előtt a magyar csapatok Szovjetunióból való visszavonását, cserébe az OKH főnöke ismételten a Balkánra kért magyar megszálló erőket. Ezt az LHT szeptember 4-ei ülésén elvetette, így Szombathelyi hiába vetette fel szeptember 15-én a német főhadiszálláson a magyar erők kivonását a keleti frontról.

A magyar diplomácia az elszigetelt helyzetben el tudta érni azt a csekély eredményt, hogy az augusztusban Isztambulba utazó fiatal diplomata, Veress László és Szent-Györgyi Albert tárgyalásainak eredményeképpen szeptember 9-én megszületett a titkos fegyverszüneti egyezmény az angolszász hatalmakkal, mely a tervezett balkáni partraszállás és Magyarország határai elérése esetében lehetővé tette volna a szövetségesekhez történő magyar csatlakozást.

Az angolszász hatalmak és a Szovjetunió vezetőinek 1943 november végén megtartott teheráni értekezlete egyértelművé tette a szövetségesek céljait: a háborút Németország és szövetségesei teljes legyőzéséig szándékoznak folytatni. Ezt egyértelműsítette Cordell Hull amerikai külügyi államtitkár figyelmeztetése Magyarország, Románia és Bulgária kormányaihoz: „Tisztában kell lenniük azzal, hogy osztozni fognak a szörnyű veszteségek következményeiben, melyet az egyesült nemzetek a németek számára előkészítettek.”²⁹³

Kísértetiesen egybeesett e figyelmeztetés Veessenmayer birodalmi megbízott 1943. december 10-én datált jelentése logikájával: „A magyarországi események olyan pontra érkeztek, amelyen parancsolóan megkövetelik a gyors és erélyes cselekvést. Minthogy a magyar kérdés megoldása – ha egyáltalán lehetséges – csak a kormányzóval együtt hajtható végre, ebből a szempontból is eljött az idő, hogy megszüntessük Magyarország önállósodásának állapotát. Magyarországot, mint fontos közlekedési térséget és alkalmas gazdasági segédeszközt, főleg mezőgazdasági szempontból, teljesen és egészében be lehet, és be kell illeszteni a birodalom hadigazdaságába ... Különböző okokból ütött az óra, hogy a zsidókérdéshez is alaposan hozzányúljunk. Annak tisztázása előfeltétele, hogy Magyarországot beiktassuk a birodalom harcába, melyet a létéért és a védelméért folytat.”²⁹⁴ A helyzet paradox jellegét az mutatja, hogy a brit külügyminisztériumon keresztül a Zsidó Világkongresszus azt a kérést szándékozott a magyar vezetés felé eljuttatni, hogy ne élezzék a viszonyt Németországgal, mert annak az idő előtti megszállás lehet a következménye.²⁹⁵

Ha ez történik, veszélyhelyzetbe kerülhet a Magyarországon – a bizonyos korlátozások ellenére – viszonylagos biztonságban élő 7-800000 főnyi zsidóság.

Az 1943. január 24-ei casablancai formula, a november végi teheráni konferencia határozatai, a decemberi szovjet-csehszlovák egyezmény egyre inkább nyilvánvalóvá tették, mely jövőt szánnak a szövetségesek hazánknak. A keleti front folyamatos közeledése hazánk határaihoz felvillantotta a szovjet hadsereg magyarországi hadműveletei, és ennek politikai következményei rémképét.

²⁹² Kádár Gyula i. m. 529.

²⁹³ Horthy Miklós i. m. 275.

²⁹⁴ A Wilhelmstrasse és Magyarország 461. sz. irat 750.

²⁹⁵ F. O. 371/34498./ C 12035.

A magyar katonai erők az ország területén történő összpontosítása céljából utasította Horthy január 23-án a Berlinbe utazó Szombathelyit, hogy kérje a mintegy 100000 fős megszálló alakulat visszavonását a Szovjetunióból.

1944 február 12-én a kormányzó levelet intézett Hitlerhez: „A legnyomatékosabban kell kérem Önt ..., hogy szíveskedjék a magyar hadosztályokat az ellenséges frontról idejében visszarendelni az Északkeleti-Kárpátok lábaihoz, ahol a Lemberg-Odessza vasútvonalat biztosíthatnánk és minden csapatunkat együtt tarthatnánk. Ezek a csapatok azután a Kárpátok védelmére is rendelkezésre állnának, ami az erők jelenlegi szétszórtsága miatt kizártnak látszik.”²⁹⁶

A kormányzó tehát helyesen látta a következő hónapok katonai fejleményeinek irányait, ugyanakkor a saját szempontjából a conducator is. Antonescu február 27-28-án látogatást tett Berlinben, ahol biztosította Hitlert, hogy nem áll fenn a román kiugrás veszélye, ugyanakkor kérte a fűhrt Magyarország megszállására, akiben e kérés megerősítette szándékát: a Margarethe-I tervet a tettek mezejére kell vinni.

Magyarország megszállásának közismert forgatókönyve kitűnően illusztrálja a Führer által számos alkalommal alkalmazott módszereket. A meghívót március 15-én adta át Jagow követ az Operában, majd március 17-én utazott el a kormányzó Klessheimbe. Szombathelyi Ferenc jelentései percről-percre rekonstruálják a történeteket.

A március 18-ai tárgyalásokon Hitler főként Kállayt támadta a zsidókérdésben tanúsított tevékenysége és az angolszászok irányába történt diplomáciai útkeresése miatt, majd bejelentette, hogy az újabb meglepetés elkerülésére „meg fogja tenni lépéseit”. E kijelentés miatt távozni készülő Horthyt különböző trükkökkel (légiriadó, ígéret a csapatok visszavonására) akarták maradásra bírni, sőt Bécsben előkészületeket tettek az esetleges feltartóztatásra. A túszerű helyzetben levő Horthy és Szombathelyi parancsot adtak ki, hogy ne történjék ellenállás a tizenegy megszálló hadosztály ellen. Tűsz helyzetben azonban nem elsősorban személyesen ők voltak, hanem az ország. A katonailag esélytelen ellenállási kísérlet esetén német részről rendkívül brutális fellépés következett volna, ezenkívül a szélsőjobboldal azonnali hatalomátvétele, annak minden következményével.²⁹⁷

Rendkívül szellemesen mutatja az ország és a honvédség súlyos helyzetét a szombathelyi hadtestparancsnok, Bakay Szilárd altábornagy a német előkészületek ismeretében a vezérkarhoz küldött távirata: „Előttünk az orosz, hátunk mögött a német, fejünk felett az angol, parancsokat kérek”.²⁹⁸ Mindemellett figyelembe kellett venni a környező náci Kisantant készülődését hazánk ellen, valamint a Bajcsy-Zsilinszky Endre szerint a mögöttük viszontbiztosításként álló, aktivitásukat fokozó londoni emigráns kormányok törekvéseit.

Tovább bonyolította volna a helyzetet a környező államok részvételi igénye a megszállásban. Teljesen helyesen látta Bajcsy-Zsilinszky Endre, ha e katonai akcióban az eredetileg tervezett módon román, horvát és szlovák alakulatok is részt vettek volna, a kommunistáktól a nyíltan terjedő nemzeti ellenállás bontakozott volna ki ellenük. A német nyomásra március 22-én megalakult a Sztójay-kormány – látszólag fenntartva a jogfolytonosságot – csekély mozgástérrel rendelkezett.

A kormány a náci Németország már korábban felvetett, elvárt követelései végrehajtásának tragikus szerepébe kényszerült. Természetesen ettől függetlenül számos tagját bizonyos személyes történelmi felelősség is terhelte, függetlenül attól, hogy a tragikus döntéseknek nem

²⁹⁶ Idézi: Vargyai Gyula: Puszta ország. Kossuth Bp. 1988 14.

²⁹⁷ Gosztonyi Péter: A Kormányzó. Horthy Miklós Bp. 1990 146-7.

²⁹⁸ Kádár Gyula i. m. 656.

kigondolói, tervezői, hanem inkább csak a végrehajtói voltak. A megszállók a Tiszától keletre hadművelleti területnek minősítették az országot.

1944 tavaszára Magyarország olyan történelmi mélypontra került, mint 1918-19-ben volt. Az ország életének meghatározója Edmund Veessenmayer, Hitler teljhatalmú megbízottja lett, aki szabadon intézkedhetett az ország gazdasági erőforrásainak igénybevételét, a miniszterek, főispánok, katonai vezetők cseréjét, a politikai ellenzék felszámolását illetően. Bár a katonai és politikai legfelső vezetés angolszász irányultságú csoportját eltávolították, a látszólagos jogfolytonosság eredményeképpen nagyszámú középszintű vezető megmaradhatott a pozíciójában. Reájuk tudott támaszkodni a kormányzó bizonyos lépéseiben a következő hónapokban.

A szovjet hadsereg 1944 márciusában jelentős előretörést ért el Kamenyec-Podolszk térségében, ez mintegy 200 kilométeres rést alakított ki a német védelemben. Az Észak-Ukrajna és a Dél-Ukrajna hadseregcsoport közötti összeköttetés helyreállítására a német hadvezetés támadásra indította a januártól mozgósított 1. hadsereget.

A Náday István vezérezredes, majd a Lakatos Géza vezérezredes irányította 1. hadseregnek a Kolomea-Ottynia-Stanislau szakaszon előrenyomulva kellett kiegyenlíteni a védelmi vonalat.

A hadsereg, mely a VII. hadtestből (18. könnyűhadosztály, 16. gyaloghadosztály), a XI. német hadtestből (24. gyaloghadosztály, 2. páncélosadosztály, 1. hegyi dandár, 2. hegyi dandár), a VI. hadtestből (25. gyaloghadosztály, 27. könnyűhadosztály, 201. könnyűhadosztály) állt, nem rendelkezett a megfelelő áttörő erő képességével.

Az április 17-én 14 órakor meginduló támadás kezdetben mérsékelt sikereket eredményezett: a 16. gyaloghadosztály sikeresen átkelt a Dnyeszteren, a 2. páncélosadosztály a támadás másnapján elfoglalta Gyelatint, az 1. és 2. hegyi dandár elérték Kolomea szélét. Április végére a hadsereg elérte a Kuty-Kosow-Pistin-Kolomea-Ottynia-Tlumacs vonalat. Ungváry Krisztián hadtörténész szerint az előrenyomulást nemcsak a kedvezőtlen talaj- és terepviszonyok, de inkább a szovjet védelem páncélos ellentámadásai hiúsították meg.

Így április végén majdnem három hónapra stabilizálódott az 1. hadsereg galíciai védelmi vonala, július 22-23-án azonban súlyos szovjet csapás érte, a VII. hadtest a Kárpátok előtt kiépült Hunyady-vonalba vonult vissza.²⁹⁹

Magyar alakulat: a VIII. hadtest (a későbbiekben a II. tartalék hadtest), mely magában foglalta az 1. lovas és a 2. páncélosadosztályt, Belorusszia területén a Közép Hadseregcsoport kötelékében került bevetésre 1944 márciusától, a nyár folyamán már Varsó környékét biztosította.

1944 tavaszán nemcsak a fronton harcoló hadsereg, de a hátszág lakossága is tragikus helyzetbe került.

Bár Nagy Vilmos 1943 júniusától visszavonult, de a nemzet sorsát aggódó figyelemmel kísérte, fenntartotta kapcsolatait a nemzeti-demokratikus katonai-politikai tényezőkkel: „Azok, akik ismerték és értékelték a nemzet érdekében végzett munkámat, valamint távozásomnak igazi körülményeit, kapcsolatot kerestek és találtak velem. Felkerestek lakásomon Bajcsy-Zsilinszky Endre, Rassay Károly, Tildy Zoltán, Tombor Jenő ny. vezérkari ezredes, Kis János ny. altábornagy, Zilahy Lajos és még sok más hazánk sorsáért aggódó magyar.”³⁰⁰

A kormányzó és a Kállay-kormány 1944 tavaszáig sikeresen meg tudta védeni a magyar zsidóságot a Hitler deportálási igényeitől, a megszállás után azonban elhárult a náci politika e fontos célja elől az akadály. Először megkülönböztető rendelkezések jelentek meg, majd április 16. után megkezdődött a gettósítás, május-június folyamán bekövetkezett a tragédia: az

²⁹⁹ Ungváry Krisztián: A Magyar Királyi Honvédség a második világháborúban. BP. Osiris 2005 258-64.

³⁰⁰ Nagy Vilmos i. m. 239.

Eichmann-jelentés szerint 439500 magyar vidéki zsidót szállítottak Auschwitzbe, ahonnan sokan sohasem tértek haza. Nagy Vilmos mély elkeseredéssel figyelte az eseményeket. A kiszállítás időpontjában azonban erre senki sem gondolhatott, a hivatalos német közlés szerint munka céljából szállították őket az akkor Németországhoz tartozó dél-lengyelországi városba. A honvédség alkotmányos lehetőségei utolsó megnyilvánulásaként – talán rossz előérzettel és munkaerőigényre hivatkozva – Nagy Vilmos hivatali utóda, a Csatay Lajos vezérezredes, honvédelmi miniszter vezette Honvédelmi Minisztérium mintegy 125000 zsidó férfit, 14-15 évestől 70 évesekig ki tudott vonni azáltal a deportálás hatálya alól, hogy munkaszolgálatos alakulataiba vonultatta be őket. A behívókat sok esetben a lágerekbe is kikézbcsítették, az 1944 május-júniusában a 210-ről 575-re emelt számú munkaszolgálatos századok megfelelő védelmet biztosítottak a bevonultatottaknak.

Az I., II., III., VII., IX. hadtest területén kiemelkedő katonák: Horváth Kálmán százados, Reviczky Imre ezredes és sokan mások végezték a felső parancsoknak megfelelően az embermentést. Kecskeméten dr. Simon Balázs ezredes, a hadikórház parancsnoka például több száz munkaszolgálatost alkalmazott, mentett meg.³⁰¹

Példaként idézhető érdekes tanúja, résztvevője volt e hónapoknak Moshe Sanbar, az akkori nevén Sandberg Gusztáv, a Kecskeméti Felsőkereskedelmi Iskola végzős diákja. Visszaemlékezéseiben az 1944. március 19. előtti éveket a következőképp látta: „A zsidótörvények alaposan megnyirbálták ugyan az üzleti tevékenységet, a kulturális és sportéletet, de sok minden azért a régi mederben folyt. Az is megszokottá vált, hogy a hadköteles zsidó férfiak munkaszolgálatot teljesítettek a magyar hadseregben valahol az országban, vagy a határon túl ... Az új helyzetben azonban megerősödött a hitközségi élet. A fiatalok társaságokat szerveztek, közös programokat csináltak ... Néhány éve elképzelni sem lehetett ilyen élénk hitközségi életet ... Am azért még a keresztény szomszédoktól sem különültek el.”

A német megszállás gyökeresen megváltoztatta a helyzetet. A kitűnően sikerült, áprilisra előrehozott érettségi után pár nappal a zsúfolt gettó következett, ahonnan rövid időn belül – mint a 18 évet beöltött hadköteles férfiak – behívóparancsot kapott a honvédség munkaszolgálatos alakulataiba.

A Hódmezővásárhelyre történő bevonulást követően ugyan előfordultak kitolások, megalázó megnyilvánulások a keret részéről, később azonban „jóba keveredtünk öreinkkel, kedvezőbb lett a helyzetünk”. A munkaszolgálatosok katonai objektumok építésén, de civil munkahelyeken, például a Nagykőrösi Konzervgyárban is dolgoztak. A honvéd örök engedélyezték a vallási alkalmak megtartását, a szökevényeket sem büntették. Október folyamán azonban átadták a munkaszolgálatos egységet a németeknek, így a következő fél évben, az amerikai csapatok megérkezéséig igen kegyetlen körülmények közepette Mühldorf-Waldlagerben kellett dolgozniuk.³⁰² Így a hazai szolgálat Nagy Vilmos szellemében folyt.

A munkaszolgálatos egységekbe történő bevonultatás mellett a honvédség a kormányzó kezdeményezésére katonai fellépéssel is tett lépéseket a zsidóság védelmében.

A vidéki zsidóság deportálását követően a náci politika Budapesten is szerette volna végrehajtani a deportálást. Ez össze szándékoztak kapcsolni egy, a kormányzó esetleges eltávolítására irányuló puccsszerű akcióval. E célból Bakó László belügyminisztériumi államtitkár július elején több ezer csendőrt vezényelt a fővárosba egy zászlóátadási ünnepségre hivatkozva. A kormányzó ellenlépéseket tett: július 5-én délután a fővárosba rendelte a Koszorús Ferenc ezredes vezette esztergomi páncélos hadosztályt. A Gellérthegyre felvonuló páncélosok lövegei a Gestapo Svábhegyen levő főhadiszállására irányultak. A főváros katonai parancsno-

³⁰¹ Simon Balázs ezredes fia közlése

³⁰² Moshe Sanbar: A leghosszabb évem. Bp. Ikva 1990

kává kinevezett Lázár Károly altábornagy, a testőrség parancsnoka az éjszaka folyamán letartóztatta a csendőrök vezetőit, közben légiriadó veszélyére hivatkozva a csendőröket kivonták a fővárosból. A kormányzó és a felső katonai vezetés fellépése mintegy negyedmillió budapesti magyar zsidó állampolgár életét mentette meg. A náci vezetés tervei megghiúsulását igazolja Veessenmayer jelentése július 8-án Ribbentropp birodalmi külügyminiszternek, ugyanakkor Ribbentropp július 17-ei választávirata jelzi, hogy a birodalmi vezetés nem mondott le céljairól.³⁰³

1944 nyarán – bár a szovjet csapatokkal a harc még a Kárpátok előterében, az Árpád- és Hunyadi vonalban folyt – valószínűsíthető volt, hogy a küzdelem a Kárpát-medence területén fog folytatódni. A román kiugrást követően augusztus 26-án a szovjet csapatok megkezdték a Keleti-Kárpátok hágói, völgyzárai ostromát az Ojtozi-szorosban és az Úz-völgyében, azonban a gyors sikerük elmaradt a honvéd és a székely határvédelmi erők rendkívül makacs és önfeláldozó ellenállása miatt. Ennek ellenére tíz nap múlva a Kárpátokon belül voltak, a német hadvezetés szeptember 9-én elrendelte a Székelyföld kiürítését.³⁰⁴

A magyar katonai vezetés előtt nyilvánvalóak voltak a szovjet előretörés fő irányai. Vörös János vezérezredes, vezérkari főnök szeptember 4-ei tanulmánya szerint a szovjet előrenyomulás fő irányai egyrészt Varsó térségéből Posen, majd Berlin felé, másrészt Krakkó-Breslau irányába a német iparterületek ellen. Itt a szovjet-német erők 4:1 arányú erőviszonyát látta. A harmadik szovjet támadási irány a Kárpát-medence és a Duna-völgye. Ehhez előbb be kell törni a Kárpát-medencébe, melynek két pontja földrajzi értelemben egyértelműnek tűnt, egyrészt északon a Duklai-hágó, másrészt pedig a Déli-Kárpátok átjárói. A szovjet támadáshoz valószínűsíthetően csatlakoznak a környező kis népek (románok, szerbek, szlovákok, horvátok). A vezérkari főnök szerint e népek támadása fajtánk megsemmisítésével fenyeget, különösen ha a támadás az országot 1918-hoz hasonlóan felkészületlen állapotban találja.

Vörös János úgy látta, hazánk számára az a lehetőség adódik, hogy lehetőleg a természetes határai mentén, vagyis a Kárpátokban és a Duna-Száva vonalon a németek segítségével védekezzen, esetleg egyezzen ki a Szovjetunióval, nem feltétel nélküli megadásban, hanem olyan politikai orientációváltozásban, mely révén érintetlennek maradnának az ország területi integritása, alkotmányos rendje, a fegyveres erői. Addigra azonban előkészületeket, preventív intézkedéseket kell tenni a Keleti-Kárpátokban harcoló 1. hadsereg nyugati szárnyának biztosítására a Duklai-hágóban létrehozott erőösszpontosítás révén és a Déli-Kárpátok hágóinak elfoglalására.³⁰⁵ Nagy Vilmos alaposan elemezte Vörös János elgondolásait.

A román kiugrást követően nyilvánvalóvá vált a déli szomszéd katonapolitikai fordulata és hazánk ellen irányuló területszerző irányú fellépése – természetesen szovjet támogatással. Augusztus 25-én román betörés történt Marosvásárhely, Mezőhegyes, Makó, másnap Illyefalva térségében. Figyelemreméltó, hogy a támadások a trianoni ország területét is érintették. A román akciókat ugyan visszaverték, de a kormány álláspontja, az ellenlépés elve: „magyar becsülettel, határaink megvédéséért” néhány nap múlva katonai akcióban manifesztálódott.

A Lakatos-kormány 1944 augusztus 29-én kinyilvánította: „mivel Románia semmisnek nyilvánította a második bécsi döntést, illetve néhány napja már megkezdte az ellenségeskedéseket a határok mentén, Magyarország gyakorlatilag hadiállapotba került vele.” A magyar cél a Déli-Kárpátok hágóinak preventív birtokbavétele, kedvező geopolitikai helyzet kialakítása, és áttételesen az Erdély feletti dominancia megszerzése volt.

³⁰³ Bokor Péter: Zsákutca. Bp. 1985 50-53. A Wilhemstrasse és Magyarország 695. sz. irat.

³⁰⁴ Sylvester Lajos: Úz-völgyi hegyomlás. Új Magyarország 1995 augusztus 24., 25., Csimai i. m. 264.

³⁰⁵ HL VKF eln. o. I. 1552. 1944

1944 augusztus 30-án létrehozták a 2. hadsereget, szeptember 1-jén meghatározták a hadrendjét. Parancsnoka, Dálnoki Veress Lajos vezérezredes közvetlenül csak a II. hadtest alakulataival (7., 9. póthadosztály, 2. páncélosadosztály, 25. gyalog-, és a 1. és 2. hegyi pótdandár, 10. rohamtüzérszázada és a Székely Határvédelem) rendelkezett. A 8. német hadsereg alárendeltségébe kerültek a IX. kolozsvári hadtest alakulatai (2. póthadosztály, 9. határvadászdandár, 27. könnyűadosztály).³⁰⁶ Nagy Vilmos – bár a Romániával szembeni fellépéssel egyetértett – ekkor, de később is már elkésettnek és céltalannak látta a katonai fellépést. Szerinte ekkor már a kiugrás lehetőségeit kellett volna keresni.

A láthatóan póthadosztályokból álló magyar hadsereg nem a legkorszerűbb fegyverzettel rendelkezett. A gyalogsági nehézfegyverek tekintetében póthadosztályok zászlóaljai számára hat géppuska és kilenc golyószóró, valamint 450 kézfegyver állt rendelkezésre. A póthadosztályok löveganyaga 1908-ban gyártott ágyúból, valamint zsákmányolt 7.5 cm-es páncéltörő lövegekből állt.

A pár nappal korábban tervezett magyar támadás szeptember 5-én hajnalban indult Kolozsvár-Marosvásárhely térségéből Dél-Erdély irányába. A támadás stratégiai célja a Déli-Kárpátok hágóinak birtokbavétele lett volna a szovjet erők beérkezése előtt, ezáltal előnyös katonaföldrajzi helyzet létrehozása. A támadás fő erejét a 2. páncélosadosztály jelentette. Szeptember 5-én hajnalban a feleki határnál megindult a magyar támadás. A 4. román hadsereg alakulatai gyorsan szétszilárdodtak, katonái menekültek, vagy megadták magukat. A kora délutáni órákra a 2. páncélosadosztály elfoglalta Tordát. Az arcvonal nyugati szárnyán a 7. póthadosztály elfoglalta Torockót, már csak pár kilométernyire volt Nagyenyedtől.³⁰⁷

A támadás keleti szárnyán támadó 9. póthadosztály és Kárpátokból átszállított, a támadáshoz felzárkózó 25. gyalogadosztály szeptember 7-én elérték a Maros vonalát, 8-án a 9. póthadosztály elfoglalta Marosújvárt. A 2. páncélosadosztály már szeptember 7-én elfoglalta a dicsőszentmártoni hidat és védelemre rendelkezett be a Küküllőnél.³⁰⁸

Szeptember 7-én azonban a hadseregparancsnokság tudomására jutott, hogy a szovjet csapatok a Kárpátok hágóin belül vannak. Így a támadás stratégiai célját, eredményét tekintve elkésett, akárcsak a Heszlényi József altábornagy vezette 3. hadsereg szeptember 13-án hajnali 6 órakor megindult támadása, melynek eredményeképpen a magyar csapatok délutánra elfoglalták Aradot.

Torda-Kolozsvár irányba rendkívül erős szovjet egységek támadtak. A 2. Ukrán Front magában foglalta a 7. gárda-, a 40. 27., a 6. gárda harckocsi hadsereget. Velük együtt harcot a 4. román hadsereg 12. hadosztálya is

Mivel az előretörő, főként magyar gyalogadosztályok számára végzetes lett volna a találkozóharc az északi irányba előrenyomuló szovjet páncélos és gépesített alakulatokkal, a magyar csapatokat szeptember 12-én a Torda előtti védelmi állásba vonták vissza. A védelem fő erejét a 25. gyalogadosztály jelentette. 25 kilométeres védelmi vonala két és félszeresen meghaladta a Harcászati Szabályzatban előírt védelmi szakaszt. Kiterjedése Torda-nyugat és Gerendkeresztúr között húzódott. A védelem két súlypontja Tordánál és Egerbegynél volt, ahol az Aranyos két hídfőjét kellett tartani. A kijelölt állás rendkívül kedvező feltételeket biztosított a védelemhez. Előtte folyt az Aranyos folyó, északi partján magas part vagy oldal (rideau) feküdt, mely egy kanyart képzett. Csak a két hídfő, és a Szent János patak völgye

³⁰⁶ Csima i. m. 265. Hollósy-Kuthy László: Don, Torda, Kárpátok. Gilde Verlag 92-94., Nagy Vilmos i. m. 275.

³⁰⁷ Hollósy-Kuthy László i. m. 92-94.

³⁰⁸ Csima i. m. 265.

nem volt páncélosbiztos övezet, a többi arcvonalrészen nem lehetett páncélosokkal támadni. Ugyanakkor a magyar tüzérség könnyen tudta a védelmi vonal előtti ellenséges területet átlátni, a tüzet rövid időn belül a megfelelő irányba összpontosítani.

Tehát a támadó akciókat követően védelmi pozíciót elfoglalva szeptember 12-től még szinte egy hónapig tartott a tordai csata, mely a Magyar Királyi Honvédség utolsó önálló második világháborús hadművelete volt. A magyar csapatok október 4-én hagyták el Tordát.³⁰⁹ Nagy Vilmos, mint kiemelkedő stratégia belátta a támadás elkészségét.

A nagy túlerőben levő szovjet csapatok rendkívül gyorsan kijutottak a Magyar Alföld déli részére, Arad elfoglalását követően október 6-án megindították a tiszántúli támadást a 3. magyar hadsereg ellen. A Tiszántúlon megindult támadás főcsapási iránya Nagyvárad, Debrecen, Nyíregyháza voltak.

A szovjet-román erők 59 hadosztályával, 825 harckocsijával és rohamlövegével, 10200 lövegével és aknavetőjével, 1200 repülőgéppel a Dél hadseregcsoport 29 hadosztályt, 3500 löveget és aknavetőt, 300 harckocsit és rohamlöveget, 550 repülőgépet tudott szembeállítani.³¹⁰

Plijev tábornok gépesített-lovas csoportja október 6-án gyorsan áttörte a 3. magyar hadsereg rögtönzött védelmi állásait. Két gépkocsizó, két gépesített hadtest, 22 hadosztály, több száz páncélos állt szembe a 3. hadsereg páncélelhárítással alig rendelkező 8 hadosztálya és 70 páncélosa védelmével. A szovjet erők október 12-én foglalták el Nagyváradot, 11-én Debrecenbe hatoltak be, azonban a Szolnok felől támadó német páncélos egységek szétvágták magasabb egységeiket, így csak 19-én foglalták el a várost, majd 21-én Nyíregyházát.

Azonban Wöhler tábornok ellencsapást kezdeményezett a IV. SS páncélos hadtest és magyar alakulatok bevetésével, 26-án kiszorította a szovjeteket a Nyíregyházáról, ez lehetővé tette, hogy a német-magyar erők kibújjanak a bekerítésből.³¹¹

Október 17-28 között a túlerőben lévő 4. Ukrán Front erői kiszorították Kárpátalja térségéből a gyengülő ellenállást tanúsító (csekély részben átállt) 1. magyar hadsereg alakulatait.

Eddigre lezajlott hazánkban az a belpolitikai fordulat, melynek következményeképp további fél évre hadszíntér lett az ország. A kormányzó által szeptember 22-én Casertába, a szövetségesek parancsnokságára küldött Náday István altábornagy közölte Horthyval, hogy nem várható a balkáni partraszállás, Magyarországnak a szovjetekkel kell fegyverszüneti szerződést kötni.

A Moszkvába repült delegáció október 11-én aláírta a fegyverszüneti egyezményt. Az egyezmény előírta volna a németekkel történő fegyveres szembefordulást.

A napfényes vasárnap, október 15-én délelőtt 11 órára összehívott kormány előtt Horthy Miklós ismertette az ország drámai helyzetét. „A kormány tagjait a magyar történelem leg-súlyosabb órájában kérttem magamhoz. Helyzetünk a lehető legválságosabb, immár nem kétséges, hogy Németország közel áll az összeomláshoz, és ha ez bekövetkezik, a szövetségesek egyedül minket fognak csak Németország oldalán találni. Ebben az esetben megtörténhet, hogy Magyarország állami létét is elveszti. Ezért elkerülhetetlen, hogy az ellenségtől fegyverszünetet kérjek.”

Déli 12 órakor a kormányzó Vattay főhadsegéd, Lakatos miniszterelnök és Hennyey külügy-miniszter jelenlétében fogadta a német követet, ahol szemrehányásokat tett a németek be nem

³⁰⁹ Hollósy-Kuthy i. m. 105.

³¹⁰ Csima i. m. 265.

³¹¹ Nagy Vilmos i. m. 281-2.

tartott ígéretei, elkövetett atrocitásai miatt, majd bejelentette, hogy fegyverszünetet kér. Kora délután háromszor beolvasták a rádióban a kormányzó kiáltványát, mely keserűen reális érvekkel indokolja lépését: „Magyarország a szövetséges elleni háborúba geopolitikai helyzete, a reánk nehezedő német nyomás miatt sodródott be ... Szomorúan kell megállapítanom, hogy a német birodalom a szövetségesi hűséget velünk szemben már rég megszegte ... Megbízható értesüléseket kaptam arra nézve, hogy a német színezetű politikai csoportok erőszakos felfordulás útján az általam időközben kinevezett törvényes magyar kormány lebuktatásával saját embereiket szándékoznak uralomra segíteni, miközben az ország területét a német birodalom utóvédharcainak színterévé kívánják tenni.”³¹²

A kormányzó korrekt módon járt el a volt szövetségesekkel: „Értesítettem a német birodalom képviselőit arról, hogy fegyverszünetet kérünk ellenfeleinktől és megszüntetjük az ellenségeskedést velük szemben.” A kormányzó a fegyverszünet katonai biztosítása céljából a fővárosba rendelte a 10. hadosztályt és az 1. huszárhadosztályt, melyek azonban nem érkeztek be Budapestre. Október 16-án a fővárosban túlsúlyban lévő német páncélos erők támadást indítottak a Vár ellen, Horthy Miklós negyedszázad után távozni kényszerült, német nyomásra rákényszerült Szálasi Ferenc kormányfője kinevezésére, aki bejelentette a háború folytatását a németek oldalán.

A korrekt módon megkísérelt kiugrási kísérlet több szempontból is lehetetlenség volt. Sokak szerint a kormányzó a finn fegyverszünet megoldására gondolt. Ez esetben a németek távoztak Suomiból, a szovjetek pedig betartották az egyezményt, miután megkapták az általuk igényelt területeket. Hazánk azonban a szovjetek nyugati előretörése fő irányába esett, a németek pedig utóvédharcuk földrajzi feltételeit akarták biztosítani, ezért állomásoztattak Budapesten jelentős erőket. A front a magyar hadseregek által történő, Nagy Vilmos által később lehetőségként említett esetleges „felszakítása” esetén is képesek lettek volna az ország számukra geopolitikailag fontos, kedvező területein védelmi rendszerüket létrehozni és stabilizálni. A reményekkel ellentétben tehát Magyarország a háború, a front színtere maradt.

Nagy Vilmos a kiugrási kísérlet kudarcát a honvédségben működő sváb származású főtisztnek aknamunkájában látta.³¹³ Az északi irányú, bekerítő célú szovjet támadás a Tiszántúl elfoglalását követően fordulhatott nyugati irányba, vagyis a fő csapás Budapest felé.

A 3. hadsereg védelmi vonalának október 29-én történt szovjet áttörése eredményeként a 46. hadsereg 31-én elfoglalta Kecskemétet. A szovjet erők felzárkóztak a magyar főváros elleni offenzívához, melyet „menetből” terveztek, szándékoztak végrehajtani. Sztálin október 28-ai direktívája szerint Malinovszkij II. Ukrán Frontjának lendületből, menetből öt nap alatt el kell foglalni a magyar fővárost.

A mintegy háromszoros túlerőt képviselő szovjet erők 52 napos, rendkívül kemény és hősies ellenállás után foglalták el a magyar fővárost. Február 11-én a német parancsnok elkeseredett kísérletet tett az ostromgyűrűből történő kitörésre. A kitörést megkísérlő magyar-német erők, a hozzájuk csatlakozó civilek elkeseredett próbálkozása tragédiába fulladt.

A következő két hónap hadtörténeti eseményei már nem Magyarország függetlenségéről, integritásáról szóltak. Bár működött Kőszegen magyar kormány, de hatásköre, politikai, katonai súlya rendkívül korlátozott volt. Akárcsak a Debrecenben működő Ideiglenes Nemzeti kormány esetében. Ekkor már Nagy Vilmos a nyilasok fogságában volt.

Az OKW felismerte a Dunántúl, Budapest, a nyugat-magyarországi területek saját szempontjukból, érdekeik miatti védelme fontosságát. A január 2-19 között, főként a IV. és III. SS

³¹² Horthy Miklós i. m. 305., 353-55., Nagy Vilmos 298-309

³¹³ Nagy Vilmos i. m. 327-29.

páncélos hadtest rendkívüli erőösszpontosítást hajtott végre, jelentős csapást mértek a III. Ukrán Front erőire, január 19-én Dunapenteléig jutottak. A csapás hatására Sztálin és Tolbuhin marsall telefonbeszélgetésén felmerült a szovjet erőknek a Duna keleti partjára történő visszavonása.³¹⁴ A Budapest elfoglalását követő nem egészen két hónapban a Dunántúl vált a hadszíntérre. Önálló magyar katonai szerepről ekkor már abban a mértékben sem beszélhetünk, mint akár pár hónappal korábban. Az 1944 szeptemberében még mintegy egymillió főre tehető magyar alakulatok 200000 katona körüli létszámra estek vissza. Ezek sem már önálló operatív magasabb egységként, hanem a német hadseregekbe, hadtestekbe, sőt hadosztályokba beosztva.

A II. és III. Ukrán Front Budapest elfoglalása után a Bécs-Dél Németország fő támadási irányba készült továbbfejleszteni előrenyomulását, ugyanakkor rövid felkészülési, átszervezési tevékenység is történt. Hitler terve az volt, hogy jelentős páncélos erők bevetésével szétzúzza a III. Ukrán Frontot, védelmét a Duna-Dráva vonalra tolja ki. E célból szinte utolsó erőfeszítésként jelentős páncélos erőket vont a Dunántúlra a Tavaszi Ébredés offenzíva előkészítésére. A német túlsúlyképzés kezdeti sikerei után az offenzíva kimerült, a szovjetek vették át a kezdeményezést, április elejére az egész Dunántúl elfoglalták.

A magyar katonapolitika eredményességének elemzése, vizsgálata az eredeti célkitűzésekkel történő összevetés alapján elemezhető, érthető meg igazán. Tudjuk, a magyar katonapolitika célja az volt, hogy a háború végére meg tudja tartani a magyar katonai erő viszonylagos intaktságát. Erre ösztönözte az első világháború végének, a forradalomnak negatív tapasztalata. E célkitűzés mögött és az ország függetlensége és a revízióval megszerzett területek legalább részleges megtartásának célja munkált.

A magyar katonai vezetés – a korábbi súlyos veszteségek ellenére – 1944 szeptemberére három hadsereggel, ezen belül két páncélos hadosztállyal, repülődandárral rendelkezett.

Ha csak a környező államok haderejéhez viszonyítjuk a Magyar Királyi Honvédséget, ekkor még létszámbeli és technikai fölényrel rendelkezett.

Románia jóval jelentősebb erőkkel vett részt a Szovjetunió elleni háborúban, mint hazánk. 1944 első felében például 25 harcoló román hadosztály vett részt a Szovjetunió elleni harcban, szemben a 12 harcoló és három megszálló magyar hadosztállyal.

Az 1944. szeptember 12-ei, a szövetségesekkel kötött román fegyverszüneti egyezmény 19. pontja hatálytalanította Románia 1940. augusztus 30 után bekövetkezett területvesztését Észak-Erdélyben. E motiváló tényező hatására indította Románia csapatait a Magyarország elleni támadásra. Ez azonban csak töredék lehetett: az 1. hadsereg kiképzés alatt álló újoncalakulatokból, tisztiiskolásokból, karhatalmi egységekből állt. A 4. hadsereg a kiugrás alkalmából a frontról kivont 3. és 4. hadsereg töredékeiből állt. Ezenkívül a szovjetunióbeli átállt hadifoglyokból álló Tudor Vladimirescu hadosztályt vetették be. Ezen erő a szovjet támogatás nélkül rendkívül kis súllyal bírt volna. Budapest ostromáig már csak a 7. hadtest jutott el. A IV. Ukrán Front kötelékében harcoló csehszlovák hadtest, vagy a jugoszláv kommunista partizánmozgalom három hadserege önmagában nem volt jelentős erő.³¹⁵

A magyar külpolitika és a Magyar Királyi Honvédség 1938-41 között sikeres diplomáciai és katonai lépések révén eredményes tevékenységgel elérte az elszakított területek visszatérését.

³¹⁴ Dombrády-Tóth i. m. 403.

³¹⁵ A román haderőről: Erdeős László: A magyar honvédelem negyedszázada 1919-44. Attraktor II. 294-7, a csehszlovákról: Grecsó A Kárpátokon át. Bp. 1977 446. a jugoszlávról: A második világháború története. Zrínyi 1980 8. kötet 528.

Az akkori sikerben természetesen benne volt a volt Kisantant államok belső töréspontjainak, törésvonalainak, a környező államokkal és nagyhatalmakkal való konfliktus-szituációinak helyes felismerése és az ennek megfelelő helyes cselekvés. Vitathatatlan, hogy az adott pillanatban a német-olasz támogatás jelentős, meghatározó hatással bírt. Azonban az önrendelkezési jog magyar részről történő érvényre juttatását semmiképp nem tekinthetjük Hitler és Mussolini ajándékának.

Másként tűnhet a fenti adatok tükrében az 1944-45-ös helyzet megítélése. Közép-Európa és a Balkán területén az 1938-41 közötti átrendeződés következtében önálló, egymással szembenálló állami entitások jöttek létre, melyek eltérő érdekei különféle etnikai-politikai, így katonai érdekellentéteket is generáltak. A térség katonailag, politikailag rendkívül megosztottá vált. Ezek az érdekellentétek – különösen a volt Jugoszlávia területén – 1944-re erőteljesen kiéleződtek, lekötötték egymást. Talán békésebb, de hasonló helyzet jelent meg cseh és szlovák viszonylatban is. Mindezzel szemben a magyar állam és haderő minősült 1944-re Közép-Európa és a Balkán térségében a leginkább erős, egységes katonai-politikai tényezőnek. Az állami-politikai-etnikai és katonai érdekkonfliktusok, erőviszonyok ismeretében feltételezhető, hogy magában képes lehetett volna az 1941-re kialakult határok és államterület megvédésére. Sajnos azonban a háború nem Nyugat-Ukrajnában fejeződött be, a térség a két nagyhatalom ütközőzónája lett. Ilyen erők mellett a magyar, de a többi állam hadereje is csak statisztika szerepet játszhatott. Hiába érvényesült tehát a magyar katonapolitika eredetileg helyes elgondolása – mely Nagy Vilmos alapkoncepciója is volt –, vagyis az erők megtartása a háború végéig – a front ideérkezése új helyzetet teremtett.³¹⁶ A szovjet politika természetesen a kommunista politikai erők támogatója volt, sajnos az angolszász nagyhatalmak is a katonai siker érdekében mellékük álltak, geopolitikai céljaikat követve lemondtak a térség polgári és nemzeti erői támogatásáról.

³¹⁶ Nagy Vilmos i. m. 274.

Fogság és üldöztetés

Nagy Vilmos mély keserőséggel figyelte az 1944 október 16-17 utáni eseményeket: a kormányzó proklamáció visszavonását, a harc folytatására vonatkozó Szálasi-hadparancs kibocsátását, a nyilas führer-prinzip (vezérelv) megvalósulását, vagyis Szálasi Ferenc miniszterelnökké, majd november 4-én államfővé-nemzetvezetővé történő megválasztását, a nyilas állami struktúra kiépülését, a zsidókkal szembeni üldözés ismételt megindulását a belügyminisztérium részéről.

Lakásán sok menekültnek kellett szállást biztosítania, közöttük tüzér hadnagy unokaöccsének. Nagy Miklósnak is tudomására jutott, hogy november 13-án bátyját Nagy Béla tábornokot letartóztatták. Az esti órákra időzített letartóztatás az ő esetében is bekövetkezett november 16-án.³¹⁷ A csendőrök és a nyilas karhatalmisták megjelenésekor ellenállásra gondoló unokaöccsét a miniszter egy határozott mozdulattal a belső szobába lökte.³¹⁸

Nagy Vilmost két napra a svábhegyi Lomnic szállodában levő nyilas fogdába szállították, ahol bátyjával is találkozott, majd a többi politikai fogollyal két nap múlva a soproni állami fegyházba hurcolták. Itt értesült a Kis János altábornagy és a Bajcsy-Zsilinszky Endre által vezetett ellenállási mozgalom kudarcáról. Nagy Vilmos 1944 decemberében Sopronkőhidán volt, amikor Bajcsy-Zsilinszkyékét kivégezték. Vele már 1942-től igen jó kapcsolatban volt, minisztersége alatt többször felkereste és kérte közbenjárását az újvidéki razzia felelősségének megállapításáért, a zsidó munkaszolgálatosok helyzetének javításáért, mely kéréseket ő továbbított Szombathelyi felé és több-kevesebb eredményt el is tudott érni. Nagy Vilmos megemlékezett Bajcsy-Zsilinszky mártírújáról: „Bajcsy-Zsilinszky vértanúja lett fanatikus magyarságának, a foglyoktól tudtam meg, hogy szörnyen megkínózták és megverték őket a kivégzés előtt.”³¹⁹

Mikor az oroszok elérték Magyarország nyugati határait, a nyilasok 54 politikai foglyukat Passauba, majd a bajorországi Pfarkirchenbe, később a gschaidi iskolába szállították, itt rendezték be velük az internáló tábort. A nyilasok az amerikaiak előretörése miatt Salzburg környékére akarták vinni a foglyokat, de április 28-án a hadügyminisztérium nyomására szabadon engedték őket. Május 1-jén itt találkoztak az amerikai csapatokkal, melyek szabad mozgást biztosítottak a foglyoknak.³²⁰

Nagy Vilmos a bajorországi Trifternben áttanulmányozta Szombathelyi vezérezredes saját kezűleg írt védőiratát, és azt ekkor és később is igazolta és hitelesítette: „Védőiratát Szombathelyi vezérezredes az amerikaiak által 1945. június 26-án Trifternben (Bajorország) történt letartóztatása előtt személyesen és saját kezűleg írta meg. A védőirat egy példányát nekem megküldte átoltvasás és tanulmányozás céljából. E másolatnak a nekem megmutatott példánnyal való egyezését igazolom. Piliscsaba 1957. november 7. Nagybaczoni Nagy Vilmos ny. honvédelmi miniszter.”³²¹

³¹⁷ Nagy Vilmos i. m. 244-45.

³¹⁸ Nagybaczoni Nagy Miklós közlése

³¹⁹ HL HM 111. personália irat

³²⁰ Nagy Vilmos i. m. 347.

³²¹ Szombathelyi i. m. 32.

Nagy Vilmos 1946-ban tért vissza Magyarországra, 1947-ben jelent meg a „Végzetes esztendők” első kiadása, melynek kéziratán a kiadó átminősítéseket tett, de ezek megváltoztatását Nagy Vilmos már nem tudta elérni.

Az 1946-47-es béketárgyalások és a békeszerződés kapcsán előre látta, hogy az igazságtalan határok a jövőben újabb problémák forrásai lesznek: „Újra megcsinálják azt a szerencsétlen elvet, melyet már egyszer Trianonban véghezvittek. Vajon a Csallóköz, és éppen Ipolyság újra a határok túlsó felére kerül? Ki tudja, lesz-e a hatalmasokban annyi bölcsesség, hogy tanuljanak az elmúlt évtizedek nyomorúságából ... A nagyhatalmak döntése egész Erdélyt újra Romániának juttatta. Újra megjutalmazták Romániát, mely talán értékeesebb kiszolgálója volt a német érdekeknek, mint Magyarország.”³²²

A mai nemzetiségpolitikai viszonyok tükrében láthatjuk, hogy ő bölcsőbb volt, mint a döntések elvégzői. Nagy Vilmos nem volt ellene egy igazságosabb és demokratikusabb társadalom kialakításának: „Szociálisabb és demokratikusabb világnak kell kialakulnia ... olyan társadalmi és gazdasági rendszernek kell kialakulnia, melyben a születési arisztokrácia és a vagyon előjogai megszűnnek, és ezek helyébe a személyes teljesítmények értékelése lép ... a nemzet gerincét a kisbirtoknak és a dolgozó embernek kell adni. A nagytőkét talán egy későbbi időpontban az állam fogja helyettesíteni ... Szegények vagyunk, de a krisztusi parancsolatok hű szolgálata kárpótol minden mulandó földi gazdagságot.”³²³

A koalíciós időkben Nagy Vilmost még nem érték támadások. 1947-ben a Dinnyés-kormány által létrehozott tábornoki nyugdíjbizottság tagja volt, ezt az intézményt azonban rövid időn belül megszüntették. A kommunista diktatúra kiépülésével jogtalan és igaztalan támadások érték: 1948-ban elvették Szondi utcai lakását, majd 1950 körül a Piliscsabán 1926-ban általa tervezett házát (eredetileg építész szeretett volna lenni). Bár házát az 1950-es évek végén visszaadták, ez igen nagy igazságtalanság volt. Rangjától ugyan nem fosztották meg, csak figyelmen kívül hagyták, nyugdíját azonban megvonták. Az 1950-es években a Pilisi Parkerdőgazdaságban József főherceg volt embere, Dévényi révén erdei munkásként alkalmazták, azonban a kommunisták nyomására innen is eltávolítottál, a továbbiakban szegkovácsként lehetett csak dolgoznia.³²⁴

Csapás érte családját is: fiát, Nagy Bélát – aki a jászberényi tűzérezrednél szolgált – letartóztatták és 1951-ben tízévi börtönre ítélték „kémkedésért”, amelyből 4 évet le is töltött. Ez egy koncepcionált kémkedési ügy volt, az ÁVH nevetséges vádja szerint az ENSZ szakosított gyermekszervezete, az UNICEF fedőszerve-égisze alatt ő katonai, dr. Hunkár Dénes pedig politikai vonalon kémkedett. 1953-ban az enyhülési politika kezdetével Nagy Vilmos helyzete is javult. 1953-ban a szászvárosi kollégium érettségi találkozájára hívta meg Groza Péter és az ő közbenjárására el is tudott jutni a találkozóra. Groza 1903-53 feliratú órát ajándékozott volt osztálytársainak, még a bukaresti parlamentbe is elvitte őket. Egyes román lapok csak utólag tudták meg, hogy a volt iskolatársak csoportjában volt az 1940-ben Erdélybe bevonuló hadseregparancsnok is, és támadó hangvételű cikkeket közöltek. A 60-as években valamelyest javult Nagy Vilmos helyzete, 1964 júniusára átdolgozta és sajtó alá rendezte a „Végzetes esztendők” második kiadását. Szórványosan rádiónyilatkozatokat is adott, interjúk készültek vele (Major Ottó, Marthy Barna).³²⁵

³²² Nagybaczoni Nagy Vilmos: Végzetes esztendők. Bp. 1947 31-32., 47.

³²³ u. o. 270-72.

³²⁴ Nagybaczoni Nagy Béla közlése

³²⁵ Nagybaconi Nagy Miklós közlése

Nagy Vilmos 1976 június 21-én halt meg élete 93. évében. Halála híré a sajtó igen szűrt, visszafogott formában ismertette. Június 24-én a Népszabadságban megjelent rövid híradás megpróbálta úgymond „Horthynak a németekkel cinkos politikájával” szembeállítani.³²⁶ Ez alaptalan, hiszen azt is figyelmen kívül hagyták, hogy a kormányzó többször a támogatásáról biztosította, és távozása nem Horthy, hanem a németek nyomására történt. Megemlékezett haláláról a Reformátusok Lapja 1976 július 11-ei számában: „Nagybacsoni Nagy Vilmos a piliscsabai gyülekezet templomépítő főgondnoka, ny. vezérezredes, volt honvédelmi miniszter június 21-én életének 93. évében elhunyt. Temetése június 26-án volt a piliscsabai temetőben.” „Nem a láthatókra nézünk, hanem a láthatatlanokra, mert a láthatók ideigvalóak, a láthatatlanok pedig örökkévalók” (II. Kor. 4:18.).³²⁷

Nagy Vilmos a magyarság számára végzetesen tragikus kényszerpályát jelentő 1938-45 közötti években az ország katonai-politikai élvonalában működött. Amíg lehetett, a vezetés felelős csoportjaival együtt küzdött az ország végzetes sodródása ellen. Sajnálatos azonban, hogy a Szovjetunió és Németország között vergődő, ellenséges államoktól körülvett ország helyzetén még jóval nagyobb hatalom erőivel sem lehetett volna eredményesen változtatni, mint Magyarországon. Nagy Vilmosra és hasonló beállítottságú munkatársaira úgy emlékezhetünk, mint a magyar hazaszeretet, a humánus és a becsület halhatatlan képviselőire.

E tanulmány szerzője köszönetét fejezi ki dr. Bonhardt Attila őrnagynak a HL szakreferensének levéltári és tudományos segítségéért.

Ezenkívül tiszteletét fejezi ki a szintén tudományos segítséget nyújtó, már elhunyt Nagybaconi Nagy Béla és Nagybacsoni Nagy Miklós, valamint Takaró Zoltán emlékének.

³²⁶ Népszabadság 1976 június 24.

³²⁷ Reformátusok Lapja 1976. július 11.

Nagybaczoni Nagy Vilmos bevonul Marosvásárhelyre, 1940. szeptember 10-én.

Haditudósító kiállítás megtekintése a Vigadóban
(1943-ban; mögötte Kéri Kálmán szárnysegéd)

Nagybaczoni Nagy Vilmos feleségével

A kolozsvári ünnepségeken (1940. szeptember)

Klotildligeten a lányával (1964-ben)

Magyar csapatok harcban Bácskában, 1941. április.

Erdély visszatérésének pillanatai:

